

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES

MONOGRAPHIES

TOME CCCVII

INSTITUT DE GÉOGRAPHIE

№ 14

OLGA SAVIĆ

ZONE D'INFLUENCE D'ALEKSINAC
ET SES TRAITS CARACTERISTIQUES

Accepté à la II Séance du 27 Février 1958, de la Classe des sciences mathématiques
et naturelles

Rédacteur

P. VUJEVIĆ

Membre de l'Académie

Directeur de l'Institut géographique

БЕОГРАД

1958

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА CCCVII

ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

КЊИГА 14

ОЛГА САВИЋ

УТИЦАЈНА СФЕРА АЛЕКСИНЦА
И ЊЕНЕ ОСОБИНЕ

Примљено на II скупу, 27 фебруара 1958, Одељења природно-математичких наука

Уредник

Академик П. ВУЈЕВИЋ

Директор Географског института

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА

БЕОГРАД

1958

САДРЖАЈ

	Страна
I ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСКЕ ОСОБИНЕ	1
<i>Положај и значај коџине . . . . .</i>	1
<i>Геолошки састав и рељеф . . . . .</i>	1
<i>Хидрографске њриликe . . . . .</i>	3
<i>Клима . . . . .</i>	4
<i>Педолошки састав . . . . .</i>	6
<i>Биљни њокривач . . . . .</i>	6
II ПОСТАНАК И РАЗВОЈ АЛЕКСИНЦА	7
<i>Положај . . . . .</i>	7
<i>Постанак и име . . . . .</i>	8
<i>Развој Алексинца . . . . .</i>	8
III ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ ГРАДА И ОБЛАСТИ	9
<i>Алексинац и његова околина у доба Турака . . . . .</i>	9
<i>Главне одлике и привреда области . . . . .</i>	9
<i>Привреда града . . . . .</i>	10
<i>Привреда од ослобођења од Турака до 1878 . . . . .</i>	11
<i>Главне одлике области . . . . .</i>	11
<i>Привреда алексиначке околине . . . . .</i>	13
<i>Привреда града . . . . .</i>	15
<i>Алексинац и његова околина њосле Берлинског конгреса . . . . .</i>	19
<i>Главне одлике области . . . . .</i>	19
<i>Привреда алексиначке околине . . . . .</i>	21
<i>Привреда града . . . . .</i>	24
<i>Алексинац после подизања железничке пруге . . . . .</i>	26
<i>Данашње њривредне њрилике . . . . .</i>	34
<i>Главне одлике области . . . . .</i>	34
<i>Привреда алексиначке околине . . . . .</i>	38
<i>Привреда града . . . . .</i>	45
IV ПОСТАНАК И РАЗВОЈ УТИЦАЈНЕ СФЕРЕ АЛЕКСИНЦА	51
<i>Сфера Алексинца до његовог ослобођења од Турака . . . . .</i>	51
<i>Сфера Алексинца од 1833 до 1878 године . . . . .</i>	53
<i>Утицајна сфера Алексинца њосле Берлинског конгреса . . . . .</i>	55
<i>Сфера њосле њодизања железничке њруге . . . . .</i>	57
<i>Сфера Алексинца њосле Другог свейског рајта . . . . .</i>	60
<i>Чиниоци који су деловали на сѡварање сфере . . . . .</i>	67
V ЗАКЉУЧАК	73
<i>Литература . . . . .</i>	74
<i>Резиме . . . . .</i>	76

ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСКЕ ОСОБИНЕ

Положај и значај котлине. — У композитној Јужноморавској долини, где се смењују котлине са клисурама, свакако је најважнија Нишко-алексиначка котлина између Курвинградске сутеске, на југу, и Сталаћке Клисуре, на северу. То је најпространији, најнасељенији и саобраћајно најважнији део ове долине. Повезана бочним долинама са источним и западним крајевима, раскрсница друмова и место где се спајају пруге цариградска и солунска, ова котлина има централни положај за околне области. Гребени Јастрепца на западу и Црног Врха на истоку деле је, сужавањем, у две засебне целине: јужну, Нишку котлину, од Курвинградске сутеске до Јастрепца, и северну, Алексиначку, од Јастрепца до Сталаћке Клисуре.

Алексиначка котлина је ограничена са северозапада Сталаћком Клисуром, са севера и североистока Буковиком и Оштриковцем, а затим се њена граница преко Китице, Скокине Косе, Маринковог Косара и Смрдана спушта ка југоистоку до долине Јужне Мораве. На западу је ограничава развође између Западне и Јужне Мораве, а на југозападу Јастребац.

Долинама Јаковљанске Реке, Турије и мањих потока који просецају југозападни обод котлине везана је са облашћу испод Великог Јастрепца. Преко Сталаћке Клисуре на северозападу везана је ова котлина за долину Велике Мораве, а долином Моравице, преко Бованске Клисуре, за Сокобањску котлину на североистоку. Пространа Ражањска удолина на северу олакшава везу котлине и слива Јовановачке Реке, а преко Нишког Поља она је у вези са Белопаланачком и Лесковачком котлином и долином Топлице. У овој пространој и пролазној котлини настала су два градска средишта. Прво и веће од њих, Ниш, настало је на месту где у котлину избија долина Нишаве и постало најважније средиште и саобраћајни чвор не само котлине, већ и области на западу и истоку. Услед потребе за мањим локалним средиштем у северном делу, настало је и друго, Алексинац, опет на саставу двеју долина — Јужне Мораве и Моравице.

Геолошки састав и рељеф. — У геолошком погледу котлина је прилично разноврсна. Све заступљене наслаге пружају се углавном од северозапада ка југоистоку и од великог су значаја за привреду.

и с пролећа, кад се топи снег. Њиховом регулацијом добило би се око 100 ха плодног земљишта. На карти пошлавних површина НР Србије види се да Јужна Морава плави простор од Лужана до Ђуниса (3, II) и од ње страдају Бујмир, Нозрина и Лужане. Ретко кад пресуши, сем кад су изузетно јаке суше (у лето 1952 године, кад је била јака суша, река је била сасвим ниска). Лети се користи Моравина вода за наводњавање. Друга важнија река је Бањска Моравица; и она плави своју раван и то од Бованске Клисуре до ушћа (3, II), а лети чешће пресуши. Околна села, нарочито Бован, користе воду из Моравице за своје баште.

Поред Мораве и Моравице веће су још Турија, Катунска, Липовачка и Дреновачка Река — све притоке Јужне Мораве. Кад се с пролећа отапа снег, ове реке плаве знатне површине.

Издан је најплића у долини Јужне Мораве: на простору између Трњана и Кормана она је оголићена. У осталим деловима области издан је знатно дубља.

Извора има највише у подножју Јастрепца, око 15, и ту их је највише око села Вукање (4) и Врћеновице (3), а затим око осталих села на овој страни Малог Јастрепца. Извора има и на развођу Јаковљанске и Рибарске Реке, а на десној обали Мораве, у североисточном делу котлине, има их око Рутевца и Делиграда, а у југоисточном код Липовца, Црне Баре и Пруговца.

У долини Јужне Мораве нема извора. Тамо су чешће чесме, бунари и долапи, којима се наводњавају баште; нарочито много долапа има у околини Житковца и Моравца.

Једна од великих недаћа овог предела јесу бујице, услед којих су знатни делови обрадиве површине подложни спирању. У сливу Моравице то је Суботиначки Поток, а у сливу Јужне Мораве Грејачки и Дреновачки Поток, Копривничка и Послонска Река и Липовачки Поток (3, с. 124).

Појава ових бујица и одношења земљишта није давнашња; она се почела испољавати тек после оголићавања ових крајева, после сече шума. Тако је, на пример, шума око Великог Дреновца посечена за време Првог светског рата и тиме су створени услови за појаву бујице, која је пре регулисања угрожавала приближно 150 ха.

За погон се користи само Бањска Моравица, која покреће централну рудника и даје осветљење граду. На Јужној Морави и Моравици, Катунској Реци и Турији има већи број примитивних млинова, а на Моравици и влачара, стругара и ваљавица, које, заједно са централом, користе 44% њеног пада.

Клима. — О климатским приликама може се говорити једино ако се упореде две најближе станице Ниш и Крушевац, пошто у Алексинцу нису вршена мерења температуре. Кретање температуре види се из таблице 1.

Таблица показује средње месечне и средњу годишњу температуру ваздуха за период 1925—1940 године. Из ње излази да је средња месечна температура ваздуха највиша у јулу и креће се од 21,8° (Круше-

вац) до 22,9° (Ниш), док температурни минимум пада у месецу јануару и његова просечна вредност је од -1,0° (Крушевац) до -0,3° (Ниш). Од јануара је температура стално у порасту, а после јула у опадању. Годишња амплитуда износи 22,8° у Крушевцу, а 23,2° у Нишу. Како се Алексинац налази на средокраћи ова два места, а његова је надморска висина 171 м, може се узети да је и у њему годишње колебање температуре приближно као у Нишу и Крушевцу, са врло малим отступањима (4).

Таблица 1

Место	Надм. висина	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.	Ампл.
Крушевац	155	-1,0	0,0	5,5	11,3	16,1	19,6	21,8	20,6	16,9	12,1	8,0	1,0	11,0	22,8
Ниш	195	-0,3	0,9	6,2	11,8	16,4	20,3	22,9	21,7	18,2	13,1	8,2	1,2	11,7	23,2

Ако се узме у обзир и то када се јављају температуре изнад 5°, као и појава раних и касних мразева, долази се до ових закључака. Већ од прве половине марта па све до друге половине новембра температура је изнад 5°, што значи да се биљке могу развијати и клијати. У том периоду област прими приближно 4.000 степени топлоте. Први мразеви, међутим, јављају се крајем октобра, а последњи почетком априла просечно, а изузетно има случајева да се први мразеви јављају крајем септембра, а последњи у првој половини маја.

Количина водених талогоа која годишње падне у овој области није велика. То показују подаци у табlici 2 ових кишомernih станица: Сталаћа, Ражања, Рибара и Алексинца, од којих се Алексинац налази у средини области, док су остале на њеној периферији (59).

Таблица 2

1924—1940 (17 год.)

Место	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Сталаћ (140)	34	28	39	51	79	69	48	39	32	60	39	50	568
Ражањ (264)	42	35	45	56	84	73	52	44	38	66	45	55	635
Рибаре (360)	48	43	50	61	89	76	57	49	43	73	50	62	701
Алексинац (171)	36	31	40	51	76	65	42	43	34	65	43	51	577

Подаци Ражања (недостаје V—XII 1930 и 1931 и I—XII 1932) редуковани су на период од 17 година (1924—1940) помоћу Сталаћа, а Алексинца (недостаје 1939 и 1948 година) помоћу Сталаћа и Ниша.

Из таблице се види да је средња месечна количина талогоа највећа у мају и да износи од 76 до 89 мм. Минимум талогоа је, међутим, у месецу фебруару, са вредностима од 28 до 43 мм. Секундарни максимум је у октобру, а секундарни минимум у септембру. Највећа количина талогоа пада у пролеће (април, мај, јун). Годишња количина талогоа је најмања у средишњој области, док се према периферији повећава. И зимски месеци су релативно богати талозима, али се тада јављају у облику снега. Снежних дана буде просечно годишње 16,1 до 21,6. Важно је напоменути и појаву града, већином у јуну, јулу и августу, који може нанети велику штету усевама (5).

Педолошки сасиџав. — Резултат геолошких, климатских и биљно-географских прилика јесу разноврсна тла овог краја. По карти распоред тла изгледа овако: алувијалне и делувијалне акумулације углавном су у долинама Јужне Мораве и Моравице; на левој обали Мораве је скелетно и скелетоидно ододзољено земљиште, кога има и на десној страни Мораве према Озрену и Девици и од Ражња до Делиграда; на десној обали Моравице је смоница и барско минерално земљиште, док јужно од Алексинца према Нишу настаје реон гајњаче (3, I).

Алувијум повремено бива плављен и углавном је искоришћен за повртарске културе и жита (кукуруз).

Смоница је у овом крају боља врста тла и на њој се махом сеје кукуруз и семе за репу, јер она боље држи воду.

Гајњача је више сушно тло и на њој су жита и виногради. По десетогодишњем плану унапређења пољопривреде, област гајњаче између Стублине, Горњег Сухотна, Врћеновице, Лоћике и Тешице треба да постане виноградарски реон. У прво време по крчењу биле су и гајњача и смоница толико плодне да није било потребно ђубрење. Међутим, временом су се оба ова земљишта „испостила“, те тако данас обадва имају исти недостатак, а то је ђубриво. Гајњачи недостаје стајско, јер нема довољно хумуса, док недостатак минералних материја смонице треба надокнадити вештачким ђубривом. Међутим, на ситним сељачким поседима не примењује се довољно ниједна од ових мера.

Скелетно земљиште је реон шуме, али се у атару Липовца, Пруговца, Црне Баре, Вукање и др. користи и као обрадиво тло. Овог земљишта има и у нешто нижим реонима и то обично на нагибима.

Биљни покривач. — Ранији биљни покривач у овој области била је свакако шума. О томе сведоче путописци (14, с. СХII), наводи старијих људи и поједини топографски називи (Бресје у долини Јужне Мораве). Природна вегетација је данас искрчена и највећи део области је култивисан. Култивисање потиче још из Средњег века, а у доба Турака се сусрећу поједине културе у долини Мораве, али углавном у близини Алексинца.

Веће крчење области извршено је после ослобођења од Турака, када су сељаци почели да захватају земљиште, и касније, кад је земљорадња поела да узима маха. Упоредо са повећањем броја становника крчење стално напредује, као што показују ови бројеви: 1866/67 године обрађено је и засејано само 9.144 ха, 1904 године ова површина је много већа и износи 35.230 ха, а 1952 године она достиже 41.792 ха.

Тако је шума данас готово сасвим ишчезла из алувијалне равни; има је само још на појединим местима око реке и на стрмијим странама језерске заравни, у коју се усекла Јужна Морава. У селима која се налазе у долини Мораве шумска површина не премаша готово нигде 10 ха. Ово мало шуме у моравској долини је састављено од врбе и тополе, а као појединачна стабла јављају се јасен, липа, кленак и др.

У селима која се налазе на језерској заравни и ближе планинском ободу котлине шумске површине су нешто веће, мада је и овде највећи

део атара искрчен. Ту шуме захватају углавном изворишне делове река које пресецају зараван, као и њихове стрмије долинске стране. Овде се јавља претежно храст са примешаним цером, а у североисточном делу, на крчењаку око Липовца, Пруговца и Црне Баре, црни граб на висини од 250—600 м.

Шума је данас, у већим комплексима, заостала само на Малом и Великом Јастрепцу, Буковику и Облој Глави, и то углавном букова, а мањим делом храстова шума. Четинари се јављају само као вештачка култура међу буковом шумом на висини између 600—900 м. Буква се јавља изнад 300 м и иде до највиших тачака области, јер оне леже испод 1500 м (горња граница букве).

Остали део области је под културама. Најранија је и највише проширена култура жита. Жита има у моравској равни и на падинама планинског обода. Поред жита, у овој су се области врло рано јавиле и индустријске културе, међу првима дуван, а касније овде продиру културе винове лозе, у мањој мери воћњаци и, на крају, повртарске културе.

ПОСТАНАК И РАЗВОЈ АЛЕКСИНЦА

Положај. — Алексинац лежи у средишту Алексиначке котлине на саставу долина Јужне Мораве и Моравице. Од Јужне Мораве је удаљен 1—1,5 км и пружа се са обе стране њене десне притоке Моравице. Већи део града налази се на десној страни Моравице, у подножју ниског плиоценског развођа Логоришта. Други, мањи део града, на левој страни реке, лежи у подножју и на странама Рујевице. Град је на надморској висини од 169 м.

Саобраћајни положај Алексинца није најповољнији. Град лежи на некадашњем цариградском друму, а данас на најважнијем путу котлине, путу Београд—Ниш. Он спаја Алексинац са Нишем на југу, а на северу с долинама Велике и Западне Мораве. Некадашњи цариградски, а сада београдски друм, укршта се у Алексинцу са сокобањским путем, који иде долином Моравице. Сокобањски друм је од великог значаја за град, јер везује овај затворени басен у горњем сливу Моравице за Јужноморавску долину, а тиме и за Алексинац. Веома је значајан пут који везује Алексинац са Житковцем. Житковац, на левој Моравиној обали, јесте железничка станица Алексинца; преко њега је Алексинац везан за област западно од Јужне Мораве. Јужно од Алексиначког Бујмира одваја се од београдско—нишког друма пут за Сврљиг, који користе многа села што гравитирају Алексинцу, као села слива Катунске, односно Белобрешке Реке.

Мрежа путева је, као што се види, добро развијена и везује Алексинац са свим областима које ка њему гравитирају. Међутим, не може се то исто рећи и за железничку мрежу. Једина пруга која пролази кроз ову област јесте пруга Београд—Ниш. Требало је да она води кроз Алексинац, али због урвања код Бујмира, а и стога што Морава овде стално подрива обалу, пруга је пребачена на леву обалу и тамо изграђена. Тако је Алексинац удаљен од пруге око 4 км, а цела област источно

од Мораве је без железнице. Тиме је Алексинац изгубио од значаја који би могао да има за област у којој се налази.

Главни проблем овог рада јесте у томе колики је значај Алексинца и докле допиру његови утицаји у области где се осећа и утицај много јачег и већег градског средишта, Ниша.

Посијанак и име. — О времену када је настао Алексинац има више разних мишљења. Ами Буе мисли да се на месту Алексинца налазило римско насеље *Arriana* (6, с. 389). Да је овде постојало насеље и у римско доба, претпоставља и Каниц. Он сматра да је правоугла тврђава, коју су Турци градили по римском узору, вероватно од античких грађевина, иако није утврдио никакве поуздане трагове римског насеља (7, с. 124). По Милићевићу је *Arriana* римски назив за Краљево или Бован. Алексинац је, како он мисли, нова варош (8, с. 80). Ова претпоставка је тачнија, јер је сигурно да Алексинац није постојао у доба средњовековне Србије. Он је настао „тек у позније турско доба, кад је средњовековни пут сасвим скренуо са свог правца између Ражња и Ниша, те ишао дуж обале моравске“ (9, с. 195). Ово Ердељановићево мишљење дели и К. Костић (10, с. 418), док Јиречек сматра да је Алексинац постао тек 1616 године, јер се од тог доба пут није одвајао од долине Мораве. По његовом мишљењу прилично бедно село Спахикој, турско име за станицу на путу између Ниша и Ражња, једино је могло бити Бован (11, с. 126). Да се Спахикој не може мешати са данашњим селом Бован најбоље показује овај навод Марка Антуна Пигафете, у коме се каже: „Кренувши одавде (из Ниша) приспели су за 7 ура у *Spachicci* ова по турски или *Allesinzi* по србски...“ (14, с. 131). Исто тако против Јиречека говори и чињеница да је Алексинац постојао у периоду од 20 V до 18 VI 1565 године, како се то види из цариградског архива (13, с. 392). Како се Јиречеково схватање мора одбацити, највероватније је мишљење Ердељановића и Костића да је Алексинац настао већ у другој половини XVI века, јер га, поред поменутог архива, спомињу и сви путописци који у то време пролазе цариградским друмом (14).

По предању, Алексинац се развио на месту где је некад био хан у коме су ноћивали путници и стока. Власник се звао Алекса, па се по њему и место, које се доцније развило, назвало Алексинац (15, с. 1). Турски назив за ово место био је *Spahikoi*, али га путници XVI века називају различито: *Spatrichi*, *Allissa*, *Spachicciova*, *Allesinzi*, *Spahigieu*, *Spachucoby*, *Alexina*, *Spahidiu*, што све претставља искварена имена српског назива Алексинац и турског Спахикој. Само два путописца мешају Алексинац са Паланком, називајући га Хасан-баша каравансерај, а то је турско име Паланке (14).

Развој Алексинца. — Кад је већ настао, Алексинац је почео да се развија. Његов развој није био непрекидан и равномеран, као и код великог броја других вароши, тако да се може издвојити неколико фаза у његовом животу. Углавном се издвајају четири фазе, које се карактеришу и посебним функцијама које Алексинац тада има у при-

Прва је фаза: од постанка па до ослобођења од Турака, када је Алексинац друмска станица и не разликује се много од околних сеоских насеља.

Друга фаза обухвата период од 1833 до 1878 године — доба цветања Алексинца. Тада је он гранично место стратемско-војног значаја и веома важна царинарница, што утиче на појаву његових градских функција: војне, трговачко-занатске и управно-просветне.

Прилично дуг период од 1878 па до Другог светског рата припао би трећој фази у развоју Алексинца. У ово време град је трговинско-занатско и културно-просветно средиште са нарочито живом трговином.

Четврта фаза почиње тек после Другог светског рата и такође има своје посебно обележје. Најважније привредне функције града јесу трговина и занати, али засновани на сасвим другој основи. Управна и просветно-културна функција је такође од значаја, као у ранијој фази.

Које су посебне одлике сваке од ових фаза, како је изгледао Алексинац и колико је значаја имао за област, показаше наредна поглавља.

ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ ГРАДА И ОБЛАСТИ

АЛЕКСИНАЦ И ЊЕГОВА ОКОЛИНА У ДОБА ТУРАКА

Главне одлике и привреда области. — Ово је доба кад већину поседа чине спахилуци, на којима раја, поред царског харача, мора да даје спахији и десетак од производа. Постоје подаци само о извесном броју Турака који су имали спахилуке у околини Алексинца или имања у самој вароши. Тако, на пример, Селим-бег и Осман-бег Вренчевић, крушевачки бегови, имали су поседе у Шаревачком Кључу, између Дражевца и Тешице, као и Мамут Хаџи-Асановић; Фазли-Малок је имао земљу у Бобовишту, а Шаши-паша је своју земљу у атару Липовца продао Мустафи Сакати; Бели-Брег је био у рукама Абди-аге (16, 17, 18 и 19).

Стевча Михајловић каже у својим мемоарима: „Ја сам у Алексинцу од Турака покуповао земље, ливаде, воденице, који су се селили из земље, а понајвише од ајана турскога Ибиша“ (20, с. 102). Овај његов навод показује још једног власника Турчина. Назив Хафис-пашина ливада код Дражевца, где се напасала стока за продају, указује на још једног спахију.¹ У Горњем Крупцу, који је до 1878 године био под Турцима, старији људи памте да им је спахија био у Нишу.

Земља је, према томе, била у рукама Турака настањених у Алексинцу, Ражњу, Нишу и Крушевцу, односно у свим већим оближњим местима у којима су у то време живели Турци.

Срби обрађују земљу за Турке, те је стога обрада слаба. О тадашњим привредним приликама има мало података. По наводима неких

¹ Сретен Л. Поповић наводи да је код Дражевца Арипашина ливада и да је кнез Милош њу оставио изван српских граница 1833 године због пријатељства (34, с. 242—243).

путописаца XVI века, овај крај је био под шумом у турско доба, али је делом био и обрађен (14, L, CXXIX, CXII, CXVI).

Поједини описи се не слажу у потпуности. До неслагања долази из тог разлога што нису сви путовали у исто време, нити истим путем. Но ипак се из путописа може закључити да је шума била знатног пространства и у овој области. Нарочито велико пространство је заузимао око Бована и на странама према долини Мораве. У долини Мораве поред Алексинца била су ружишта, а према Нишу било је и житних поља и винограда. Значи, тада је највећи део области био под шумом, а били су обрађени делови ближе друму и ближе граду.

Од земљорадничких производа гајило се само онолико колико је било потребно за живот, па чак нису ни све културе биле познате. Највише се гајио кукуруз, пасуљ, купус и лук. Чак ни на винограде, којих је овде било према Нишу, нису Турци радо гледали (58, с. 332—333). Од осталих делова Србије овај се крај разликовао само по дувану, јер се, по сећању старијих људи, још у доба Турака та култура овде гајила.

Овако незнатно обрађено земљиште и велико богатство у шумама указује на то да је у то време сељак у овом крају углавном сточар, а да се земљорадњом бави само за потребе свог домаћинства и у оној мери у којој је то потребно за спахију. Сељак је сточар и због несигурности која тада влада.

Рат који је претходио аустриској окупацији опустошио је овај крај. У доба аустриске окупације ова област остаје изван граница Србије, али у њеној непосредној близини. Због тога се може претпоставити већи притисак Турака на становништво у ово доба, као и бежања преко границе. Враћање Србије под Турке последица је рата који је овде оставио још већу пустош. Бојећи се турске одмазде, један део народа прешао је преко Саве и Дунава, остављајући за собом празна села.

Борбе из Првог устанка, међу којима чувени бој на Делиграду, као и борбе из Другог устанка проредиле су становништво, а појачани притисак Турака у доба кад је на северу слободна Шумадија, осиромашао је још јаче и онако бедно становништво, тако да се „ту водио живот скоро дивљачки“, како то сликовито описује Стевча. Становништво опет бежи и насељава се у Крагујевачкој нахији (12, с. 46). Стевча бележи да је у овом крају било и хајдука (20, с. 57). Све је то имало за последицу слабу насељеност, крајње сиромаштво, настојање да се одржи само голи живот, и велике зулуме.¹

Привреда града. — У таквој средини настао је и Алексинац. Како је цариградски друм променио правац и од Ражња скренуо дуж долине Јужне Мораве, јавља се потреба за новом станицом на путу од Ражња до Ниша; тако настаје Алексинац.

¹ Каква су насиља вршила Турци до 1833, најбоље сведочи позната отмица девојака из Мозгова, коју су извршили Вренчевићи и коју је Милош искористио за присаједињење ових крајева Србији.

О најранијем добу, о „детињству“ Алексинца, ако би тако могло да се каже, такође најбоље говоре путописци. Они га описују као село, са малом тврђавом, настањено углавном Турцима. Пошто је Алексинац друмска станица, он има и караван-серај. Место је прилично сиромашно, а налази се у области богатој „рижом“ (пиринчем). За разлику од ранијих, доцнији путописци називају га „варошицом, чак лиепом и великом“, али ни њихов опис се не разликује много од оног који је већ изнет. Ниједан од ових описа не говори много о привреди града у то време, али сви они указују да је саобраћај његова најважнија тадашња привредна функција. У једној забелешки о Алексинцу у цариградском архиву стоји: „да се спреми зазира у месту званом Алексинац који је одређен за конак“ (13, с. 392). И ова забелешка такође истиче саобраћајну функцију града и показује да је тада цео његов живот зависио од друма, односно од броја каравана и путника који су друмом пролазили.

Поред ове, а уско везана за њу, јесте и заштитна, односно војничка функција града. Војна турска посада, која се налазила у његовој тврђави, имала је за задатак да омогући саобраћају на друму мирно обављање. То је доба турског војног феудализма и спахија, када српски сељак из околних села производи за десетак и разне намете, а не за тржиште, тако да у граду готово и није било ни трговине ни заната.

Град нема неког већег значаја ни у доба аустриске окупације. Он се тада налазио изван граница Србије, у турској царевини, а близина границе и ратови који су претходили њеном формирању, једино су могли утицати на то да се појача турска посада у тврђави. Ратови су и ово место опустошили као и околну област, мада се то мање осетило у бројности његовог становништва, због тога што су у Алексинцу живели већином Турци, који су се опет враћали својим домовима, док је околно српско становништво бегало од својих кућа у збегове.

Кад је створена Милошева Србија, Алексинац неких двадесет година живи одвојен од осталог дела Србије у Турској и врши саобраћајно-заштитну функцију. Ни у то време се не осећа у њему никакав напредак. Пролазећи тада кроз њега, Стевча није задивљен, нити га описује као важнију и већу варош, као што то чини за Ниш и Пирот (20, с. 57).

ПРИВРЕДА ОД ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА ДО 1878

Главне одлике области. — Ослобођење Србије и стварање границе, која је ову област делом одвојила од Србије, други је значајан период у историји овог краја. Граница од 1833 године оставља Турској ова насеља: Врело, Горњи Крупац, Бели Брег и Дражевац. И док су у тим селима спахије још увек били држаоци земље, у осталом делу области који је припао Србији земља је већ почела да прелази у руке сељака. Већ у време Првог српског устанка приступило се укидању спахиских посела и напуштена спахиска имања била су делом конфискована или су их сељаци „захватили“ (21, с. 183). После Другог српског устанка земља је још у почетку царска, а Срби је обрађују дајући намет. Једина

је разлика што намет дају кнезу, а не директно спахији, и то као откуп за земљу. Учвршћавањем српске власти спахије све више уступају земљу Србима; они почињу да напуштају Србију и земљу продају. Овај процес узима маха нарочито после хатишерифа 1830 и 1833 године, када је то добило и законску потврду. Али земља, продавањем, не долази увек у руке оних који су је обрађивали (21, с. 214). Један део земље купују и у овој области чиновници и трговци, тадашњи „виђени људи“. Тако је у околини Алексинца купио земљу Стевча Михајловић (20, с. 102), затим Манојло Јовановић, старешина алексиначког среза, Аврам Петронијевић итд. (17). Један део земље купује црква. Манастир св. Романа купио је у долини Мораве „моравиште, поље на ком су њиве и ливаде од Селим-бега Вренчевића, бившег житеља крушевачког“ (17).

Овај крај почиње да се ослобађа природне привреде, која је дотле преовладала у целој Србији. Иако је Србија била у економској зависности од Аустрије, која јој није давала да тргује са другим земљама, а истовремено јој ограничавала извоз робе по количини и по квалитету, ипак је трговина са Аустријом у почетку значила велики напредак и потстрек за развој целокупне српске трговине. Аустрија је куповала углавном воће, жито и стоку (28, с. 7). Тако се по селима почело да производи за тржиште, те су се због тога, каснијих година овог периода, почеле да јављају и нове културе.

У периоду 1833—1878 године ова област има и важан стратешки значај. То се нарочито јасно види за време Српско-турског рата од 1875—1878 године, кад се главне борбе воде управо ту, — на „кључу Србије“ — како је овај крај назвао кнез Милош. Као последица тог рата остао је читав низ згаришта, о којима говори Милован Спасић у свом извештају: „У Бобовишту је од 100 кућа остало 12, у Липовцу од 50 само 1, у Глоговици од 60 само 6, од 38 пруговачких кућа само 9, у Раденковцу 2 од 47, у Преконозима 24 од 43, у Ђунису 133 од 191, у Каонику само 40 од 131, у Трубареву само 1 од 44, у Бовану само 1 од 55, а у Беласици 3 од 31. Од 4.294 куће остало је само 3.256“ (7, с. 131).

У ову се област још у доба Турака стално досељавало становништво из јужних крајева. По Цвијићевим подацима највећи део становника моравске области пореклом је из јужноморавске и вардарске области, с једне, и косовско-метохиске области, с друге стране. На карти коју је Цвијић приложио уз расправу о метанастазичким кретањима види се то исто (25). Поред ове две групе, на карти се виде и мање оазе Динараца, Тимочана и Шопа.

Као доказ за постојање косовско-метохиске струје јесу наводи Т. Ђорђевића и Ф. Каница, који помињу да је у Алексинцу у турско доба било Арнаута (15, с. 1; 7, с. 125 и 22, с. 164 и 168). Досељавање становника из јужних крајева наставило се и после ослобођења Србије. Из архивске грађе коју је објавио Т. Ђорђевић види се да је после ослобођења долазило у Алексинац и околину становништво из нишке, лесковачке и пиротске области (23, с. 227—239), а о томе сведочи и

архивска грађа Градског државног архива у Нишу (55)¹. У истом периоду било је и исељавања из ове области у Турску због имања, бежања од власти и од војске, али су се иселјеници често враћали. Због зулума 1836 године подигла се у пиротском крају буна, која није имала успеха, те је маса света пребегла из пиротског краја и населила се око Књажевца, Бање, Алексинца и околних села (22, с. 59). Услед сеоба се број становника стално повећавао. Ова област има 1863 године 18.786 становника, 1866 године 23.132 становника са 4.077 кућа, а 1874 године већ 28.183 становника, односно 5.082 породице и 4.763 куће (24, II, III и IX).

Таблица 3

Место	Досељени су из										
	Укуп. број	Церја	Врела	Крав-ла	Пали-граца	Круп-ца	Мил-ковца	Веле-поља	Бер-чица	Леско-вика	Ком-рела
Рсовац	33	2	9	6	11	4	1	—	—	—	—
Лабуково	11	3	1	6	—	—	—	1	—	—	—
Раденковец	2	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—
Гојмановац	14	1	—	10	2	—	—	—	1	—	—
Станце	14	—	—	1	—	13	—	—	—	—	—
Катун	18	—	—	—	—	—	9	7	2	—	—
Ђићина	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Алексинац	8	—	—	1	—	—	7	—	—	—	—
Добрујевац	13	1	—	—	—	1	—	4	7	—	—
Бобовиште	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Пруговац	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Липовац	12	—	—	—	—	12	—	—	—	—	—
Језеро	12	—	—	1	—	5	2	4	—	—	—
Краљево	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Пирковце	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Преконоге	9	—	—	4	—	—	1	—	—	—	4
Луково (окр. Ђуп.)	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Попшица (Књаж.)	9	4	—	5	—	—	—	—	—	—	—
Брајинци	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Укупно	164	15	11	34	13	36	20	20	10	1	4

Привреда алексиначке околине. — Становништво је било претежно пољопривредно. Такво стање је било 1876 године, када Милићевић наводи да је становништво овог округа (он описује Алексиначки округ) углавном „земљорадничко“ и да је само мањи део „неземљорадника“ у Алексинцу и Сокобањи (8, с. 815).

Онда је сасвим природно што је пољопривреда у то време била најважнија привредна грана. Обрада земље је била нешто појачана у односу на турско доба, али је сточарство било још увек важнија грана

¹ Из једног списка српских породица пребеглих са турске стране у 1841 години види се из којих су места Срби највише бежали и где су се насељавали. Овај списак показује да је Нишка област давала највећи број избеглица из Турске, јер је она била и најближа Алексинцу. Овде је тај списак приказан у табелици 3.

привреде. Богате шуме, недостатак железнице и услед тога немогућност да се транспортују други производи условили су да сточарство тада буде најважнија привредна грана. Сточарство преовлађује још увек као последица раније несигурности, а и број становништва је недовољан да обради и крчи земљу. Најзад, стока и сточни производи заузимају највећи проценат у извозној трговини тадашње Србије. Иако важна грана пољопривреде, сточарство је веома екстензивно, јер главну храну стоци дају богате шуме, пашњаци и природне ливаде. Гаје се све врсте стоке, али нарочито много овце. Мада је сточарство било најважнија привредна грана у целој области, ипак је 1866 год. било разлика између села — у Поморављу и села испод планинског обода, као што показује преглед у табели 4 (24, IV).

Таблица 4

Село	Коњи		Говеда		Свиње		Овце		Козе	
	број	на 10 ст.	број	на 10 ст.	број	на 10 ст.	број	на 10 ст.	број	на 10 ст.
Бован	39	1,1	310	8,8	570	16,1	1550	44,1	678	19,3
Вукања	28	0,6	313	7,3	848	19,8	2103	49,2	1370	32,0
Рутевац	80	1,0	421	5,5	1104	14,5	2145	28,3	2	0,02
Корман	41	0,6	309	4,7	823	12,6	1969	30,2	587	9,0

Планинска села највише гаје стоку. То се нарочито види из односа броја стоке према броју становништва, као што показује пример села испод Јастренца (Вукања) и источног планинског обода (Бован). У овим селима се тада гајио велики број оваца и коза, јер су она имала и највише шуме. И села у Морави су највише гајила овце, мада су по броју грла далеко заостајала за планинским селима. Разлике у гајењу говеда и свиња између планинских и равничарских села готово су незнатне. Коњи нису гајени у већем броју. Нешто више коња гаје само села дуж друмова као што показује пример Бована и Рутевца; прво село је на сокобањском, а друго на цариградском друму.

Земљорадња, иако је тек себи крчила пут, ипак је и у овом периоду имала своје место. Она је јаче заступљена него у турско доба, али је још увек врло заостала. Орало се ралицом или дрвеним плугом, није се водило рачуна о ђубрењу земљишта, јер је оно после крчења било веома плодно и давало добре приносе. Иако је употреба оруђа постепено расла, ипак је један плуг долазио на 21 лице, односно на 8 ха обрадиве земље, а за вучу је углавном служило говече. Екстензивност се огледа и у врстама култура које су још увек оскудне, иако их је нешто више, нарочито у поређењу са турским временом. То повећање је дошло и као последица наређења кнеза Милоша да се сеје кромпир, пшеница и др.

Из прегледа о засејаним површинама (табела 5) види се да су у моравским селима површине под кукурузом биле скоро двапут веће од површина под пшеницом. У моравским селима је највећи део оранице у алувијалној равни; стога су и услови за кукуруз много повољ-

нији. У планинским селима површине под кукурузом и пшеницом су приближне. У ово време прилично пространство заузимају и друге врсте жита (раж, оvas, јечам) (24, V).

Таблица 5

	Пшеница	Кукуруз	Остала жита	Жита укупно
Бован	16	22	15	52
Вукања	28	49	55	132
Корман	52	93	51	195
Рутевац	21	55	22	99

Поред жита, нарочито треба истаћи производњу дувана, по коме је овај крај био чувен. Године 1866 овде се производило 6 струкова дувана по становнику (31, с. 349). Дуван је сађен скоро у свим селима, али су веће површине биле засађене у моравским селима између Гречача и Житковца, затим у Врћеновици, Кулини, Гредетину и Пешчаници. У сваком од ових села било је дуваном засађено више од 2 ха, а у Тешици чак до 15 ха. Ако се узме у обзир то да су површине под житом и дуваном, као најважнијим културама, биле веће у моравским селима, као и да је у њима било мање шуме него у планинским, излази да је земљорадња у то време била јаче заступљена у моравским селима него у селима по ободу котлине.

Важно је истаћи да је привредни живот овог краја у целини кренуо напред, а нарочито трговина. Тако се, на пример, алексиначки дуван продавао у фишеклијама по целој Србији. Појавили су се и први марвени трговци, а као последица веће сигурности и потреба саобраћаја, појављују се по селима дуж цариградског друма прве механе (у Бујмиру).

Привреда града. — Трговачко и занатско средиште за ову област био је у то време Алексинац. Он је претрпео велике промене у току овог периода. Стевча Михаиловић у својим мемоарима говори како је изгледао Алексинац после припајања Србији: „Кад дођем у Алексинац, овде тек настаде јад и мука и велики труд. Алексинац беше бајаги паланчица, но правије би се могло рећи село, и то као у Србији: неколико дућанчића, једна кафаница до ђуприје близу на Моравици...“ (20, с. 84). У једном другом опису Алексинца тог времена наводи се да су му улице биле, као и у другим варошицама под Турцима, уске и неправилне. Куће су биле мале, ниске, понајвише сламом покривене (15, с. 1).

Али Алексинац се брзо изменио. И сам кнез Милош је желео да Алексинац постане велика варош. Шаљући Стевчу Михајловића за ђумругију у Алексинац, он му каже: „Ја сам науман, ако Бог да, да у Алексинцу подигнем велику варош, као кључ сада од Србије, те тако и два главна ђумрука: од турске стране Алексинац, од ћесарске Београд...“ (20, с. 84). Зашто је Милош одабрао Алексинац, није тешко погодити. Алексинац је био недалеко од границе, лежао је на главном друму којим се кретала целокупна турска и српска трговина. Милош је уједно желео да створи конкурента Нишу, који се тада још налазио

у рукама Турака. Кнез Милош је ту своју замисао донекле и остварио. Већ 1834 године поставио је Стевчу у алексиначки ђумрук (царинарницу), подигао је карантин и слика Алексинца као и живот у њему знатно су се изменили.

Алексинац је почео нагло да се развија. Постао је, пре свега, среско средиште још 1833 године; исте године добио је и нахиски суд, 1834 године царинарницу, а 1835 премештено је окружно средиште из Бање у Алексинац. Поставши тако важно управно средиште, Алексинац је много живахнуо и изменио свој ранији оријенталски изглед.¹ У трговини је заиста постао „кључ Србије“, као што је то желео Милош. Сва роба из Цариграда, Једрена, Софије, Солуна, Скопља, која је ишла за Аустрију пролазила је преко Алексинца, као што је обратно преко њега одлазила сва средњеевропска роба за Турску. Алексинац је био најважнија царинарница после Београда и стога важно транзитно трговачко место од великог значаја за целу земљу. Под алексиначки ђумрук су потпадале суповачко-тешичка, вукањска, мајдевачка караула, као и караула у Јанковој Клисури. Највише прихода доносила је суповачко-тешичка караула, где се више прогонила жива стока, док је код Алексинца било више превозника због цариградског друма (17). Полугодишњи приход од ђумрука износио је 1836 год. 88.992 гроша и 36 пара чаршијских и 44.496 гроша и 18 пара динарских (16).

Каква је живост владала на друму и колики је био значај царинарнице, види се из овог описа Стевче Михајловића: „Људи (путници) са свију страна куд који пролазе. Неки више Алексинца, а неки на Трђане преко Мораве, па једни и кроз сред Алексинца, који кроз зору, који у први мрак, а понски у пољу ноћи, а неки у по дана, здруживши се повише њих дружина, понајвише Турци Арнаути, па би желели и на силу продрети, ђумруку се не јавивши па и не платити. Све је на силу дотеривано пандурима мојим, да у Алексинац свраћају и ту ђумрук плаћају. Каква ли је мука и тегаба била тешко је изчислити (побројати) и све наводити... А колико (ли) је пак невоље са еспапима магацина нема, довољно вештака за процену (еспапа) нема. Еспапи свакојаки и од свуда, разне ситнице, а и скупоцене ствари. Ту се наберу товари са кирицијским коњима на стотине, са колима такођер. С неким има писмо (пропатно) с неким нема. Са неким еспапом има по неки од трговаца, с понекад и по никога нема од трговаца, а тако је понајвише било. По неки кириција има да плати ђумрук, по неки нема...“ (20, с. 85).

Због куге у Турској 1837 године успостављен је у Алексинцу карантин (контумац), у коме је сва роба морала да одлежи извесно време, а и људи су били дужни да издрже карантин. Из извештаја које су достављале старешине карантина кнезу Милошу види се колико је људи и робе било под карантином: у јануару 1837 године било је 300 људи и 1.500 товара, у фебруару 600 људи и 1.600 товара, а у марту исте године 800 људи и 2.200 товара. У карантину „има свагда до 200

¹ Ами Буе бележи да је Округ алексиначки имао 37 општина, 82 села, 3.013 кућа и 20.099 душа, а од тога је долазило на Срез алексиначко-ражањски 50 села, 1.095 кућа и 12.385 становника (49, с. 59).

људи, а повише и еспапа долази, од ког су амбари свагда препуни“ (17). Цинцарске кириције доносиле су разну робу, одређену за Аустрију и друге земље, све до Српско-турског рата (1875 године). Они нису ишли даље од Алексинца, где су робу предавали нашим рабаџијама, које су је преносиле до Београда (26, с. 61).

Док је као царинарница имао значај за целу Србију и био по важности одмах иза Београда, не мањи значај имао је Алексинац и као локално тржиште. „Жито, дуван, стока, коже, вуна, лој, и много друго из његова краја испуњују његове богате пијаци и два чувена вапшара“, каже Т. Ђорђевић (15, с. 2). Говорећи о Алексинцу овог времена, Каниц каже да је лежећи на турској граници, Алексинац у периоду од 1836—1878 године претстављао важну тачку пута којим је ишла пошта и роба из Средње Европе за Цариград (7, с. 125).

Алексиначка чаршија се образовала одмах по ослобођењу града. Из Стевчиног описа се види да је 1834 године било у Алексинцу „неколико дућанчиња и једна кафаница“ (20, с. 84). Али је због живе „провозне трговине“ и потреба царинарнице, број трговачких и механских радњи стално растао. Већ 1836 године било је у Алексинцу 26 механа, а 1855 забележена су имена 35 трговаца и 12 механија (16, с. 54)²

Стевчин сликовити опис дат на предњој страни показује да је тада било развијено и кријумчарење, као посебна врста трговине, и то у врло великој мери. И Турци и Арнаути су покушавали да прођу неопажено с робом преко границе, те је Стевча имао велике муке с њима да им стане на пут.

Истовремено са развојем трговачке развијала се и занатска чаршија. Први помен о занатлијама у овом периоду потиче из 1836 године, у коме се каже да у целој Алексиначкој капетанији није било у то време дунђера (16). Касније се у Алексинцу помиње девет занатско-трговачких еснафа, а од 1847 године десет. Најстарији је трговачко-терзиско-кројачко-абаџиски еснаф, основан још 1830 године, а затим се постепено оснивају ужарски, ковачко-поткивачко-клонферско-казанџиско-хлебарско-пекарски, бакалско-бојаџиско-трговачки, обућарски, лончарско-мутавџиски, мумџиски, дунђерско-зидарско-пинтерско-столарски и берберски. Ови еснафи су основани у време од 1843 до 1859 године и поједини од њих су имали оволики број чланова приликом оснивања: хлебарско-пекарски 8 (1849 г.), обућарски 10 (1851 г.), лончарско-мутавџиски 8 (1855 г.), и мумџиски 17 (1859 г.) (53, с. 63—64).³

Због развоја обе ове гране дошло је до повећања броја становништва. Поред досељеника из околине, долазили су појединци из

¹ Имена ових трговаца и механија сачувана су у интабулационим књигама Алексиначког првостепеног суда у Градској државној архиви у Нишу, где су унети било као дужници било као повериоци.

² У интабулационим књигама Првостепеног суда помињу се 1855/56 године само ови еснафи у Алексинцу: дунђерски, меанџиско-кафеџиски, пушкарски, терзиски и налбантско-казанџиски. Број занатлија који су такође уписани или као дужници или као повериоци: терзија 20, ужара 2, рабаџија 12, колара 1, абаџија 2, налбанта 2, ћурчија 3, бојаџија 8, мутавџија 4, дунђера 6, мумџија 4, црепуљара 1, грнчара 1, рибара 1, туфегџија 2, асурџија 3, гробенара 1, баштованија 1 и калпакџија 1.

разних крајева са југа који су у то време још били под турском влашћу. Тако је у Алексинцу дошло до смене становништва. Место старог турског, сад је он насељен српским становништвом, претежно са села. Тихомир Ђорђевић наводи да је већи део трговаца и занатлија у Алексинцу досељен из вардарских крајева после ослобођења Србије од Турака (15, с. 1). Он објављује и списак турских поданика у Алексинцу пореклом из Врања, Битоља, Охрида и Костура, од којих су тројица имала хан, а остали су се бавили киријом (23, с. 239). Поред досељеника с југа, јавља се и мањи део трговаца и меанџија из Алексинца и околних села. Тако је, например, закупац хана у карантину био мештанин, а један сељак из Лужана држао је хан у кључу бујимирском, на цариградском друму (16).

Турци који су одлазили из Алексинца продавали су своје миљковке сељацима из околних села који су се досељавали у град. Према подацима Т. Ђорђевића, ти први досељеници у ослобођени Алексинац били су из Бована, Суботинца, Добрујевца, Матевца, Станаца, Врбовца и Ражња (15, с. 2). Тако Алексинац добија пољопривредно становништво које доноси своје навике и склоности са села. Пољопривреда је овим досељеницима главно занимање, те град тако добија пољопривредну функцију. Иако су се у граду гајиле исте културе као и на селу, важно је истаћи да је он предњачио у производњи дувана и имао највеће површине под виноградима. Узрок томе је свакако утицај тржишта, који се, као што је природно, најјаче осетио у граду. Из државописа се види да је у Алексинцу било под разним културама 369 ха, под виноградима 25, а под ливадама 124 ха (24, V).

Пошто је стока била најважнија роба за извоз, варош је предњачила и у гајењу појединих врста стоке, јер је био велики варошки атар. У граду је тада било гајено коња 171, говеда 427 и свиња 827 (24, IV). Коњи су гајени више него по околним селима зато што су се користили за рабацијање. Оне огромне количине робе које су, као што се видело, кириџије дотеривале до Алексинца, морале су одатле да буду транспортоване, а то су обављале рабације.

Трговина, занати и пољопривреда били су најважније привредне гране, али су се поред њих јавиле и друге. Жива трговина и занати били су у прво време основа за појаву индустрије. Прво индустриско предузеће била је пивара Јована Апела, подигнута 1865 године (1, с. 538). Сировина за ову индустрију није било у Алексинцу. Алексинац је тада био живо место, на важном трговачком друму, због карантина увек пун трговаца и путника, рабација и кириџија, тако да је имао доста потрошача пива. Близина границе је вероватно омогућавала и извоз пива у Турску. Из свих тих разлога Апел вероватно и улаже свој капитал и отвара пивару у варошици која тако много обећава. Нема сигурних података, али вероватно да је пивара тада имала више мануфактурни карактер.

Друго индустриско предузеће био је млин Милана Томића, подигнут у оближњем Вакупу 1870 године. Потреба за млином јавила се због повећане производње жита, тако да оних 20 воденица, које су постојале у граду, нису могле да задовоље потребе. Стога овај имућни сељак из Вакупа подиже млин у свом месту.

За Алексинац овог доба важно је истаћи још једну чињеницу. Наиме, лежећи на турској граници, он је имао стратешки значај, тако да је и у овом погледу претстављао „кључ Србије“. Доцнији ратови између Турске и Србије, у доба краља Милана, ово су заиста и показали. Из истих разлога Алексинац је тада био и важно војно средиште.

Тако се Алексинац умногом почео да разликује од оног „изможденог и бедног Алексинца“, како га је затекао Стевча 1834 године. Бледи и она стара слика Алексинца, мале паланке, и он постаје чистија и лепша варошица. На левој обали Моравице подижу се зграде за карантин; изграђује се гимназија, црква и среско начелство, тако да већ и „својим изгледом почиње, мада веома незнатно, потсећати на западну варош“ (7, с. 124). Године 1859, кад је кнез Милош био у Алексинцу, обећао је да ће се саградити мост на Морави (27, с. 22). Отварање основне школе још 1833 и гимназије 1865 године доноси Алексинцу још једну нову функцију, просветну (7, с. 132).

Алексинац, друмска станица у претходној фази, имао је у ово доба читав низ функција: управну, трговачку, занатску, војно-стратешку, просветну, пољопривредну, прве почетке индустријске и, као и раније, друмско-саобраћајну функцију, пошто је још увек био развијен само колски саобраћај. Алексинац је тада пун полета. Он цвета, јер је гранично место и важна царинарница, „кључ Србије“. Робно-новчана привреда, која је од ослобођења у току 30 година полако продирала у област, оживела је трговину и утицала да се при крају овог периода у граду појави индустрија. Заједно са трговином и индустријом почињу да продиру и културни утицаји, а са њима се мења живот мештана и њихове потребе. Зато је овај период и тако значајан за град, и зато се тада повећао број становника. Године 1833 био је Алексинац „мање важан и од Ражња“, а године 1834 имао је 810 становника. Већ 1859 године број становника је достигао 3.016, 1863 — 3.668, а 1866 — 3.954, што претставља значајну цифру за то време (8, с. 804, 815 и 24, I, II и III).

АЛЕКСИНАЦ И ЊЕГОВА ОКОЛИНА ПОСЛЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА

Главне одлике области. — Године 1878 граница се помера далеко на југ и тада почиње нов период у историји ове области. Граница је доносила велике штете, али је много већа била корист, нарочито за град. Померањем границе тога нестаје. Град губи ранији значај, док област у извесном погледу добија. Пре свега сад област није подељена границом. Нема више граничног плота између суседних села, нити између Ниша и ове области, тако да се и утицај овог великог града почиње ширити.

Иако је у току рата 1875—78 овај крај нарочито много страдао, ипак је становништво у њему стално расло. Незнатно опадање броја становника види се само после Балканског и Првог светског рата, као што показује овај преглед:

Година	1884	1895	1910	1921	1931
Број становника	34.314	44.426	56.460	52.221	60.936

Упоредо са бројем расте и густина становништва, тако да у 1895 години она износи 62,86 стан./км², а 1931 године 86,22 стан./км² (24, IX, 29, 30, 36 и 37).

И у овом периоду има нешто досељавања становништва. Досељавају се појединци из околине Врања, Власотинаца, Бабушнице и Лужнице, који купују имања по селима. У мањој мери су се досељавали и Пироћанци, нарочито у град, и то махом абације и лончари. Рудник је такође привукао један део рудара Словенаца, а и знатан број Шиптара.

Ово је доба кад се продирање капитала и новчане привреде, што је започело још у претходном периоду, испољава у ситњењу поседа, подели заједничких земаља, презадужености сељака и појави мноштва сеоских дућана.

Подела заједничких земаља започела је одмах после ратова 1875—78 године због силног незадовољства ових крајева који су у рату тешко настрадали (види стр. 12). Деоба се наставља нарочито почетком двадесетог века, јер се услед намножавања становништва и преовлађивања земљорадње осећала потреба за ораницом. Заједничке земље, које су пре свега служиле за испашу, због тога су се све више делиле.¹

Ситњење поседа које је такође ишло упоредо са намножавањем становништва нарочито је било велико пред крај овог периода, кад се број становника утростручио у односу на 1874 годину (види стр. 13). Истовремено се јавио и изванредно велики број велелепоседника обично неземљорадника.²

Презадуженост сељака је знатна већ деведесетих година прошлог века.³ У вези са толиким осиромашењем сељака појављују се и прве задруге у овом крају. Прва задруга основана је у селу Липовцу 1890 године, и то кредитна. Касније су подизане кредитне и набавно-потрошачке задруге и по другим селима. Развој задруга је био застао после 1900 год., а нарочито опао после Првог светског рата. Задругарство је поново почело да напредује тек од 1931 год., када су, до 1939, готово у свим селима биле образоване набављачко-потрошачке задруге. У њих је било учлањено око 75% домаћинстава.

Најзад, у овом периоду се појављује мноштво сеоских дућана и трговаца, о чему ће се доцније говорити.

Веома је значајно подизање железничке пруге. За ову област пруга је важна из више разлога. Прво, пруга је област јаче везала за Ниш, друго — утицала је на јачање трговине, и треће, — знатно је умањила значај Алексинца.

¹ Између 1903 и 1908 подељена је сеоска утрина у селима Горње и Доње Сухотно; при подели дошло је 25 ари на пореску главу.

² Колика је била величина њихових поседа, види се из примера алексиначких поседника. Тако је Добросав Кнез-Милојковић имао 120 ха, Младен Кнез-Милојковић 40, Ђока Пешикић 45, Милун Токић 80 и Браћа Узуновић 164 ха.

³ Презадуженост сељака у то време најбоље илуструју ови бројни подаци: 1855/56 број задужених имања је незнатан, свега 42, док је 1896 године овај број далеко већи, 242 (54).

Царински рат је деловао на ову област као и на већину других крајева Србије, пошто је за краћи период укочио трговину. Добијањем нове извозне луке у Солуну и окретањем трговине према југу, подигнут је значај целој Моравско-вардарској долини, а тиме и овој области. И стварање нове државе 1918 године, када се ова долина готово у целисти нашла у оквиру једне државе, имало је сличне последице.

Земља је била у рукама сељака или пак имућнијих људи. Око 85 неземљорадника имало је поседе веће од 30 ха. Црква је такође поседовала један део земље, око 295 ха. То је била својина цркве из Трњана, Витковца, Суботинца и манастира Св. Стефана, из Липовца, који је држао око 70% те земље. Постојале су затим општинске земље, заједничке, које се, као што је речено, деле, и најзад државне. И општински, и државни, и заједнички посед чиниле су углавном шуме. Овде је држава највеће поседе имала на Јастрепцу и Буковику.

Привреда Алексиначке околине. — Пољопривреда је и даље била најважнија привредна грана. Све веће намножавање становништва, јачање трговине и деловање два града — Алексинца као трговачког центра и Ниша који постаје важно индустријско средиште, све је то утицало да земљорадња постане важнија од сточарства. Земљорадња нарочито почиње да узима маха после подизања железничке пруге кад извоз земљорадничких производа постаје много лакши. Из Карићевог описа ове области почетком овог периода види се да је Алексиначко поље било искрчено још крајем прошлог века и искоришћено углавном за сејање жита и у знатној мери за гајење дувана и конопље (31, с. 787—789). Површине под житима биле су највеће у алувијалној равни Мораве (Корман 619,55 ха), а најмање у планинској области (Вукања 312, 16 ха). Цео овај период карактерише стално повећање површине под житима, нарочито кукурузом. Због тога се у периоду од 1930—45 појавила житарска задруга, чији је главни задатак био да пласира жито.

И индустријске културе су највише сађене у Моравској равни. Још 1918 било је 1050 произвођача дувана, а у Бобовишту, Рутевцу, Катуну и Суботинцу било је по више од 100 садалица. Производња дувана се још више проширила после оснивања откупне дуванске станице у Житковцу, а нарочито после оснивања фабрике дувана у Нишу. Садња се тада кретала према потребама ове фабрике. Године 1936 било је 1934 произвођача, а откупљено је 218.554 кг дувана, а 1939 је произвођача нешто смањено; тада је било само 1467 произвођача, а откупљено је свега 160.031 кг. Године 1940 производња је опет у порасту и број произвођача је 1710. Дуван најбољег квалитета давала су села Чукуровац, Горњи Адровац, Радевце, Гредетин и Јаковље, јер су за ову културу најпогоднија равничарска, сува и плодна земљишта.

Поред дувана и конопље, уводи се у овом периоду и нова индустријска култура, шећерна репа. Она продира у долину Мораве после оснивања фабрике шећера у Ђуприји. Године 1939 оснива се у Алексинцу и репарска задруга, која има за циљ да прошири садњу семена за репу, пошто постоје веома повољни услови за његово успевање.

Како је задруга основана тек пред крај овог периода, то се њен утицај осећа тек у послератно доба.

Повртарске културе почеле су се овде гајити у већој мери тек после подизања железничке пруге. Све већи утицаји нишког и алексиначког тржишта условили су да се у великом броју села обрати пажња и овој ратарској грани. Плодно земљиште, алувијум, и вода Јужне Мораве, којом се наводњавају баште, допринели су у знатној мери развоју баштованства. Оно се нигде није јавило као једина ратарска грана, али је био приличан број села чији су повртарски производи служили већим делом за тржиште. Таква су била моравска села: Тешица, Лужане, Бујмир, Нозрина, Моравац, Житковац, Прћиловица, Доњи Адровац, Трњане и Корман на левој и Бобовиште, Ћићина и Рутевац на десној страни Мораве. Главни производ повртарска била је паприка туршијара. Друга врста паприке је прерађивана у туцану и суву паприку у венцима. Ову сушену паприку куповали су Хоргош и Лесковац за производњу млевене паприке (38, с. 128). Транспорт поврћа олакшавала је железничка пруга и због тога се повртарство развило нарочито у селима дуж пруге. Ова су села снабдевала нишку, алексиначку, београдску, крагујевачку и друге пијаце.

Из претходног излагања види се да је земљорадња јаче била заступљена у селима око Јужне Мораве и Моравице. Воћарство је, међутим, имало већи значај у планинским селима испод Јастрепца, Буковица и на развоју Мораве и Расине. Не може се рећи да су то били чисто воћарски крајеви, али воћарство је било подједнаког значаја као и земљорадња. Воћарска села су била Чукуровац, Горњи Адровац, Радевце, Гредетин, Пешчаница, Јаковље, Вукања, Љуптен и Породин на левој обали Мораве, а на њеној десној обали воћарство је нешто више било заступљено у Мозгову, Бовану и Брадарцу. Гајиле су се највише шљиве црнице и мађарке (38, с. 128). Производња воћа у овим селима подмиривала је прво сопствене потребе (печење ракије), а затим, мањим делом, снабдевало се алексиначко тржиште. Производња воћа искључиво за извоз није била развијена.

Виноградарство је опало у поређењу са претходном фазом, јер је површина под лозом износила свега 805 ха. Ово опадање је било изазвано уништавањем винограда од стране филоксере, ратовима и економском кризом. Да би се криза пребродила и проширило сађење лозе, основана је 1930 године виноградарска задруга, која је убрзо унапредила производњу грозђа. Виноградарство је, под утицајем тржишта, више напредовало у најближој околини града, те се као села са јаче заступљеним виноградарством могу истаћи нарочито Вакуп, Краљево, Бобовиште, Суботинац и Ћићина. Ова села су давала до 10 вагона грозђа (38, с. 128).

Услед сталног множења становништва и све јачег крчења шуме која је била основа екстензивног сточарства, сточарство је почело да опада. Оно мења донекле и свој карактер. То није више изразито екстензивно сточарство, мада шума још увек претставља важан извор хране како лети, тако и зими, јер се већ јавља садња сточног биља (611

ха) и ливада (1634 ха), што указује на извесно модерније гајење. Исто тако види се разлика и у гајењу појединих врста стоке, као што показује доњи преглед.

Ако се бројни подаци упореде са подацима из 1866 године, види се да је број ситне стоке стално у опадању. Ово је нормално, јер је ситна стока највише и била везана за шуму. Ако се упореде планинска села и села у равници, види се да је ситна стока највише била гајена на

	1910				1921			
	Говеда		Ситна стока		Говеда		Ситна стока	
	број	на 10 ст.	број	на 10 ст.	број	на 10 ст.	број	на 10 ст.
Бован	338	- 3,2	3322	36,6	395	4,1	3400	35,0
Вукања	331	3,8	2425	28,0	391	5,1	1113	14,8
Корман	426	3,1	1657	12,0	502	4,0	1167	9,4
Рутевац	490	2,9	2322	13,6	654	4,1	2210	14,0

источном котлинском ободу (Бован), док је западни обод (Вукања) приближан по броју ситне стоке моравским селима. Објашњење ове појаве је у томе што је источни део области претежно сточарски, док у Вукањи и оближњим селима воћарство има приличан значај, тако да сточарство није примарно. Број грла говеда је у порасту после 1910 године, мада још није достигао онај однос према броју становника као у год. 1866, што указује на извесно модерније гајење. Однос према броју становништва је приближан у ово време у моравским и планинским селима, тако да се не може рећи где преовлађује. У целини сточарство преовлађује само у оним селима која су планинског карактера и слабије саобраћајно везана за Алексинац, док је у осталим деловима области земљорадња развијенија (30, 39).

Услед потребе за ораницом, а као последица развоја земљорадње, шума је у ово доба готово искрчена у целој области. Већи комплекси шуме заостали су само на Буковику, Јастрепцу, Облој Глави и Шуматовцу. Ово је већином букова и храстова шума, искоришћавана као лисник за стоку и сечена за локалне потребе. У мањој мери сеча је вршена и за извоз, и то на Јастрепцу, у околини Врћеновице и на Буковику.

Занатство у околини Алексинца било је развијено у незнатној мери. Један део непољопривредног становништва јавља се још у попису из 1895 године. То су били првенствено ковачи, поткивачи, самарџије, гребенари итд. Једино су Грејач и Житковац имали нешто већи број занатлија: у Грејачу се тај број кретао од 6—8, а у Житковцу од 7—13 (35). У Житковцу је 1896 године основан и столарско-ковачко-дунђерско-зидарски еснаф (53, с. 63). Већи број занатлија јавио се у ова два места због тога што су оба на прузи и имају вашаре. Грејач је тада био варошица и имао је и телеграф, а Житковац је био седиште среза и телеграфска и поштанска станица. После Првог светског рата број занатлија се нешто појачао и по осталим селима, тако да готово свако село има 1—2 занатске радње.

Услед тежње капитала да ухвати корена у области, због опадања домаће радиности и све већег броја становништва, појављују се и први сеоски дућани. Они су се пре свега јавили у Житковцу и Грејачу из истих разлога као и занати, а затим и у другим местима, напр. у Јаковљу, Лужану и др.¹ По селима су врло често отварали радње сами алексиначки трговци². Број сеоских дућана је нарочито порастао после Првог светског рата, тако да је 1929 године било 29 трговачких радњи и 6 кафана, а 1932 било их је око 32 (41, с. 128 и 40). Највише је дућана било у Мозгову, Велепољу, Делиграду, Дражевцу и Бовану. Ова села, осим Мозгова и Велепоља, леже на главним друмовима, сокобањском и моравском.

Истовремено са појавом сеоских дућана јављају се и први извозници из области. Највећи део производа извозили су алексиначки трговци који су по околним селима имали своје калаузе, али се ипак јављају и самостални извозници и по селима.³ Житковац и Грејач и ту предњаче; они су још 1896 године имали извознике дрвета и марвене трговце (35). Са све већим порастом значаја земљорадње појачава се и извоз ових производа тако да се по целој области јављају трговци пољопривредним производима на велико, којих је 1933/34 било у Делиграду, Вукашиновцу, Мозгову, Брадарцу, Бовану и др. Из овог краја су највише извожени жито, стока и дуван; свиње и дуван су извожени у Беч и Пешту, овнови у Турску, а жито преко Солуна. У мањој мери се извозило дрво и грађа⁴. У периоду пре Првог светског рата трговало се највише свињама и извоз је углавном ишао у Аустро-Угарску, а одатле је највише и увожено. Од 1908 године почиње да јача и трговина са Немачком.

Привреда града. — Упоредо са променама у околини мењао се и град. Алексинац је стално напредовао све до 1878 године, до Берлинског конгреса, кад су Србији присаједињена још четири округа: Ниш, Пирот, Врање и Лесковац. Алексинац тада престаје бити гранично место и уступа „ту част“ Врању на југу, Прокупљу на западу и Пироту на истоку (20, с. 85). Промена државних граница и присаједињење нових крајева има велики утицај на развој града. Милићевић предвиђа да „Алексинац, као што се дигао пошто је ударен гранични плот, тако ће и пасти кад нестане плота: он ће се онда утопити у Ниш, као средину много већу и удеснију“ (8, с. 805). Ово његово предвиђање делимично се испунило, јер ево шта каже Карић за Алексинац: „... али откако-

¹ У Житковцу је њихов број 1896 год. износио 5, а у Грејачу 3. У Житковцу је било и 9 механа (35). Доцније њихов број опада због јачања Алексинца.

² У Лужану су отворили радњу алексиначки трговци браћа Алексић (48).

³ Тако је Петровић, најважнији извозник дувана, имао 1885 и 1886 године у Врћеновици калауза за откуп дувана и стоке, а Света Јовановић, житарски трговац, у сваком селу калаузе за откуп коже.

⁴ Главни извозник био је трговац из Ниша (Коста Кацка и Алвановић), који је имао и своје стругаре у атару села Вукање, основане 1895—1896 године. Мање количине дрвета извозили су сами мештани; Риста Цветановић из Врћеновице је такође имао стругару у атару Вукање и извозио мање количине грађе (48). У Грејачу је постојао извозник дрвета још од 1883, а у Житковцу од 1895 године (35).

се граница померила далеко на југ, то су користи, што их је Алексинац као гранична варош имао пресахнуле, зато и јесте у опасности ако не баш да опада, а оно бар да у напредовању своје застане“ (31, с. 787—789).

И заиста, у развоју Алексинца долази до застоја. Од оног „кључа“ Србије, какав је био као гранично место, Алексинац постаје само локално тржиште и занатско средиште, а уједно и управно-просветни центар. Он не опада, мада његов даљи развој застаје, јер се налази у плодној области, брижљиво обделаној и богатој, где успева и једна нарочито добра, тада широм целе Србије чувена врста дувана. Он не опада, јер је друмски саобраћај још увек једини у Србији, те је Алексинац и даље важна друмска станица. Ова фаза његовог живота обухвата приличан период времена, од Берлинског конгреса до Другог светског рата, и може се поделити у две етапе.

Прва етапа је веома кратка — од Берлинског конгреса и померања границе до подизања железничке пруге Београд — Ниш. У тој етапи град мора, као и цела област, да се лечи од штете претрпљене у рату, који је претходио присаједињењу нових крајева. Алексинац се од тога брзо опоравља, јер је још увек важна друмска станица, трговачко и занатско средиште, окружно место за Бањски, Моравски и Алексиначки срез, а његов просветни значај такође стално расте. Стални прилив пољопривредног становништва из области одржава јачину и значај пољопривредне функције града, тако да Алексинац задржава готово све функције као и у претходној фази, сем стратешко-војног значаја и некадашње царинарнице. Трговина и занати су у овој етапи били најважније привредне гране. Трговало се углавном стоком и житом. Изнето је већ да су алексиначки трговци извозили жито, стоку и дуван. Свиње су дотериване у Алексинац у оборе поред Мораве, а одатле су их извозили у Пешту и Беч.¹

Дуван, главни производ алексиначког поља, дотеривао се у град, где се делимично прерађивао и разносио по целој Србији. Један део дувана се и извозио, а главни извозник био је Петровић. Увозну трговину су такође обављали алексиначки трговци, углавном они исти који су извозили производе из околине. Тако је, например, извозник дувана увозио текстил и колонијалну робу. Роба је углавном увожена из Аустро-Угарске, текстил из Беча и Пеште, а колонијална роба преко Трста.

За Алексинац овога доба бележи Сретен Ј. Поповић: „Имам шта видети у Алексинцу, овој вароши која је доста страдала од Турака у 1876 години, и коју су вредни Алексинчани опет подигли. Лепа, чиста варош, лежи као у каквом котлу, окружена свуда брдима, а кроз њу тече Моравица.“ А нешто даље, он каже: „На вашару, где је у друго време била највећа проходња рогатој марви, нема ниједног говечета,

¹ Свињама су трговали Хаџи-Илић и Јанковић, Никодије Илић, М. Трифунац и бр., Јб. Јанковић и др., Илија Трифунац и син, Радојковић, грчки трговци (вероватно Цинцари), Наум Јанковић и др. Трговци житом били су: Анђелковић и Михаиловић, Браћа Пешић и Лазаревић, Мата Трифунац и браћа, Годор Савић и Борђе Христодуло (35).

Услед тежње капитала да ухвати корена у области, због опадања домаће радиности и све већег броја становништва, појављују се и први сеоски дућани. Они су се пре свега јавили у Житковцу и Грејачу из истих разлога као и занати, а затим и у другим местима, напр. у Јаковљу, Лужану и др.¹ По селима су врло често отварали радње сами алексиначки трговци². Број сеоских дућана је нарочито порастао после Првог светског рата, тако да је 1929 године било 29 трговачких радњи и 6 кафана, а 1932 било их је око 32 (41, с. 128 и 40). Највише је дућана било у Мозгову, Велепољу, Делиграду, Дражевцу и Бовану. Ова села, осим Мозгова и Велепоља, леже на главним друмовима, сокобањском и моравском.

Истовремено са појавом сеоских дућана јављају се и први извозници из области. Највећи део производа извозили су алексиначки трговци који су по околним селима имали своје калаузе, али се ипак јављају и самостални извозници и по селима.³ Житковац и Грејач и ту предњаче; они су још 1896 године имали извознике дрвета и марвене трговце (35). Са све већим порастом значаја земљорадње појачава се и извоз ових производа тако да се по целој области јављају трговци пољопривредним производима на велико, којих је 1933/34 било у Делиграду, Вукашиновцу, Мозгову, Брадарцу, Бовану и др. Из овог краја су највише извожени жито, стока и дуван; свиње и дуван су извожени у Беч и Пешту, овнови у Турску, а жито преко Солуна. У мањој мери се извозило дрво и грађа⁴. У периоду пре Првог светског рата трговало се највише свињама и извоз је углавном ишао у Аустро-Угарску, а одатле је највише и увожено. Од 1908 године почиње да јача и трговина са Немачком.

Привреда града. — Упоредо са променама у околини мењао се и град. Алексинац је стално напредовао све до 1878 године, до Берлинског конгреса, кад су Србији присаједињена још четири округа: Ниш, Пирот, Врање и Лесковац. Алексинац тада престаје бити гранично место и уступа „ту част“ Врању на југу, Прокупљу на западу и Пироту на истоку (20, с. 85). Промена државних граница и присаједињење нових крајева има велики утицај на развој града. Милићевић предвиђа да „Алексинац, као што се дигао пошто је ударен гранични плот, тако ће и пасти кад нестане плота: он ће се онда утопити у Ниш, као средину много већу и удеснију“ (8, с. 805). Ово његово предвиђање делимично се испунило, јер ево шта каже Карић за Алексинац: „... али откако

¹ У Житковцу је њихов број 1896 год. износио 5, а у Грејачу 3. У Житковцу је било и 9 механа (35). Доцније њихов број опада због јачања Алексинца.

² У Лужану су отворили радњу алексиначки трговци браћа Алексић (48).

³ Тако је Петровић, најважнији извозник дувана, имао 1885 и 1886 године у Врћеновици калауза за откуп дувана и стоке, а Света Јовановић, житарски трговац, у сваком селу калаузе за откуп коже.

⁴ Главни извозник био је трговац из Ниша (Коста Кацика и Алвановић), који је имао и своје стругаре у атару села Вукање, основане 1895—1896 године. Мање количине дрвета извозили су сами мештани; Риста Цветановић из Врћеновице је такође имао стругару у атару Вукање и извозио мање количине грађе (48). У Грејачу је постојао извозник дрвета још од 1883, а у Житковцу од 1895 године (35).

се граница померила далеко на југ, то су користи, што их је Алексинац као гранична варош имао пресахнуле, зато и јесте у опасности ако не баш да опада, а оно бар да у напредовању своме застане“ (31, с. 787—789).

И заиста, у развоју Алексинца долази до застоја. Од оног „кључа“ Србије, какав је био као гранично место, Алексинац постаје само локално тржиште и занатско средиште, а уједно и управно-просветни центар. Он не опада, мада његов даљи развој застаје, јер се налази у плодној области, брижљиво обделаној и богатој, где успева и једна нарочито добра, тада широм целе Србије чувена врста дувана. Он не опада, јер је друмски саобраћај још увек једини у Србији, те је Алексинац и даље важна друмска станица. Ова фаза његовог живота обухвата приличан период времена, од Берлинског конгреса до Другог светског рата, и може се поделити у две етапе.

Прва етапа је веома кратка — од Берлинског конгреса и померања границе до подизања железничке пруге Београд — Ниш. У тој етапи град мора, као и цела област, да се лечи од штете претрпљене у рату, који је претходио присаједињењу нових крајева. Алексинац се од тога брзо опоравља, јер је још увек важна друмска станица, трговачко и занатско средиште, окружно место за Бањски, Моравски и Алексиначки срез, а његов просветни значај такође стално расте. Стални прилив пољопривредног становништва из области одржава јачину и значај пољопривредне функције града, тако да Алексинац задржава готово све функције као и у претходној фази, сем стратешко-војног значаја и некадашње царинарнице. Трговина и занати су у овој етапи били најважније привредне гране. Трговало се углавном стоком и житом. Изнето је већ да су алексиначки трговци извозили жито, стоку и дуван. Свиње су дотериване у Алексинац у оборе поред Мораве, а одатле су их извозили у Пешту и Беч.¹

Дуван, главни производ алексиначког поља, дотеривао се у град, где се делимично прерађивао и разносио по целој Србији. Један део дувана се и извозио, а главни извозник био је Петровић. Увозну трговину су такође обављали алексиначки трговци, углавном они исти који су извозили производе из околине. Тако је, на пример, извозник дувана увозио текстил и колонијалну робу. Роба је углавном увожена из Аустро-Угарске, текстил из Беча и Пеште, а колонијална роба преко Трста.

За Алексинац овога доба бележи Сретен Л. Поповић: „Имам шта видети у Алексинцу, овој вароши која је доста страдала од Турака у 1876 години, и коју су вредни Алексинчани опет подигли. Лепа, чиста варош, лежи као у каквом котлу, окружена свуда брдима, а кроз њу тече Моравица.“ А нешто даље, он каже: „На вашару, где је у друго време била највећа проходња рогатој марви, нема ниједног говечета,

¹ Свињама су трговали Хаџи-Илић и Јанковић, Никодије Илић, М. Трифунац и бр., Љ. Јанковић и др., Илија Трифунац и син, Радојковић, грчки трговци (вероватно Цинцари), Наум Јанковић и др. Трговци житом били су: Анђелковић и Михаиловић, Браћа Пешић и Лазаревић, Мата Трифунац и браћа, Годор Савић и Ђорђе Христодуло (35).

због говеђе, као што рекох куге, која овај крај сатираше. Напротив, плеханих фуруна било је и преко мере“ (34, с. 242—245).

Алексинац после подизања железничке пруге. — У наредној етапи има већ много више промена. Она почиње подизањем железничке пруге 1884 године и траје све до Другог светског рата. Прва и нарочито важна промена јесте то што Алексинац престаје да буде друмска станица. Очекивало се да ће подизањем железнице Алексинац добити више услова за даљи развој и напредак. Међутим, правац железничке пруге измењен је у последњем тренутку. Због урвања терена на десној обали Мораве, пруга је морала да се трасира на левој страни и Алексинац је тако остао удаљен од ње за 4 км. Тако је град изгубио ранији саобраћајни значај, не добивши ништа у замену за то. Иако је повезан добрим путем са Житковцем, који је тада постао главна железничка станица, ипак Алексинац нема више оне живости коју је имао као друмска станица на цариградском друму. Смањени саобраћајни значај утицао је да се појачају и други чиниоци који су и онако ишли за тим да ослабе утицај Алексинца. Тако је подизањем пруге олакшана веза са Нишем те је његов утицај порастао и тиме је Алексинац потиснут да буде другоразредно средиште у котлини. На застој у развоју Алексинца утиче још једна чињеница. Од 1890 године он није више окружно средиште него само среско место, најпре у крушевачком, а од 1896 године у Нишком округу (56). Треба додати да је срез тада био много мањи него што је данас, и да је обухватао само села на десној обали Мораве. Лева обала Мораве припадала је другом срезу са седиштем у Прћиловици. Сем тога напредују и околна мања тржишта, која такође, поред Ниша и Житковца, утичу да Алексинац слабије напредује.¹

По попису становништва из 1895 године, из података о броју домаћинства по занимању старешине, може се видети међусобни однос и значај појединих градских функција у то време (29, II).

Укупан број домаћинства	1.120
Број свештеничких домаћин.	3
„ чиновничких „	101
„ тргов. и механ. „	144
„ занатлијских „	385
„ домаћ. слуга	152
„ „ др. занимања	78
„ земљорад. домаћ.	257

Ове бројке показују да је Алексинац претежно трговачко-занатлијски град, јер је број домаћинства ове врсте 529, односно скоро 50% од укупног броја. Број земљорадничких домаћинства је такође знатан, док је број осталих домаћинства сразмерно мали, што указује на значај земљорадничке функције (29, II).

¹ У Ражњу је тада било 33 занатске, 24 трговачке и 9 кафанских радњи, а у Соко Бањи 49 занатских радњи, 14 кафана и 41 трговина (35).

Значај трговине и занатства за град види се и из броја трговаца и занатлија који се у периоду од 1896 до 1911 год. овако кретао (35):

	1896/97	1902/03	1911
трговаца	128	119	108
занатлија	175	113	129

Из овог прегледа се види да се број трговачких као и занатских радњи почео смањивати, што показује и таблица 6, где су приказане трговачке и занатске радње по браншама.

Број свињарских трговаца достиже максимум 1902/3, пред царински рат, после тога опада, што показује како је економска блокада Аустрије почетком XX века утицала на извозну трговину Алексинца. Пред крај првог периода опада и број житарских трговаца као и број мешовитих трговаца, али се зато појављују трговци вуном и живином.

Међу занатлијама је нарочито изразито опадање броја терзија, а затим се знатно смањује и број ковача, поткивача, обућара и бојација, док су промене у броју занатлија осталих врста много мање. Узроци који су изазвали опадање појединих заната различити су. Продирање савременог европског начина одевања и губљење старе националне ношње утицали су на опадање терзиског заната; подизање железнице свело је друмски саобраћај само на везу између града и околине, те је и потреба за ковачима и поткивачима постала знатно мања, а обућарски и бојацијски занат подлегли су, као и многи други занати, индустрији.

Иако се број трговаца и занатлија знатно смањило пред Први светски рат у односу на 1896/97, ипак је Алексинац још увек једно од најважнијих трговачко-занатских средишта овог краја. То се нарочито види ако се Алексинац упореди са мањим тржиштима у околини, јер он још увек предњачи у броју трговачких и занатских радњи, као и кафана.¹

Но промене у трговини нису се одразиле само у смањеном броју трговачких радњи, него се јавља и читав низ промена друге врсте. Као што се већ видело, опала је нарочито трговина свињама и житом, а као нови извозни артикли појавили су се вуна, живина и јаја. Извоз ових производа никад не достиже по свом значају, као ни по броју извозника, ранији извоз свиња и жита, иако је за извоз живине био створен живинарски парк и кланица (35). До промене долази и у трговини дуваном. Монопол за дуван оснива се 1875 године и њега закупују банке Comptoir d'Escompte из Париза и бечка Länderbank². Монопол прелази у државне руке 1890 године, а главна станица за откуп дувана постаје Ниш. Тако је Алексинац у овом периоду престао да буде извозник овог тако важног производа из своје околине. По-

¹ Док Алексинац има 108 трговина, од којих 30 кафана, и 129 занатских радњи, докле Соко Бања има свега 36 трговачких, 14 кафанских и 44 занатске радње, Ражањ 25 трговачких, 10 кафана и 46 занатских, а Житковац 3 трговца, 13 занатлија и 3 механе (35).

² Њихов претставник у Алексинцу био је трговац Петровић.

котлине сакупљао се на алексиначко тржиште, чији је годишњи промет износио (у вагонима): паприка 500, купуса 200, лука црног 2—6, патлиџана 3 (поврћа укупно 702—706); пшенице 150, јечма 100, зоби 50—60, ражи 40, кукуруза 150 (жита укупно 490—500); јаја 5, венаца суве паприке 5, пасуља 50, шећерне репе 350, кромпира 30; кокошију 40.000 комада, дивљачи 150.000 комада, ћурки 400 комада; козине 3.000 кг. и кудеље 10.000 кг. (38. с. 128).

Као што се из ових података види поврће постаје пред крај овог периода најважнији извозни артикал. Томе је претходило развијање баштованства у околини, о чему је већ било речи.

Док се земљораднички производи продају углавном у земљи, дотле се стока извози у иностранство и то у Грчку, Чешку, Аустрију и Италију. У години 1928 извезено је грла стоке у те земље (38, с. 128 и 129):

	у Грчку	у Чешку	у Аустрију	у Италију
оваца	1.372	—	—	—
овнова	1.601	—	—	—
коза	568	—	—	—
јараца	111	—	—	—
јагњади	96	—	—	—
дебелих свиња	134	233	213	—
бикова	—	—	—	4
волова	29	—	14	98
крава	26	—	—	6
јунади	28	—	—	—
јунади и телади	51	—	—	—

Сви ови подаци показују да је Алексинац у то време важно трговачко средиште, али је он истовремено значајан и по броју занатлија. Број разних занатских радњи после Првог светског рата износи 139 (38, с. 128), а приказан је у табlici 8.

Таблица 8

Врста заната	Број	Врста заната	Број	Врста заната	Број
абација	5	колара	5	пекара	12
бербера	7	кројача	5	поткивача	4
бравара	2	кројачица	15	пушкара	1
длакара	1	лимара	5	сајција	1
зидара	4	механичара	2	сарача	3
казанџија	5	ножара	2	столара	13
качара	3	обућара	20	ћурчија	1
ковача	10	опанчара	12	ужара	1

Број занатских радњи после Првог светског рата није онолики колики је био на почетку овог периода, 1896 године, а исто тако знатно је мање и врста занатлија. Тако, уопште, више нема старих терзија, асурџија и костретара. Мада је занатлија по броју било више него трговаца, ипак је значај трговине био већи, не само због промета и веза које је град, преко тржишта, имао са околином него и због капитала који су трговци имали у својим рукама.

Значај пољопривредне функције града у ово доба такође је велики. Из пописа из 1895 године види се да је у граду било 1.192 пољопривредника, што је чинило 21,85% од укупног становништва Алексинца, а у погледу броја домаћинстава пољопривредно становништво је обухватало 1/4 тадашњих алексиначких домаћинстава (види стр. 26).

Земљорадња се у граду одликује сличним променама као и у околним селима, тј. и овде су уведене нове културе, појачала се производња жита и развило се баштованство. Тако су површине под житом у граду повећане за око три пута већ до 1904 године и износиле су 1037 ха. Површина под поврћем захватала је 109 ха, а појавио се и већи број баштована; њих је 1896/7 било 3, 1902/3 — 6 и 1911 — 6 (35). Баште су биле око Јужне Мораве, а у мањој мери и око доњег тока Моравице. У вези са појавом културе шећерне репе у околини, у граду је основана репарска задруга, а због повећане производње жита житарска задруга, о којима је већ било речи.

Иако површина под виноградима није сразмерно много повећана у ово доба, ипак је интересантно поменути појаву виноградара. Они се јављају под утицајем алексиначког тржишта и потражње грозђа, тако да их 1902 године има 22, 1905 године 24, а 1911 20 (35). У атару Алексинца виногради се налазе на два места: на олигоценујој коси Логоришту, на његовој источној, северној и јужној страни, као и на Новом Брду и Шуматовцу. Виноградарска криза је утицала да Алексинац добије виноградарску задругу. Задруга је при оснивању имала 31 члана. Највећи број чланова је био из Алексинца (11), а из околних села било их је: из Бобовишта 4, Рутевца 1, Суботинца 1, Трњана 4, Прџиловице 2, Краљева 1, Глоговице 1, Доњег Љубеша 2 и из Горњег Адровца 4. Задруга је примала 15—20 вагона грозђа, прерађивала га и продавала у месту и у другим околним градовима. Задруга је напредовала све до 1931 године, када је опао број чланова.¹

Упоредо са повећањем земљорадничке површине порастао је и број гајене стоке у граду, тако да је број грла појединих врста стоке био: коња 411, говеда 430, свиња 1062, оваца 1253, коза 152 и живине 9357 комада. Иако Алексинац није више друмска станица и нема више каравана и кириџија као у претходном периоду, ипак је потреба за коњима и рабацијама још увек знатна, јер треба робу пребацити до железничке пруге, а исто тако кола и коњи су још увек једино саобраћајно средство за везу са оближњом Сокобањом. Због тога се у граду и гаји много више коња него у околним селима. Остале врсте стоке су углавном гајене за потребе тржишта. Нарочито треба истаћи гајање оваца, што је имало утицаја на појаву вунарских трговаца, и велики број гајене живине, због чега су се око 1905 појавили живинарска кланица и парк.

Индустријски развој града напредује нешто више у овој етапи, и улагањем домаћег капитала јављају се мања индустријска предузећа.

¹ Број чланова виноградарске задруге у периоду 1930—1940 године кретао се овако: 1930 — 100 чл., 1931 — 104, 1932 — 99, 1933 — 97, 1934 — 55, 1935—59, 1936—59, 1937—59, 1938—58 и 1940—61.

Пивару, отворену у претходном периоду, власник преноси у Ниш, али наставља и са радом пиваре у Алексинцу, где 1893 године производи 19.000 хл пива (35).¹ Док алексиначка пивара постепено одумире због отварања нове пиваре у Нишу, Алексинац добија друго велико предузеће — рудник, чији је значај данас још већи. 1878 године почео је Јован Апел са истражним радовима у долини Моравице, а после пет година, 1883, пријавио је концесију у заједници са Ђоком Димитријевићем и отпочео да ради.² Истражни радови и отварање рудника дошли су као последица подизања железнице, а омогућило их је постојање богатих наслага мрког угља у олигоценим слојевима греде између Моравице и Јужне Мораве. Прво рудничко окно било је код села Краљева и у њему се радило врло примитивно, ручно, помоћу справе зване „гепел“ (нека врста вратила које су окретали волови). Руда је превожена воловским колима до Житковца, путем што води долином Моравице, а целокупну производњу трошила је железница. Први радници су били Италијани, како кажу сељаци из Суботинца (данас најважнијег рударског села), који су се од Италијана научили рударском послу. Године 1903 Апел уступа концесију белгиском инжењеру Емилу Фроману, који оснива „Безимено друштво“ са почетним капиталом од милион белгиских франака. Фроман је видео да најдебље наслаге угља леже на другој страни олигоцене греде, према долини Јужне Мораве, и тамо отвара једно за другим три нова окна. Поред тога што модернизује производњу, он подиже и малу транспортну железницу, која је у Адровцу прелазила преко моста на Морави (железница је радила све док Морава није однела мост). Рудник је страдао у доба Првог светског рата, када су га Немци опљачкали. После Првог светског рата рудник се знатно модернизује и његова производња расте: године 1928 она износи 14.000 вагона (38, с. 130). Главница Безименог друштва, која је 1903 године износила један милион, 1919 износи 4,5 милиона, а 1924 године 6 милиона франака, као што се види из извештаја управе рудника упућене белгиском Безименом друштву. Године 1928 подижу се нова постројења: централа, дизалице у окнима, жичана железница и сепарација у Адровцу. Све ово унапређује производњу и она се у периоду између два рата овако креће (у %):

1931 — 100	1937 — 182
1932 — 88	1938 — 193
1933 — 89	1939 — 192
1934 — 111	1940 — 174
1935 — 129	1941 — 120
1936 — 144	

¹ Св. Христић је забележио у Шематизму да је пивара Ј. Апела основана тек 1886 године, док у књизи „Производне снаге НР Србије“ стоји да је основана још 1865 године. Ова друга година ће свакако бити тачнија, пошто је пивара, по казивању чланова породице, постајала пре 1878 године. У току рата 1875—1878 пивара је била много оштећена и њено обнављање је помагао И. Бајлони.

² У књизи „Производне снаге НР Србије“ забележено је да је рудник отпочео да ради 1887 године. Међутим, по подацима добивеним у руднику, утврђено је да је то било неколико година раније — 1883 г.

У производњи рудника опажају се две фазе опадања; 1932 и 1933 године због опште кризе, а 1939—1941 услед ратних прилика. У току 1938/39 била су отворена четири окна.

Управни одбор рудника и директор су били Белгијанци, док је остало особље било већином из наше земље. Године 1905 рудник је имао 236 радника, од чега 9 странаца, а вредност произведеног угља је износила 96.784 динара (50). Године 1931 било је у руднику 704 радника, од тога 98% наших (693), а 1937 године 807, од ког броја 799 одн. 99% наших.

Због угља и пруге, која није била далеко, отворен је рудник у Алексинцу, али ни после отварања рудника овде се не развија индустрија у већој мери. Индустриски развој мимоилази Алексинац из више разлога, а нарочито стога што није на прузи и што се налази у близини Ниша, значајног индустриског центра. Још у претходном периоду, када је држава преузела монопол дувана, главна откупна станица за дуван био је Ниш. Године 1922 она се помера ближе и оснива се нова станица у Житковцу. Да је Алексинац био на прузи, свакако би та станица била подигнута у њему; овако је он добио још једног конкурента у непосредној близини — Житковац. Године 1930 зида се нова фабрика дувана у Нишу; тако је Алексинац изгубио и последњу могућност за развој индустрије, за коју његова околина има довољно сировина.¹

Једино што Алексинац успева да подигне јесу млинарска и цигларска индустрија. Пошто је производња жита повећана а воденице недовољне, природно је што се јављају млинови. Алексинац добија парне млинове тек 1902 године (два). Власници ових млинова били су Јован Краузак и алексиначки трговац Мата Трифунац. Године 1904 и млин Милана Томића у Вакуцу постаје парни (1, с. 518). Цигларска индустрија се јавља такође због потреба области: све се више праве зидане куће место старих кућа од набоја. Осим тога у алувијалној равни Јужне Мораве је и погодно земљиште за циглу.

Као трећа врста индустријске делатности појављују се циглане. Једну оснивају браћа Пешикић, а другу Јоца Живковић, алексиначки трговци. Обе ове циглане помињу се већ 1902 године, а око 1911 године, помиње се у Алексинцу и корпарско-плетарска индустрија М. Станисављевића (35).

После Првог светског рата једино ново индустријско предузеће јесте парни млин који подижу трговци браћа Радојковићи 1926 године.

Појава рудника, млинова и циглана је од значаја, јер поново покреће привредни живот Алексинца, али се тај привредни полет не осећа одмах у почетку. Тако, на пример, значај рудника за привредни живот града постаје већи тек онда кад је белгиско друштво својим капиталом модернизовало, убрзало и повећало производњу. Појава ових индустријских предузећа дошла је као последица подизања пруге и пораста капитала код појединих трговаца и занатлија у граду.

¹ Фабрика дувана у Нишу била је подигнута још пре Првог светског рата, али је за време њега порушена (1, с. 518).

У вези с тим интересантно је поменути да у овај период пада и оснивање првих банки. Године 1888 отворена је штедионица. Она је давала новац уз 9% камате; 1905 године ова банка је пустила у оптицај 12 милиона динара (7, с. 132). Године 1903 основана је Алексиначка банка са капиталом од 913.990 динара. Појава банака и тако велика сума новца говоре о све већем улагању капитала у поједине привредне гране и о све већој зависности њиховој од капитала. Највише капитала било је у рукама трговаца и занатлија који су га најчешће улагали опет у трговину и занатство, а и у мања индустријска предузећа. Исто тако они су врло радо једним делом свог капитала куповали земљу и на тај начин стварали извесне веће поседе. После Првог светског рата постоје у Алексинцу већ три банке: Привредна банка АД, Алексиначка штедионица АД и Алексиначка банка АД. Појавом банака Алексинац добија још једну нову функцију у области: он постаје главно финансијско средиште, јер су ове банке зајмодавци целој области.

Но ни у овом периоду се не сме пренебрегнути Алексинац као управно и просветно средиште. Иако је његова управна функција сужена, ипак је његов значај средњег места, које је управно-судско средиште, знатан. Као просветно средиште Алексинац напредује откада је добио учитељску школу (1897 године).

Привредна активност Алексинца у целини расте, а и његов управно-просветни значај не бива сасвим потиснут од Ниша. Значај Алексинца се одржава због богатства и пространства алексиначке области, због потребе области за локалним тржиштем и разменом добара, због рудника у непосредној близини и појаве мањих индустријских предузећа. Како се развијао Алексинац у том периоду, може се видети и из броја становника, који се овако кретао:

1884 — 5.086	1895 — 5.431	1921 — 4.773
1890 — 5.793	1900 — 5.426	1931 — 5.398
	1910 — 5.219	

Ови бројеви показују да је Алексинац напредовао само кратко време после подизања пруге. Већ деведесетих година прошлог века почиње да опада, и то је опадање нарочито изразито у доба ратова. После ратова, када је опет оживело његово тржиште, када је рудник обновио рад, а и мања индустријска предузећа у њему развила своју производњу, Алексинац почиње опет да напредује. Најважнија одлика овог периода јесте да Алексинац коначно остаје трговачко-занатско средиште са ситним локалним индустријским предузећима, мада се у његовој непосредној близини налази рудник угља. Иако се не развија много у индустријском смислу, ипак улагање капитала у занате, трговину и ситнија индустријска предузећа (млинове, циглане) даје локалну живост овом месту и разликује га знатно од његове околине.

ДАНАШЊЕ ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ

Главне одлике области. — Последња окупација је доста уништила овај крај, као и већину других по Србији. Док је ту био окупатор, настојао је да извуче што више користи и да остави што већу пустош.

Због тога је ова област дочекала ослобођење са уништеним шумама на Буковику, северно од Мозгова, и на Малом Јастрепцу, са уназађеном земљорадничком производњом, са смањеним сточним фондом, са застојем у индустријској и рударској производњи, коју је окупатор у целини користио за себе, и са проређеним становништвом настрадалим у рату.

Због тога је 1948 године број становника само незнатно већи него 1931 године. Други попис од 1953 године показује да се живот у овом крају већ нормализовао и ослободио ратних последица, те је број становништва опет у порасту:

	становништва	домаћинства
1948	61.002	13.797
1953	64.496	15.307

Овај пораст становништва уследио је због природног прираштаја, који је овде велик, и досељавања. Слично као и у другим крајевима, и овамо се после Другог светског рата доселио знатан број становништва, нарочито у град. Досељавање у област нешто је мање, али су досељеници и сада већином из околине Врања, Власотинаца и Пирота. Тако се у Горње Сухотно преселило из Власотинаца и Пирота 10 породица, а у Доње Сухотно 6. Ови досељеници су већином дунђери и пинтери.

Нарочито велики број досељеника привукао је алексиначки рудник. После ослобођења затворен је рудник Јерма, те је одатле један део рудара прешао у алексиначки рудник. То су Бугари; они долазе без породице, раде привремено у Алексинцу, па се опет враћају кућама. У рудник су исто тако досељени у мањем броју и рудари из Сисевца, после затварања тог рудника. Затим има рудара Словенаца, Врањанаца, Бујановчана и Шиптара, којих има око 170 породица.

Кретање становништва из овог краја је незнатно и углавном појединачно. Одлази се на рад у рудник, железницу или разна трговачка предузећа у Алексинцу. Један мали број људи иде и у друге оближње градове — Параћин, Крушевац, а још мањи у Књажевац, Зајечар и Београд.

Упоредо са бројем становништва расла је и његова густина, коју показује овај преглед:

1895 — 62,86 ст/км ²	1931 — 86,22 ст/км ²
1910 — 79,89	1948 — 86,32
1921 — 73,89	1953 — 91,22

Густина становништва се мењала и данас је релативно велика. Међутим, она је различита у појединим деловима области; у долини Јужне Мораве густина становништва је 86,38 — 211,76 по км²; побрђе изнад алувијалне равни има густину од 73,52 — 100,07, а долина Туре и насеља у подножју Буковица и Лесковика 52,75 — 73,75 становника на км². Најмању густину имају општине Бован са 42,74, Вукања са 42,61 и Станце са 45,44 ст/км². Ово су све планинске општине.

У овом периоду изменио се донекле и социјални састав становништва. Према попису из 1948 тај састав изгледа овако:

Таблица 9

Укупно становништво	Број	%
	61.002	100
Радници и ученици у привреди	5.976	9,79
Службеници и намештеници	3.032	4,97
Пољопривреда	46.833	76,76
Занатство	335	2,18
Трговина	182	0,39
Слободне професије	54	0,08
Приватници	297	0,48
Пензионери	719	1,17
Лица издржавана од државе	928	1,52

Кад се ови подаци упореде са подацима из претходног периода, излази да је за последњих 10 година знатно опао број пољопривредника, док се број радника и службеника повећао; смањен је такође и број трговаца. Све ове промене дошле су као последица тога што је друштво постало власник појединих привредних грана и добара и што оно руководи привредом, као и због јачања индустрије. Као пример може послужити трговина, јер приватних трговаца нема, а број оних који раде по трговачким предузећима изражен је у рубрикама под 2 и 3 (радници и службеници).

Ако се упореде сви коришћени пописи становништва, види се да је број становништва опадао или стагнирао само у два маха, 1948 и 1921. Оба пута су то биле последице ратова који су немилосрдно остављали за собом пустош. Како је становништво стално у порасту, а селњавања су минимална, добија се утисак да ова област још није пренасељена.

Промена друштвеног уређења донела је собом мноштво новина у живот и привреду овог краја. Међу њима су нарочито значајне промене поседовног поретка и појава задруга, најзначајнијег фактора за социјалистички преображај села, које су утицале на измену структуре појединих привредних грана. Пре свега су аграрном реформом промењени имовински односи; одузета су имања онима који их не обрађују и одређен је максимум земље коју може да има појединац. Аграрна реформа погодила је 85 лица, као и црквена имања која је знатно смањила. Тако је цркви св. Петке узето 18 ха, цркви св. Илије у Суботинцу 10, а цркви св. Нестора у Витковцу 15 ха. Највише је узето манастиру св. Стевана у Липовцу, око 190 ха. Укупно је од цркве добавено 234 ха, тако да данас црквени посед износи само 61,42 ха.

Црквена и приватна имања третирају се данас заједно као приватни посед и он износи 56.483 ха, односно 79,92% укупне површине. Остатак земље припада држави — 11.734 ха или 16,59% и селјачким радним и земљорадничким задругама — 1.953 ха или 2,74%. Ако се ту укључи и 498 ха окућнице, онда задружни посед износи 2.451 ха од-

носно 3,47% од укупне површине која износи 70.688 ха. Овај тако велики проценат приватног поседа не даје од себе онолико колико би могао, јер је распарчан на ситне и средње поседе који нису рентабилни. Структуру поседа показује таблица 10, израђена на основу пописа у 1952 години.

Таблица 10

Хектара	Без земље	0—1	1—2	2—3	3—5	5—8	8—10	10—15	15—20
Број чланова	225	2.275	6.581	8.192	13.871	10.905	3.374	3.331	1.046
Број домаћинстава	—	771	1.774	1.899	2.823	2.575	508	146	

Укупан број пољопривредних домаћинстава је 10.540 са 50.156 чланова. Из табеле се види да је највећи број домаћинстава са поседом од 3—5 ха, а затим од 5—8 и од 2—3 ха. Преко 20 ха имања су само 44 домаћинства са 356 чланова. Ово потврђује да је област у целини претежно средњег и малог поседа.

Државни посед сачињавале су пре рата углавном шуме на Јастрепцу, Буковику и др. И данас шуме захваћају највећи део поседа који је у државним рукама, али држава има поред њих и обрадиве површине, као станица за оплемењивање шећерне репе и државно пољопривредно добро у Глоговици.

Задругарство је у новом друштвеном уређењу добило много већи значај него што га је имало раније. Поред земљорадничких задруга јавиле су се и радне задруге. Прва задруга овог типа створена је у Лоћкици 1945, а после тога су биле формиране задруге и у овим селима: Алексинцу, Бобовишту, Врћеновици, Вукањи, Гредетину, Грејачу, Делиграду, Доњем Сухотну, Доњем Адровцу, Доњем Љубешу, Дражевцу, Житковцу, Катуну, Кулини, Лознацу, Лужану, Мозгову, Тешци и Трњану. Укупно их је било 31 (по попису од 1952 г.) и у њима је било учлањено 918 домаћинстава са 3.753 члана. Већина ових задруга је расформирана, тако да је остало само неколико: у Горњем и Доњем Сухотну, Дражевцу, Катуну, Лужану, Мозгову и Моравцу. Ове задруге имају данас 420 ха зиратне земље и 120 домаћинстава.

Земљорадничких задруга општег типа има у овој области 57 са 10.710 домаћинстава. Оне су имале око 520 ха своје земље. По закону о земљишном фонду сав вишак обрадивог земљишта изнад 10 ха узет је од појединца и дат земљорадничким задругама. При задругама су створене задружне економије, нова врста социјалистичких газдинстава, које треба да послуже селјацима као узор како савременим методама обраде, тако и савременим интензивним гајењем стоке. Задруге данас врше откуп свих пољопривредних производа из села и снабдевају село потребним индустријским производима преко својих продавница. Преко задруга се, према томе, данас обавља готово целокупна веза село-град,

бар веза привредног карактера. Ова њихова одлика као и настојање да задружне економије буду најзорнија газдинства и да служе за углед селу јесу данас најснажније полуге социјалистичког преображаја села.

Привреда Алексиначке околине. — Судаћи по томе што је и данас више од 75% становништва запослено у пољопривреди, може се сматрати да је пољопривреда најважнија привредна грана са нарочито заступљеним ратарством. Видело се и раније да у овом крају углавном преовлађује ситан и средњи посед. На тако незнатном поседу материјалне прилике дозвољавају само употребу људске и сточне радне снаге. Стока се употребљава за обављање пољских радова свуда подједнако, сем села око Јужне Мораве, где је у већој мери развијена и употреба машина (у Моравцу, Нозрини, Лужану, Житковцу, Прћиловици и Адровцу). Од справа се свуда у области користе плугови, а у мањој мери и остале справе (сејалице за кукуруз и пшеницу, копачице, тријери и сецкалице). Врша се свуда обавља вршалицом, док се жетелице и трактори ређе срећу. Из таблице 11 види се колико има појединих врста справа и колико оранице дође на једну справу.

Таблица 11

Плугови свих врста сем ралице	Сејалице за стрмна жита	Жетелице и косачице	Вршалице свих врста	Сејалице за сточну храну	Трактори
7.850	121	57	72	199	11
На једну справу долази ха оранице					
8	585	1.700	922	326	9.638

Из наведених података долази се до закључка да једино плугови подмирују потребе области, док осталих справа има врло мало нарочито трактора.

Област се може поделити у пољопривредном погледу у два реона: низиски ратарско-сточарски и реон побрђа и планинског обода, где се, поред ратарства, јављају још сточарство, воћарство, а местимично постоје и већи комплекси шуме. Низиски реон углавном обухвата села Поморавља и села у долини Моравице. У оквиру низиског реона постоји појас где је повртарство нешто јаче заступљено. Он обухвата сва моравска села од Витковца до Тешице, са најизразитије развијеним повртарством у Моравцу, Нозрини и Лужану. У другом реону су остала села, као у долини Турије, Јаковљанске и Липовачке Реке и по ободу котлине.

Ево како изгледа распоред пољопривредних површина у појединим деловима области (таблица 12); из њега се још боље види разлика између ова два реона.

Таблица 12

Село	Ораница	%	Воћњак	%	Виноград	%	Ливада	%	Пашњак	%	Шума	%	Укупно
Бован	650	26,05	62	2,48	27	1,12	286	11,46	456	18,27	865	34,66	2495
Вукања	826	16,64	148	2,98	19	0,38	203	4,10	457	9,20	3196	64,40	4964
Корман	981	68,60	37	2,58	71	4,96	27	1,88	45	3,14	149	10,41	1430
Рутевац	1398	67,49	93	4,51	67	3,25	30	1,45	134	6,51	99	4,81	2058

Из овог упоређења види се да ораница заузима више од половине атара поморавских села; у Бовану, чији атар лежи једним делом на језерској заравни, ораница захвата свега једну четвртину, а у Вукањи, која се налази у подгорини Јастрепца, само осмину сеоског поседа. За разлику од оранице, у овим планинским селима знатно је већи проценат шуме: у Вукањи шума захвата скоро три четвртине атара, пошто велики део њеног поседа лежи на Малом Јастрепцу. Вукања и Бован имају и веће површине под пашњацима и ливадама, тако да и то указује на разлику у гајењу стоке између низиског и вишег реона. Према томе, ова таблица показује да је Поморавље претежно ратарска област са слабије заступљеним сточарством, док виши делови области, у којима шума захвата највише пространства и где су површине намењене сточарству веће од површина намењених ратарству, претстављају област у којој је сточарство важнија привредна грана.

Иначе је земљорадња важна привредна грана у оба реона. Земљиште се искоришћава за све врсте култура, и то: све врсте жита, сточно биље, индустриско биље и поврће. Чак се и у планинском делу знатан део шумског земљишта користи за обраду. У низиском реону земљорадња је, наравно, много важнија него у вишим деловима области. То се видело из разлике у величини оранице, а истиче се такође и у прегледу засејаних површина по појединим селима (таб. 13).

Таблица 13

Село	Жито	%	Инд. биље	%	Поврће	%	Сточно биље	%	Ораница
Бован	543	83,53	10	1,53	58	8,92	36	6	650
Вукања	622	75,85	10	1,21	37	4,51	18	2,19	826
Корман	696	70,94	28	2,85	100	10,19	140	14,27	981
Рутевац	1195	85,47	79	5,66	76	5,44	48	3,43	1398

Из овог прегледа се види да је свуда у области више од три четвртине оранице засејано житима; интересантно да је у Корману, поморавском селу, овај проценат нешто мањи, јер ово село лежи у оном појасу где је повртарство јаче заступљено, тако да је у њему већи део оранице искоришћен за бајште. За разлику од Кормана, изразито долинског села, Вукања, у подножју Јастрепца, има, као што је природно, знатно мање поврћа и сточног биља.

Кукуруз се свуда више гаји од пшенице осим у Вукању, која је на самом планинском ободу. Сва села не могу да подмире своје потребе у житу, али како га моравска села имају и за извоз, то производња жита углавном задовољава, те се врло мало увози из других крајева. Вишка за извоз, међутим, има само у кукурузу.

Од индустриског биља највише се гаји шећерна репа. Она се више гаји у поморавским селима, где захвата површине преко 20 ха, док је у планинским селима уопште нема (Вукања, Врело и др.) Ова се област одликује веома повољним климатским и педолошким условима за садњу репе, а нарочито за производњу семена шећерне репе. Због тога је, још пре Другог светског рата, створена репарска задруга која је имала 1200 задругара и настојала да прошири производњу семена. Станица за оплемењивање шећерне репе, која је заменила задругу и која има исти циљ, у томе је успела готово у потпуности. Тако се сад овде производи углавном семе за репу. Сељаци радије гаје семе за репу него дуван зато што око њега имају мање посла, а добију готово подједнаке приходе.

Но, и поред тога, овај је крај чувен по дувану, јер је то друга по важности индустријска култура. На 386 ха, колико је засађено дуваном, било је 1952 године 33,765.000 струкова. Дуван је тада садило 66 села у овом крају. Свега у три села било је мање од 10 садилаца дувана, у 8 села садило је дуван до 20 садилаца, а у осталих 55 села било је по више од 20 садилаца. Радевце, Љуптен, Рутевац, Лужане, Гредетин, Врћеновица, Мозгово, Тешица, Трњане и Корман имали су те године и преко 100 садилаца. Ако се упореди број садилаца са бројем из претходних година, види се да је овај број, углавном, опао по појединим селима, док је у целини повећан, јер се данас дуван сади и у области у којој се то пре није чинило. Пре Другог светског рата дуван је сађен већином на левој обали Мораве, док је данас распрсстрањен у целом Моравском срезу и у Сокобањској котлини. За производњу дувана најбоља су ова села: Мали Дреновац, Јаковље, Лознац, Радевце, Честа, Катун, Гредетин, Лужане, Грејач, Тешица, Лоћика, Врћеновица, Чукуровац, Шурић, Кулина и Љуптен. Сва ова села се углавном налазе на левој обали Мораве.

Трећа индустријска култура, конопља, гаји се углавном у близини Лужне Мораве и површина засејана њоме стално се повећава.

Повртарство, односно површине под поврћем, заузимају свега 5,30% оранице. У селима повртарског појаса овај проценат је већи, просечно преко 6%, а понегде достиже и 10% (Корман). Главна повртарска села су Лужане, Нозрина, Моравац, Житковац, Прћиловица, Доњи Адровац, Бобовиште, Рутевац, Ђићина, Краљево, Тешица, Банковац и Бујмир. У њима има баштована: у Бобовишту око 30, Ђићини око 20, Доњем Адровцу око 41, Тешици око 10, Банковцу 2, у Бујмиру 2, Лужану 60 и Нозрини 73. То су све баште величине 10—50 ари, а производи њихови иду углавном на тржиште. И остала домаћинства у овим селима имају своје баште, али су оне мање и њихова производња углавном подмирује домаће потребе и само малим делом иде на тржиште. Главне културе које се саде јесу: паприка, купус, зелен, патлиџан, кромпир, боранија, грашак и лук.

Обрада башта није интензивна мада се земљиште ђубри и наводњава. Вубрењу се обраћа знатна пажња. Баште се ђубре природним гнојивом, док се вештачко ђубриво слабије употребљава. Према подацима Института за водну привреду НР Србије, на овој се територији наводњава 512 ха; већи део површине за наводњавање налази се на левој обали Мораве (416 ха), где се налазе и најважнија баштованска села. Највеће се површине наводњавају на територији општина Житковца (око 217 ха), Лужана (61 ха) и Трњана (45 ха) (3, с. 256, 257 и 261).

Сточно биље је по проценту одмах после жита и захвата 5,58% оранице. То никако није довољно за област где је прилично велики број стоке. И у гајењу сточног биља постоје разлике између равничарског и вишег реона. У моравским селима се ово биље више гаји вероватно и стога што је овде мање шуме и пашњака, па су сељаци приморани да производе сточно биље. Највише се гаји луцерка, мање црвена детелина, а остале културе сасвим незнатно. Ове површине би требало повећати ради унапређења сточарства. Природне ливаде су у слабом стању, јер се не негују довољно; мањи део ливада је у равници поред реке, а већи на брдима, те је од њих мањи принос.

На винограде отпада 5,02% обрадиве површине или 2.108 ха. Највећу површину под виноградима има градска општина, затим општине Лужане, Доњи Љубеш и Катун, док најмање винограда имају Бован, Врело, Јаковље и Лознац. Највећи део површине под виноградима је на америчкој подлози, а много мањи долази на домаћу лозу и хибриде (америчка подлога 1.631 ха, домаћа лоза 350 ха и хибриди 130 ха). Већина винограда је у приватним рукама; задружни сектор чини углавном виноградарска задруга у Алексинцу, која тежи да уведе боље сорте грожђа и унапреди виноградарство. Она има данас преко 1.700 чланова и 15 ха своје земље¹. У задругу су се учланиле и понеке сељачке радне задруге које су биле основане у овој области.

Данас се највише гаји прокупац (80—85%), а понегде чак достиже и 90%, а свега 8% долази на стоно грожђе; најважније сорте овога грожђа, поред афусалије, јесу хамбург, дренак и тамњаника. Од укупног грожђа се око 90% преради у вино и ракију, од чега се један део троши, а остатак продаје. Највећи део грожђа преради задруга која има подруме са капацитетом око 200 вагона. Она продаје вино Београду, Загребу и Алексинцу, где има своје продавнице, а исто тако извози и у иностранство.

Виноградарство се, наравно, не јавља нигде као претежна и једина грана пољопривреде. Исто тако се врло мали број домаћинстава бави искључиво виноградарством, али ипак има око 17 таквих домаћинстава. Од тога 12 у Алексинцу, 2 у Житковцу и 3 у Корману.

Воћарство је по проценту нешто јаче од виноградарства, по ипак се за овај крај не може рећи да је воћарски. Оно је углавном развијено

¹ Број чланова виноградарске задруге био је у појединим годинама оволики: 1946 — 169, 1947 — 237, 1948 — 248, 1949 — 360, 1950 — 498, 1951 — 1.027, 1952 — 1.109, а 1953 — 1.700.

у напред обележеном вишем реону, и то најбоље у селима испод Јастрепца и у долини Јаковљанске Реке, на левој обали Мораве и у Мозгову и Бовану, на њеној десној обали. Главна воћарска област налази се према томе на висини од 200—450 м. И у овим је селима воћарство споредна грана, иако су услови доста повољни: температура је довољно висока, талога је доста, а јачи ветрови дувају тек у касну јесен, зиму и рано пролеће. Једино шљива често страда од суше. Највише се гаје јабуке, крушке, шљиве и ораси. Најважнија сорта јабука је „будимка“, а од крушка полошка, туршијара и мање калуђерка. По броју стабала највише има шљива (616.116 стабала, од тога је родно 456.476), затим јабука, крушка и ораха. Већи део произведеног воћа прерађује се у ракију, а остатак се троши у свежем стању. Не постоје никакве сушнице нити какве друге радионице за прераду воћа. Воће се слабије носи на тржиште, прво што није квалитетно, а друго, што многа села немају добре саобраћајне везе, као напр. Вукања, те му је транспорт јако отежан.

Ливаде, пашњаци и произведено сточно биље су основа за развој сточарства у овој области. Сточарство није нигде издвојено као засебна пољопривредна грана, него је свуда заступљено уз земљорадњу, али не у подједнакој мери. Стоку гаје у свим селима: у селима низиског реона она се користи за ђубрење, вучу, обраду земље, добијање извесних сточних прерађевина, а у селима вишег реона из истих разлога, као и због тога што им је стока често најважније средство за добијање новца.

Када се садашњи број стоке упореди са бројем из 1921 године, види се знатно опадање; на 10 становника долази данас просечно 2,5 грла говеда, а 11,1 грло ситне стоке. Узрок опадању био је пре свега рат, а затим откуп стоке који се вршио до 1950 године. У таб. 14 приказан је број стоке по појединим селима као и разлика између низије, побрђа и планинског обода у броју гајене стоке.

Таблица 14

Село	Говеда		Свиње		Овце		Ситна стока на 10 стан.
	број	на 10 ст.	број	на 10 ст.	број	на 10 ст.	
Бован	465	4,2	449	4,1	3302	30,4	34,6
Вукања	569	3,7	474	3,1	2016	13,5	16,7
Дражевац	295	2,3	579	4,5	1415	11,1	15,6
Рутевац	847	3,0	1098	4,2	2096	8,1	12,3

Интересантно је да је у овом периоду виши реон богатији и ситном и крупном стоком. Вероватно да је рат теже погодио равницу која лежи уз главни друм, а исто тако и мере откупа. Овај преглед показује да је сточарство засад најзначајније у деловима области према Сокобањи. У другом, вишем делу области испод Великог Јастрепца, где је нешто развијеније воћарство, сточарство је од мањег значаја. Најслабија је

по броју стоке моравска долина. Али, иако су планинска села богатија бројем, ипак су говеда по квалитету боља у моравским селима. Овде су углавном укрштеници домаћег говечета са сименталским, док у вишим деловима преовлађује домаће шарено говече. Свиње су и по броју и по квалитету боље у долини Мораве. Овце су бројније у вишим деловима области, али по квалитету нису баш најбоље. Гаје се углавном праменке, а по мишљењу стручњака требало би овде убацили бањску или сврљишку овцу. Од коња се највише гаје мелези домаћих са енглеским полукрвним арабером и липицанери.

О интензивности у сточарству овог краја не може бити речи, јер се, као што се видело, не производи довољно сточног биља, а и ливаде и пашњаци су слабог квалитета. Постоји извесна разлика између села у долини Мораве и оних на заравни и у подножју планинског обода. Ова друга села имају своје испаше на Јастрепцу и Буковику, те је овде екстензивност изразитија него у равници, где је више заступљен шталски начин гајења.

Пољопривреда и њене поједине гране нису једине привредне гране у области. Развијени су и занати. Године 1952 биле су у овој области 342 занатске радње, од којих је нешто више од 1/3 (129) било у самом граду, а остале 2/3 изван њега. То показује да је Алексинац најважнији занатски центар овога краја, али да има и по селима приличан број занатлија. Готово свако село има 3—4 занатлије. Међутим, има и села где је тај број већи; у моравским селима број занатлија се пење обично до 10, а по селима која се јављају као нека врста средишта — и преко 20. Тако их је исте године у Тешици било 34, у Врелу 25, Јаковљу 32, Мозгову 28 итд. По селима је највећи број абаџија, грађевинских столара, ковача, поткивача, затим, нешто мање, колара и кројача, док је број осталих далеко мањи. Неки занати су се потпуно изгубили (гребенари, самарџије), што указује на измењене потребе овог становништва. Неки модернији занати такође нису продрли изван Алексинца даље у област; једино се могу наћи у Тешици и Житковцу. Један део занатлија снабдева се из околине, напр. ужари (конопљом), бачвари, столари и колари (дрветом). Велики део заната зависи и од индустрије, јер од ње добија потребне сировине. Ове сеоске занатлије раде углавном за потребе села, а само лончари нешто својих производа продају у Бањи. Занатлија нема само у Голешници, најсиромашнијем селу овог краја. Један део занатлија ушао је и у задруге: њих је у овој области било 1952 године 3 (лончарска, коларска и опанчарска), а у њима је било запо-слено 29 мајстора, 3 помоћника и 5 ученика.

Трговина се данас развија у оквиру државног и задружног сектора. На селу је нарочито важан задружни сектор, јер је главно трговинско предузеће Срески савез земљорадничких задруга, које има своје продавнице у свим селима сем Беља, Банковца, Лознаца и Јасења. Оно откупљује преко сеоских задруга све пољопривредне производе и продаје их у граду у својој продавници, а остатак продаје у нашој земљи или иностранству преко задружног трговачког предузећа „Задругар“. Предузеће „Задругар“ снабдева Срески савез и потребном индустријском робом, коју овај расподељује по сеоским задругама. Тако су за-

друге у селу предузеле на себе целу трговину. Поред продавница земљорадничких задруга, које истовремено и откупљују производе, по селима се налазе и откупне станице појединих откупних предузећа из Алексинца или пак из других градова. Такве су станице у Житковцу, Јаковљу, Прђиловици и у њима се откупљује стока или други производи околних села. Само у Житковцу и Тешици се, поред задружних продавница, налази по једна продавница трговачког предузећа из Алексинца.

Главни производи за трговину су жито, стока, поврће, воће и дуван. Производи из ове области имају нарочито великог удела на нишкој и београдској пијаци, и то поврће и стока, док млечне производе и сам Алексинац добија највише из Сокобањске котлине. Алексинац је средиште где се сабирају производи целе области, мада поједини њени делови носе производе и на друга тржишта. За трговину стоком и земљорадничким производима имају велики значај мања тржишта: Тешица, Велики Шиљеговац и Житковац, који је средиште за откуп дувана. У Тешици се сабирају производи Поморавља, долине Турије, а у Великом Шиљеговцу производи села из слива Јаковљанске Реке. Област тргује и између себе; села која немају довољно жита набављају га у Поморављу, као Врћеновица. Вукања и Породин трампе своје производе за жито; они терају воће у Добрич, преко Јастрепца.

Алексинац је и главни снабдевач области, а после њега долазе Ниш, Соко Бања, Ражањ и Крушевац.

Трговачки путеви области су пут Београд — Ниш, који се користи за одлазак у Алексинац, Ниш, Тешицу и Крушевац; сокобањски друм, којим се терају производи за Бању и из Бање за Алексинац; пут долином Турије и сврљишки друм, којим струје производи из подгорине Јастрепца и долина на десној Моравиној страни ка долини Јужне Мораве.

У области нема неких већих индустријских предузећа. Отворено је само неколико црепана и циглана, једна у Лоћики и две у Житковцу. Појава цигларске индустрије дошла је као последица доброг квалитета земље за прераду, знатне могућности потрошње и капитала. Квалитет земље у алувијалној равни Мораве је врло добар за израду цигле, и стога су све три циглане у самој равни Мораве. Тамо где постоји могућност постоје при земљорадничким задругама примитивне циглане, које производе циглу углавном за грађевине у селу.

Друга врста индустрије је млинарска. Најстарији млин је у Вакупу (1870), затим млинови у Стублини и Житковцу (1880 и 1881) и млин у Краљеву (1901 г.). Млинови у Вакупу и Краљеву су национализовани и раде са капацитетом од 300—400 кг брашна дневно. Они углавном подмирују потребе грађанства, тј. раде за ушурну мељаву. Поред млинова, у овој области је и велики број воденица поточара (112). Од тога задруге по селима имају само 5 воденица, а остале су приватне. Њихов укушни капацитет износи 56.148 кг дневно. Ове воденице се једним делом налазе на Јужној Морави, њих 15, а остале су на Моравици и на другим рекама и потоцима ове области.

Стругаре су трећа врста индустријских предузећа. Стругаре постоје у Станцима, Породину, Нозрини и Рутевцу: у прва два места

то су приватне а у последња два задружне стругаре, али све малог капацитета и производе грађевинско дрво. Стругаре за огревно дрво постоје у Мозгову и Краљеву. Све ове стругаре се снабдевају дрветом из околине и раде само за локалне потребе, своје и два-три оближња села. У Корману постоји корпарско-плетарска задруга са десетак радника.

Треба истаћи и производњу креча у источном делу области: у Станцима, Липовцу, Црној Бари и Горњем Крупцу. У Станцима је било 12—13 кречана. При печењу креча уортаче се обично 3—4 човека да би лакше дошли до дрва, јер су за кречане потребне велике количине горива. Креч се највише продаје у Алексинцу, затим у Нишу и др.

Због великог броја ситних газдинстава у овом крају, већи део становништва по селима се бави неким допунским занимањем. Људи раде на надницу у свом и у оближњим селима, нарочито из планинских села силазе да раде у селима у долини Мораве. Тако, на пример, сељаци из Врела, Горњег Крупца раде за време лета по моравским селима, нарочито у Дражевцу. Још више је распрострањено узимање земље напола. Велики број сељака одлази на рад у градове. Од градова највише их привлаче Алексинац и Ниш; у првом раду у руднику и по разним трговачким предузећима, а у другом по фабрикама. Мањи број ради у Житковцу, Ражњу и Сокобањи, а већи на железници.

Као важнија одлика овога краја може се истаћи да је ово пољопривредна област са повртарством у долини Мораве и воћарством и сточарством по ободу котлине. Да је пољопривреда најважнија привредна грана показује и величина народног дохотка, јер 50% целокупног дохотка области, 1,577.157 хиљада динара, даје ова привредна грана. По својој привредној структури, врстама култура, приносу и богатству, ова област је врло блиска крајевима на северу у долини Велике Мораве и на југу у Нишком Пољу. Но ипак постоји нешто што је издваја; то је пре свега производња дувана, који се не сади северно од Сталаћке Клисуре ни јужно од Алексиначког Поља; затим, богатство у угљу и шкриљцима, које је ставља на прво место међу областима у Србији. Издвајању доприноси и развијено повртарство, а нарочито трговина алексиначком паприком.

Привреда града. — Живот Алексинца у новим условима такође се изменио. Прелазећи преко ратних година, које су зауставиле и уназадиле развој Алексинца, као и свих градова у Србији, долази се до последње фазе у његовом животу. Ово је нова, млада фаза која траје релативно кратко, али је у знатној мери изменила живот и структуру привреде овог града.

Функције града се нису измениле. И данас су трговина и занати, најважније привредне гране овог града, али су се њихова структура и њихова организација потпуно измениле. Трговина више није у приватним рукама, као што је то случај у ранијим периодима, него постоје државна и задружна предузећа, као предузеће за промет пољопривредним производима на велико и мало — „Буковик“, „Житопромет“ и Срески савез земљорадничких задруга. „Буковик“ купује све сем алкохолних пића и жита, и откупљене производе извози у унутрашњост

земље, као и у Италију и Аустрију. Срески савез са 57 задруга општег типа, које се налазе по целој области, откупљује поврће, воће, жито, брашно, стоку, млеко, млечне производе итд. Они највише извозе поврће, и то у Загреб, Београд и Скопље; у Немачку извозе поврће и воће, а у Италију стоку. „Житопромет“ тргује само житом. „Буковик“ има своје откупне станице по целој околини Алексинца, затим у Сокобањи, Ражњу и Ћићевцу, те је његова откупна територија шира него територија Среског савеза земљорадничких задруга. У откупној и извозној трговини су, према томе, производи и територија са које се откупљује као и крајеви где се извози — остали готово исти.

Сва три откупна предузећа имају своје средиште у граду. Сем њих постоји развијена трговачка мрежа у граду која подмирује потребе града и области производима из других крајева. Видело се већ да Срески савез има 57 задруга у области; у Алексинцу овај Савез има само једну своју продавницу. Предузеће „Буковик“ има у граду две месарнице и једну пиљарницу за продају откупљених пољопривредних производа. Остала трговинска предузећа која имају своје продавнице у граду јесу „Шуматовац“ и „Рудар“. „Шуматовац“ има 21 продавницу, од којих највећи обрт имају текстилне, а „Рудар“ има 7 продавница у граду и 7 и руднику. Градско угоститељско предузеће има четири локала, једну посластичарницу и једну ледару, чији је капацитет 750 кг леда дневно. Поред ових трговинских предузећа, чисто локалних, у граду се налазе и продавнице индустријских предузећа из других места приказаних у табл. 15:

Таблица 15

Место	Предузеће	Продавница (број)	Врста робе
Београд	„Пролетер“	1	обућа
Београд	„Партизан“	1	одело
Борово	Комбинат	1	обућа
Вараждин	Вартекс	1	одело
Словенија	„Славонија“	1	одело
Зрењанин	„Бегеј“	1	шешири

Укупна трговинска мрежа у Алексинцу према томе има 53 различите продавнице. Поред највећег броја продавница у граду, видело се већ да ова предузећа имају своје продавнице и по неким већим местима, као у Житковцу и Тешици. Овако велики број продавница показује да је трговина веома жива и да претставља значајну привредну грану. Колики је значај појединих трговинских предузећа може се видети из таблице 16, где је приказан њихов промет у току 1952 и првог тромесечја 1953 године:

Друга по важности привредна грана је занатство. За разлику од трговине, која се данас налази у државном и задружном сектору, занатство још увек има знатан проценат приватника. Структура занатства приказана је у табл. 17:

Таблица 16

Предузеће	Промет у 1952 год.	Промет у I тром. 1953 год.
„Шуматовац“	248,177.092	47,601.214
„Рудар“	153,677.388	27,663.446
„Буковик“	141,300.000	40,858.000
„Задругар“	283,449.763	50,683.000
С.С.З.З.	133,000.000	18,540.000
Укупно	959,604.243	185,345.660

Ова таблица показује да је у Алексинцу 1952 године било 126 занатских радњи и да је у њима радило 128 занатлија. Поред приватних, јављају се и задружне радње, као што се види из таблице 18.

Треба поменути још једну врсту занатских радионица које постоје у Алексинцу, а то су државне занатске радионице. Њих има свега три: 1 механичарска, 1 књиговезачка и 1 штампарска. У њима је запослено укупно 4 мајстора, 10 помоћника и 8 ученика.

Овако велики број државних и задружних занатских радњи и радионица доказ је значаја ове привредне гране. Ако се упореди данашња структура занатства са предратном, види се да је знатан број заната у опадању, што потврђује смањен број занатлија; један део заната, иако је привидно у опадању, пошто има мање занатлија него пре рата, уствари то није, јер се тај број занатлија удружио и створио занатске задруге. Такав је случај, на пример, са обућарима којих је 1930 било 20, а данас 2, али зато постоји обућарска задруга са 28 занатлија. Исти је случај са столарима, берберима, пекарима и др. Две врсте заната су се потпуно изгубиле — ножари и пушкари, што је сасвим разумљиво у доба данашње индустријске производње. Међутим су се појавиле неке нове врсте заната, којих раније није било, као израда музичких инструмената, каменорезачки, бојајички, лончарски итд., што сведочи о промењеним потребама становништва.

Трговина и занати су задржали стари значај, али су обе ове привредне гране у социјалистичким друштвеним условима, као што се видело, знатно измењене. Социјалистичке тенденције се осећају и у другим привредним функцијама Алексинца, као на пример у пољопривреди. У Алексинцу су се оне првенствено манифестовале тиме што је смањен посед већем делу поседника непољопривредника. У граду није била основана ни радна ни земљорадничка задруга општег типа која би имала онакву улогу у пољопривреди какву имају задруге по селима. У граду су уместо задруга створене извесне установе које су од значаја за развој социјалистичких односа и за напредовање пољопривреде у целој области. То је пре свега Срески савез земљорадничких задруга као средишни орган сеоских задруга, затим Среско пољопривредно добро, станица за оплемењивање шећерне репе и винарска задруга.

Таблица 17

Врста занатске радње	Број радњи	Место одакле је занатлија	Врста занатске радње	Број радњи	Место одакле је занатлија
Ковачке	4	—	Кројачице ж. одела	3	Алексинац (3)
Поткивачке	6	Алексинац (3) Пирот (3)	Кројачи за израду рубља	2	Алексинац (2)
Казанциске	2	Окол. Ниша(1) Алексинац (1)	Молер.-фарбар	5	Алексинац (3) Црна Гора (2) Пирот (1)
Ткачко-пред.	2	Крушевац (1) Шабац (1)	Јорганциске	1	Алексинац (2)
Мутавциске	2	Алексинац (1) Непознато (1)	Браварске	3	Ражањ (1)
Машино-брав.	1	Алексинац (1)	Грађ.-лимар.	3	Прокупље (1) Алексинац (1) В. Дрновац(1)
Ђурчиске	3	Књажевац (1) Трнавац (1) Сврљиг (1)	Часовничарске	3	Босна (1) Алексинац (1) Житковац (1)
Сарач.-седлар.	2	Куршумлија(1) Суботинац (1)	Опанчарске	8	Алексинац (1) Околина А. (7)
Обућарске	2	Алексинац (2)	Пекарске	3	Алексинац (2) Околина (1)
Бојациске	2	Пирот (1) Куршумлија(1)	Воскар.-свећ.	2	Алексинац (2)
Лончарске	1	Пирот (1)	Каменорезачке	3	Адровац (2) Непознато (1)
Посластичар.	2	Македонија (1) Околина А. (1) Алексинац (1) Пирот (1)	Зидарске	4	Далмација (1) Пирот (2) Краљево (1) Корман (1)
Оријент. посластичарнице	7	Гостивар (6) Алексинац (1)	Стаклорезачке	1	Неготин (1)
Коларске	2	Прћиловица(1) Моравац (1)	Кобасичарско-цреварске	1	Алексинац (2) Ниш (1) Заплање (1) Прћиловица (1)
Грађев. столар.	4	Пирот (1) Алексинац (3)	Фотографске	5	Алексинац (2) Ниш (1) Заплање (1) Прћиловица (1)
Пинтерске	3	Пирот (3)	Берберске	2	Алексинац (2)
Дрвотесачке	1	Краљево (1)	Ж. фризерске	2	Алексинац (2)
Израда музичких инструм.	2	Рутевац (1) Суботинац (1)	Димничарске	1	Војводина (1)
Вуновлачарске	3	Алексинац (1) Прћиловица(1) Босна (1)	Абациске	14	Суботинац (1) Пирот (4) Околина А. (9)
Пржачи кафе	1	Јерменија (1)	Штрикерске	1	Алексинац (1)
Кројачи муш. одела	5	Алексинац (2) Пирот (1) Околина А. (2)	Производња сода воде	2	Пирот (2)

Таблица 18

Врсте задруга	Број задруга те врсте	Број радioniца	Број производница	Број занатлија	Број помоћника	Број ученика
Пекарска	1	3	4	33	—	6
Обућарске	2	2	—	28	6	4
Кројачка	1	4	—	18	10	—
Столарска	1	3	—	12	14	11
Берб.-фризерске	2	4	—	26	6	9
Месарске	2	1	2	7	1	2
Укупно	9	17	6	124	37	32

Среско пољопривредно добро (280 ха) формирано је од општинског и национализованог земљишта и претежно је ратарско-сточарског карактера; на њему се гаје све врсте жита и, нарочито, поврће. Ово добро снабдева град свим потребним повртарским производима, с једне, и служи за углед ратарима у области, с друге стране.

Станица за оплемењивање шећерне репе основана је 1943 године. Она има 80 ха, а створена је од приватних имања и бившег расадника. Њен задатак је да оплемени, тј. да добије што бољи квалитет ситног семена репе и да својом производњом подмири потребе бившег Алексиначког, Ражањског и Нишког среза, што она углавном и успева. Ова станица је успела да у потпуности потисне садњу шећерне репе, тако да је овај крај постао један од главних произвођача семена за репу.

О виноградарској задрузи већ је било речи и видело се да је њен главни циљ унапређење виноградарства у овом крају и увођење јединствене сорте грожђа, која би заменила досад највише гајени прокупац. Поред тога, она настоји да пласира грожђе и вино на страном и домаћем тржишту. Тако, грожђе извози за Немачку и Аустрију, а вино за Белгију, Швајцарску и Немачку. Годишње она извезе 40—50 вагона вина и 10—15 вагона грожђа.

Појава ових установа доказ је да Алексинац настоји, као средиште области, где је пољопривреда једна од најважнијих привредних грана, да пољопривреду усмери у правцу социјалистичке изградње, с једне стране, а с друге, да је унапреди.

Иначе Алексинац и сам има још један добар део пољопривредног становништва — око 667. То су углавном ситни поседници који имају нешто оранице, багша, мање воћњака и нешто више винограда. Виноградарство је најјаче заступљено и има 12 чисто виноградарских домаћинстава, а поред тога већи део занатлија и бивших алексиначких трговаца има своје винограде. Виногради се углавном налазе на Логоршту и оном делу градског атара према Вакупу, као и у атару Вакупа. Поред ратарства и виноградарства у граду је заступљено и сточарство и гаји се нарочито велик број говеда, због продаје млека, затим има оваца, свиња и знатан број коња. Број коња је доста велик због тога што се највећи део саобраћаја и транспорта од Алексинца до Житковца обавља колима и коњима, а у мањој мери аутомобилима и камионима.

За Алексинац се и данас не може рећи да је индустриско место, мада у њему постоје мања индустријска предузећа. Ту се пре свега налази млин, који је основан још 1926 године, а затим Среско предузеће за производњу црепа и цигле и на крају алексиначки рудник. Млин прерађује жито, сем кукуруза, са капацитетом од 2,5 вагона дневно. Он је национализован после ослобођења и ради за трговинску мелау.

Друго индустриско предузеће је циглана „Морава“, основана још 1912 године. Одмах после оснивања имала је ове машине: пресу за пресовање црепа и мешалицу за блато. Све до 1923 године погон је био запрега коња, а тек после 1923 парна машина. Капацитет циглане је 7.000 црепова дневно.

Треће предузеће је алексиначки рудник чији се капацитет у послератном периоду нагло повећао. Отворено је и пето окно недалеко од града. Производња угља износила је после ослобођења: 1947 — 238.836 т, 1948 — 280.563, 1949 — 251.284, а 1950 године 273-885 тона. Рудник је данас посебно насеље, као предграђе Алексинца, и има укупно 1.074 становника, односно 651 домаћинство. Целокупан живот овога предграђа, где се подиже и нова станбена колонија, стимулисан је и зависи од рада у руднику. Рудник има и своје тржиште, које углавном снабдевају сељаци из Бобовишта и Ђићине, затим из Рутевца, Суботинца, Вакупа и Краљева. Од других установа у руднику је отворена школа, основна и средња, пошта, биоскоп итд.

Да би биле јасније функције које данас има ова варош, не сме се заборавити ни то да је Алексинац до недавно био управно средиште. Спајањем два среза — Алексиначког и Моравског — он је добио срез са 70 села, што је свакако појачало његов значај. Средиште овако великог среза он је био до септембра 1955, кад улази у састав великог Нишког среза, а сам постаје средиште општина 14 оближњих сеоских насеља и рудника. Исто тако он је још увек просветно средиште. Као школско средиште, поред гимназије и учитељске школе, он данас има и рударске техникуме, који спремају рударе са територије целе наше земље. Тако он и данас има извешан управни и доста велик културни значај за своју околину.

Последња, четврта фаза у развоју Алексинца је много учинила да се промени правац његове привреде уопште, као и појединих привредних грана понаосб. Појачани значај рудника и могућности за стварање рафинерије за шкриљац створили су повољне услове за развој привреде. Сасвим је природно онда да се број становника у Алексинцу повећао и да он данас има 1.581 домаћинство, односно 5.716 становника (попис од 1948 год.). Повећање броја становника, опет, има као последицу оживљавање привреде, јер данас град има много већи број потрошача и његове су потребе разноврсније.

По попису од 1953 године Алексинац има 6.671 становника, 1.507 кућа, а 2.147 домаћинстава; његовој општини припада још Рудник са 2.194 становника и 1.141 домаћинством, и 14 села. Према овом последњем попису, социјални састав Алексинца, без Рудника и ових села, приказан је у табlici 19.

Таблица 19

Пол	Радници и ученици у привреди	Служб. и намешт.	Пољопривред.	Занатлије		Слободне проф.	Пензионери	Лица издржавана од државе	Укупно	
				без радње	сарадњом					
м. ж.	актив.	936 298	263 132	293 237	58 67	421 36	188 130	126 138	67 98	2.352 1.136
м. ж.	неакт.	391 466	148 384	91 46	37 48	265 174	93 372	72 403	98 195	1.195 2.088
Свега		2.091	927	667	210	896	783	739	458	6.771

Из горње таблице се види да највећи број градског становништва чине радници и занатлије, а затим службеници и пољопривредници, док на остале професије отпада 29,26%. Ово још једанпут потврђује да су најважније привредне гране у граду трговина и занати, нарочито кад се узме у обзир да је целокупан број људи запослених у трговини изражен у рубрикама „радници и службеници“.

Одлика, односно тенденција целе ове најмлађе фазе у животу Алексинца је друштвена контрола свих привредних грана и коришћење до максимума услова који постоје. Да ли се у тој тенденцији свуда успело, односно да ли су сви услови до максимума искоришћени? Видело се да нису; то доказује неискоришћавање лежишта битуминозних шкриљаца и недовољно настојање да се ова област боље повеже са градом и са другим крајевима.

ПОСТАНАК И РАЗВОЈ УТИЦАЈНЕ СФЕРЕ АЛЕКСИНЦА

Позната је истина да град и цео његов живот делује у околној области и да не може бити изолован, као што то каже Ж. Шабо (44, с. 177). Према томе и развој Алексинца и промене у његовом привредном развоју зависиле су великим делом од његове околине. С друге стране, кад је град већ створен и кад се почео развијати, онда се осетио и његов утицај на околну област. Област у којој је деловао Алексинац и од које је зависио његов живот, развитак, па и сама појава, претставља утицајну сферу овог града. Као што се мењао град, пролазећи кроз многе фазе, тако се територијално мењала и његова сфера, ширила или сужавала, зависно од промена функција града. Односно, са променама околине мењале су се и потребе које је град требало да пружи својој околини, те су се тако мењале и његове функције. Зато се и сфера Алексинца посматра у појединим раздобљима развоја овог града, са настојањем да се утврди територија његовог деловања, као и врста утицаја коју је град у то доба вршио.

Сфера Алексинца до његовог ослобођења од Турака. — Као за већину градова у Србији, не може се рећи ни за Алексинац да је у првим данима

свога постојања вршио велики утицај на околину, нити да је имао про-страну утицајну сферу, што је свакако било последица његове тадашње привредне функције и друштвено политичких услова који су владали.

Друмска станица са караван-серајем и турским гарнизонам није била привлачно место за околину. Као што је раније изнето, нема поузданијих података о привреди града у овом периоду; само један навод путописца из тог времена даје нешто јаснију претставу о тадашњем животу града, говорећи да је у граду владало велико сиромаштво (14, CXVI, с. 88). Због оскудице у подацима тешко је говорити о сфери града у то доба. Сигурно је да је тада у целој Србији постојала веза између села, где су били спахицуци, и градова, где су биле спахије. Сељаци су били дужни да дају десетак спахији, те се могло очекивати њихово стално гравитирање у град. Међутим, тако није било јер спахије у Алексинцу нису становали. Тамо су живели Турци, војници и чиновници који су имали миљкове у самом граду. Друго, спахије су захтевале да им се десетак односи тамо где су они желели. Понекад је то била сме-деревска или нека друга скела, где је требало предати десетак неком трговцу. Тако ни ова принудна веза, која је постојала између сељака и спахије, не може да послужи као мерило за одређивање сфере.

Алексинац тада није имао никаквог управног значаја, тако да се ни тиме није разликовао од осталих насеља. Није имао ни школу, нити какву другу јавну установу чији би се утицаји ширили у области. Једина установа, ако се тако може назвати, караван-серај имао је више значаја за пролазнике и путнике него за саму област. За њу је караван-серај био значајан само утолико што је морала да га снабдева потребном храном за људе и стоку. Слично је било и са турским гарнизонам у Алексинцу.

Пошто недостају подаци о томе која је област снабдевала караван-серај, не може се тачно повући граница простирања алексиначке сфере. Једино што се може тврдити јесте да је његова сфера тада веома мала и ограничена углавном на најближа села. На овако уске границе сфере утицао је, пре свега, слабо развијени привредни живот; сиромашно место, које се, по привреди, није много разликовало од околине, није ни могло да има ширу сферу. Привреда града није само одредила ширину сфере, него ју је и условила. Друмска станица је свакако била од већег значаја и утицаја него околна сеоска насеља. Али поред ње, на формирање сфере утицали су и други моменти. Друштвено-економски систем — војни феудализам — успоставио је везу између кмета и спахије, а политичке прилике подјармљене земље одбијале су српско становништво од града, где је поред Турака, Грка и Цинцара, било и нешто мало Срба. Видело се већ да је сељачко српско становништво, због дажбина које је морало давати у новцу, у крви и у производима и које су спахије, нарочито после ратова у XVII и XVIII веку и великог осиромашења народа, морале силом истеривати, бежало од града где су живеле спахије и турски војници. Сељак тада није долазио у град, једно што су тамо живели Турци, а друго што за то није имао велике потребе. Један део десетка давао је у производима, те није морао да има много новаца, а своје потребе подмиривао је углавном сам произ-

водећи што му је потребно. Хајдучије и зулуми пред крај турске владе још су га више одвојили од града, тако да гравитације у данашњем смислу готово и није било. Између села и града је владао антагонизам. Ово мучно стање нарочито је било тешко пред ослобођење Алексинца, пошто је онда притисак Турака био најјачи, те је та одвојеност сељака од града била тада најизразитија.

Сфера Алексинца од 1833 до 1878 године. — После ослобођења од Турака Алексинац делује сасвим другачије него у претходној фази. „Затекавши се после ослобођења Србије на граници, а пошто је био на цариградском друму, Алексинац се убрзо подизао и напредовао, и постигао становништво од 5.107 душа...“ (31, с. 787—789). Ове Карићеве речи указују на нагли развој Алексинца после ослобођења од Турака. Алексинац је добио многе управне установе, као што се напред видело. Већ само то што је у почетку формирано, учинило је да се ранији значај Алексинца промени. Пошто је постао среско место, Алексинац је добио управни значај и територија његовог среза захватала је 48 села (8, с. 810). Срез се простирао само на десној обали Јужне Мораве и обухватао ранији Алексиначки и данашњи Ражањски срез, односно простор од тадашње границе Србије према Турској до Јовановачке Реке на северу и гребена Рожања, Буковика, Бељевине и Оштриковца на истоку. Срез је, на тај начин, обухватао један део Алексиначке котлине, Ражањску удолину и долину Јовановачке Реке. Кад је округ премештен из Бање у Алексинац, он постаје управно средиште још и за срезове Бањски, у Сокобањској котлини, и Моравски, на левој обали Мораве, од којих је први бројао 31, а други 41 село. Ако се тим бројевима дода још 48 села Алексиначког среза, види се да је Алексинац тада био управно средиште за око 120 сеоских насеља. Тако је створена управна зона Алексинца, односно област где се осећају његови управни утицаји. Отада ова зона стално постоји, мада је у доцнијим периодима често изложена променама.

Стварање управне зоне и управни значај града истакнути су на првом месту, јер је њих Алексинац најпре добио. Касније он добија и друге функције које су такође биле од значаја за околину. Напротив Алексинца највише је допринела царинарница, која је, као што се видело, била друга по важности у земљи и због те своје функције, као и због „провозне“ трговине, Алексинац је од значаја за целу Србију.

Упоредо са транзитном односно „провозном“ трговином, развијала се и локална (8, с. 805). Томе је доприносила и сама царинарница, као и успостављање карантина, јер је требало хране за трговце, путнике и њихову стоку, који су у карантину боравили дуже време. Развој трговине условили су цариградски друм, прилив новог становништва у град и продирање робно-новчане привреде. Којим се производима трговало у то време, видело се раније. Овде је важније утврдити која је то област која је гравитирала тада алексиначком тржишту. О томе нема сигурних података и једино се може претпоставити да су то углавном била села Алексиначке котлине, а делом Ражањске удолине и Соко-

долазила у Алексинац. Она и у 1836 години „што год се пазара сира, јашије, масла и другог тиче носе у Ниш“, као што то пише тадашњи алексиначки ђумругџија кнезу Милошу, и он им за то наплаћује ђумрук. Он моли кнеза да се пише народу из ових срезова који иду у Ниш да то не чине, а предлаже да се подигне скела у Прџиловици, где би се наплаћивала нешто нижа цена, како би се народ тих крајева привукао на алексиначко тржиште (17). Да ли је Алексинац успео да за то кратко време, док је постојала граница између њега и Ниша, привеже за своје тржиште ову област преко Мораве, не може се поуздано тврдити, али свакако да је због карангина и строге контроле преласка у Турску и назад ово одлажење у Ниш било сузбијено. Тако се у трговачкој зони Алексинца у то време налазе села Алексиначке котлине, Ражањске удолине и Сокобањске области.

Још један утицај Алексинца поникао је такође у овој фази његовог живота. Алексинац је добио школу, и то прво основну, а 1865 и гимназију, која је већ 1867 године имала 70 ученика (42, с. 64). Нема података одакле су били ученици, али како је 1833 године алексиначка школа једина у округу, то свакако да је она привлачила и један део села. Тек 1837 године добија школу Соко Бања, а остале школе у округу подигнуте су тек у периоду између 1851 и 1873 године, када их је било, заједно са алексиначком, 14 на територији округа (8, с. 810—811). Пошто нема детаљнијих података, не може се ништа рећи о просторању ове просветне, односно културне зоне око Алексинца. Али је појава школе у једној средини где се „сви крију и мушко и женско као буљуне“ морала да има великог значаја и утицаја на област у којој је настала (20, с. 85).

Сфери Алексинца, као што се видело, припада у то време Поморавље, Ражањска удолина, долина Моравице и Сокобањски басен. Овај последњи је до ослобођења Алексинца био оријентисан према Тимоку, мада је то била више политичка и вештачка оријентација. То се најбоље види по томе што се, ослобађајући се тих политичких веза, све више окреће ка моравској области, која му је много ближе и за овај басен од већег значаја (43, с. 19).

Као закључак може се рећи ово:

Турски Алексинац, град који нема готово никаквог већег утицаја на област у којој лежи, добива после ослобођења пространу сферу утицаја. Утицаји које град врши разноврсни су и појавили су се као последица низа различитих функција Алексинца: управне, трговачко-занатске, просветне и др. Све ове функције везивале су у јачој или слабијој мери околну област за град. Утицајна сфера Алексинца је била пространа, али није била једнако развијена у свим правцима. Према југу и југоистоку, где се налазила политичка граница, она је била ужа, док је према северу, северозападу и истоку била знатно пространа. Нарочито су јако продирали утицаји Алексинца дуж цариградског пута, где су се осећали све до слива Јовановачке Реке (управни и др.).

кацијама и који нису били раздвојени неким гребенима или другим препрекама. Поред Алексиначке котлине, оног дела који је тада припадао Србији, у сферу Алексинца улазиле су још Ражањска област и долина Јовановачке Реке, Сокобањски басен и Поморавље Ј. Мораве. Сокобањски басен, иако одвојен гребенима од котлине, ипак је за њу везан природним путем — Бованском Клисуром.

Због чега је утицајна област Алексинца имала у почетку тако велико пространство? Пре свега, узроке томе треба тражити у значају града. Гранични положај Алексинца је омогућио да он постане кључно место за привреду Србије тога доба, а такође и положај на проходном трговачко-саобраћајном цариградском друму. Због тога је Алексинац постао важна царинарница, што је утицало на развој његовог привредног живота, нарочито локалне трговине и занатства. Тако привредно оживео град морао је логично да има велики утицај на област. Тај утицај заједно са утицајима које је он вршио као просветно-управно средиште простирао се углавном онолико колико су то природне и политичке погодбе дозвољавале.

Не треба заборавити још један веома важан моменат који је био од великог значаја за ширење утицаја града, а то су политичке прилике. Ослобођени Алексинац постао је привлачно место за становнике још неослобођених крајева, тако да су била честа досељавања из крајева са југа, као што се већ видело.

Треба истаћи још једну чињеницу. Алексинац је, без неких раније стечених искустава, почео да врши читав низ функција и формирао је око себе више разноврсних зона утицаја. Алексинац је, као и многа друга места ослобођене Србије, постао средиште округа, али је, за разлику од њих, добио не само локални, већ и много шири значај као „кључ Србије“. Мноштво функција које су се у ово време развиле у Алексинцу учинило је да његова сфера постане пространа, а сам град да напредује и цвета као што није никада ни пре ни после тога.

Утицајна сфера Алексинца после Берлинског конгреса. — После 1878 године Алексинац почиње да стагнира. За његову сферу важи донекле то исто.

У првој етапи овог периода од 1878—1884 године, тј. до подизања железничке пруге, утицаји Алексинца изгледали су овако: померање границе далеко на југ имало је великих последица на простирање утицајне сфере око Алексинца. Сад, кад више није било границе, могло се очекивати да ће један део села која су раније била на турској територији моћи слободно да долази у Алексинац. Неоспорно је да је тога било, али било је и кретања супротног смера. Сад је био омогућен приступ Нишу, тако да је и Ниш, као много веће место, почео са своје стране да делује у области која је дотада била упућена само на Алексинац. Ово се нарочито осећало код оних села која су на нишки пазар одлазила и за време постојања границе, тј. села на левој обали Мораве.

Које су врсте утицаја биле у ово доба? Види се, најпре, да је настало царинарнице, а тиме и велике зоне коју је она имала. Трговачко-занатска зона је и даље развијена и обухвата готово исту област као

и у претходном периоду. Можда има само незнатних измена у томе што су поједина села сада одлазила истовремено у Алексинац и у Ниш. Измене већих размера нису наступиле стога што се гравитација и трговина не могу схватити у данашњем смислу. Утицај Ниша није још био јак, јер није било железничке пруге ни индустрије, тако да је алексиначко тржиште још увек имало своју зону, само нешто ужу него у претходној фази. Ова се зона није даље повећавала из простог разлога што је Алексинац постао другоразредно, мање средиште у овом крају и што је његово становништво великим делом пољопривредно, тако да су биле незнатне потребе за појединим производима. Међутим, она не опада у већој мери, јер је Алексинац извозник из области, што му повећава значај локалног тржишта.

Као извозно средиште Алексинац такође има зону из које извози производе. Видело се да су најважнији предмети извоза били у ово доба дуван, жито и стока. Нема тачних података која су све села гајила дуван, али појам Алексиначко Поље помаже да се тачно ограничи област из које су произвођачи дувана долазили у Алексинац, тамо приправљали дуван и разносили га по целој Србији под називом алексиначки дуван (31, с. 781—789). Како је дуван продаван по целој Србији, то се она може сматрати продајном зоном овог производа. Слично је и са осталим производима који се извозе, само што су они извожени изван земље, а мање по Србији.

И занатска зона се поклапала са зоном алексиначког тржишта, бар у погледу области која је користила занатске услуге алексиначких мајстора. Занатлије, међутим, нису набављале потребне сировине из те исте области. Већина алексиначких занатлија набављала је потребне сировине у Аустро-Угарској, осим мајстора дрводељског, ужарског и мутавциског заната, који су потребну сировину набављали у земљи, али не искључиво у ближој околини (53, с. 176).

Утицај школе остаје и даље, само нешто појачан, у односу на ранији период. Ово је сасвим разумљиво, јер је број ученика све више растао.

Управна зона се не мења. Алексинац је још увек окружно средиште са свим оним јавним установама које му припадају и имају значај за област.

Утицајна област Алексинца у целини остаје скоро иста као у претходном периоду, само са том разликом што нестаје зона царинарнице и што се према Нишу јавља прелазни појас, тј. један део села ближе овом месту почиње да гравитира у оба правца. Разлог што се утицајна сфера даље не развија сасвим је јасан. Престајући да буде гранично место, Алексинац губи свој ранији значај, а тиме и његови утицаји опадају. Исто тако важно је знати шта одржава тако пространу сферу Алексинца. Логично би било да она опадне много више када је између ње и Ниша nestало границе. Међутим, и то се може објаснити. Алексинац је остао трговачко средиште, због свог положаја на друму, а Ниш није још постао у толикој мери привлачна тачка, пошто није било железничке пруге ни индустрије. Задржавање старог управног значаја и ширење,

иако делимично, просветног условило је да потреба алексиначког тржишта остане још увек скоро иста, а тиме и његова тржишна зона. Због тога се углавном сфера Алексинца не сужава много у односу на претходну фазу.

Сфера после подизања железничке пруге. — Наредна етапа од 1884 до Другог светског рата доноси много више промена у сфери Алексинца, делујући на њен облик и величину. Да је железничка пруга, као што је било предвиђено пројектом, ишла кроз Алексинац, живот града би кренуо свакако другим правцем. Остајући ван пруге, иако не много удаљен од ње, Алексинац се лишава индустрије која би се у другом случају свакако у њему развила. На другој страни Ниш добија пругу, добија индустрију, те његови утицаји постају све јачи и јачи и продиру све дубље у сферу Алексинца. Због тога се сфера Алексинца почиње да мења; она се не смањује у оној мери као што би се могло очекивати, него почиње да се повећава прелазни појас у њој, тј. појас који истовремено гравитира и Алексинцу и Нишу. Иако се сфера града у овом периоду не повећава, везе између града и области постају у накнаду за то, још чвршће и разноврсније. Алексиначко тржиште остаје још увек јако, иако Ниш због пруге привлачи себи знатан део села. Утицај Ниша се све јаче почиње осећати на селима у сфери Алексинца и то не само на селима јужно од Алексинца, већ и на онима северно од њега, све до Сталаћке Клисуре. Зона Алексинца је ипак и даље била знатно развијена због тадашњег његовог привредног значаја.

У овом периоду сфера се може утврдити са више података и детаља. Алексиначко тржиште је доста јако, као што се видело из података о његовом промету у 1928 години, када су поједини производи извожени у количинама од 40—500 вагона (в. стр. 30). Овако знатне количине појединих производа сведоче о великој живости алексиначког тржишта и гравитацији околне области ка њему. Производе су на тржиште доносили сељаци из околине, и то пре свега из села дуж десне и леве Моравине обале, села слива Моравице и Сокобањске котлине и села са западног обода Алексиначке котлине према Крушевцу.

Док су земљораднички и сточарски производи притицали највећим делом у сам Алексинац као средиште области, дотле баштовански производи намењени искључиво тржишту, а чија је производња у ово доба знатна, продиру и у друга оближња места. Они се стога могу наћи у Рибарској Бањи и Сокобањи; у ову последњу се за време сезоне свако вече терало 5—6 пуних кола. У обе ове бање терају своје производе баштовани из села северно од Алексинца, док из јужних села више шаљу поврће на нишку пијацу. Крушевац и Ражањ се такође појављују као купци баштованских производа. Једним делом се ови производи шаљу и на удаљенија тржишта, као Београд, Крагујевац, Јагодина, Књажевац, Пирот, Зајечар и Лесковац (38, с. 128).

Нарочито је у ово време јака извозна трговина, као што је раније изнето. Тако се у оквиру трговинске зоне може издвојити зона извозне трговине. Трговинска зона Алексинца обухвата, поред котлине, и један део села из околине Ражања и Сокобањску област, док извозна има

много веће пространство и захвата целу Србију. Постоје промене само у извозу дувана, јер после оснивања монопола, Ниш преузима од Алексинца његов извоз све до оснивања дуванске станице у Житковцу, када, као што је већ речено, Житковац постаје главно дуванско средиште у овом крају.

О занатској зони града нема поузданијих података. Свакако да су занатске услуге користили сељаци из свих села која су долазила на тржиште. Тако би ова зона деловања била идентична са трговачком зоном Алексинца.

Индустрија која се појавила у ранијим периодима почиње да се развија и делује у околини, мада индустриски значај Алексинца не расте нити се број индустријских предузећа повећава. Иако ни рудник, ни млин, а ни остала индустријска предузећа нису имали много радника, ипак треба поменути и ову врсту утицаја града у области. Први радници у руднику су становници села Суботинца, које се налазило у непосредној близини првих окана. Као стручни радници у руднику били су тада Италијани. После Првог светског рата у извесној мери се само повећава значај рудника, јер се повећавала његова производња и број радника. У руднику тада ради 800—900 радника (38, с. 128). Радници у руднику су већим делом сељаци из Суботинца, Краљева, Вакупа, Ђићине и Бобовишта и нешто мање из Мозгова, Брадарца, Рутевца, Горњег и Доњег Адровца. Осим тога, Белгијанци су доводили раднике и из наших пасивних крајева, тако да је било рудара из Врања, Шиптара Шарпланинског среза и мањи број Словенаца. За ове раднике Белгијанци подижу станбену колонију, тако да се, поред рудника, чисто индустријског насеља, подиже и станбено насеље. У овом периоду отворена је сепарација рудника у Адровцу, који лежи на прузи, те један део становника села дуж пруге почиње да долази на рад у Адровац, али је ипак највише радника било из Адровца. Зона рудника се јасније оцртава пред крај овог периода, пошто се већ види из којих села долазе радници на рад. Она није тако широка, јер ни број радника није тако велики. У зону рудника долазила би још и област која је куповала угаљ. Главни купац била је железница, тако да се у зони рудника могу издвојити две подзоне: ужа зона радне снаге, која обухвата само неколико оближњих села, и шира зона потрошње угља, која је обухватала целу државу. Поред тога што је створила своју зону деловања, индустрија је деловала и посредно на гравитацију према граду, јер је развој индустрије повећао број потрошача, а тиме се појачала и гравитација ка тржишту.

Сфера Алексинца се смањила још у једном смислу. Године 1890 Алексинац је престао да буде окружно средиште и тако је изгубио ону пространу зону управног деловања. Окружно средиште за ову област не постаје одмах Ниш, него Крушевац, коме се припајају Моравски, Алексиначки и Ражањски срез ранијег Алексиначког округа, док се Сокобањски срез везује за Тимочки округ. Овакво стање је привремено и траје само до 1896 године, када се цео Алексиначки округ, осим Ражањског среза, везује за Нишки округ (56, с. 27—28). Тако је Ниш постао управо средиште највећег дела раније зоне управног деловања

Алексинца и тиме је потиснуо утицај Алексинца и у овом смислу. Значи и да утицаји Ниша све јаче потискују утицаје Алексинца и имају све јачег удела на простирање сфере око Алексинца. Управна зона се често мењала у овом периоду. Алексинац је само среско средиште, али је територија среза час шира, час ужа. 1930 године срез обухвата само села на десној страни Мораве, док је лева страна засебна управна целина са седиштем у Житковцу.

Ниш делује на сужавање трговинско-занатске и управне зоне око Алексинца, док се његови утицаји слабије осећају у просветно-културној зони овог града. Стога ова зона остаје неокрњена и чак се повећава. Сразмерно промени културних прилика повећавао се број ученика у Алексиначкој гимназији, а нарочито број ученика из околних села. Повећава се такође и број школа у Алексинцу. Тако је године 1897 Алексинац добио учитељску школу, која је била једина школа овакве врсте у овом делу Србије, и из које су 1902/3 године изашли први матуранти, њих 20. Према подацима за 1923/4 годину, учитељска школа има 155 ученика, а гимназија 1922/3 године 588. Подаци о гимназији показују из којих села долазе ученици у Алексинац. Поред Алексинца, који даје највећи број ученика, ту су сва села Алексиначког и готово сва села Моравског среза, један део села Сокобањске котлине и нешто мање села Ражањског и Расинског среза. Зона учитељске школе још је шира, јер у њој има ученика са територије срезова: Лужничког, Алексиначког, Сокобањског, Добричког, Нишког, Моравског, Јабланичког, Ражањског, Лесковачког, Трстеничког и Сврљичког. Према подацима за гимназију, утицај алексиначке школе простирао се на 81 село, укључујући највише села из срезова Алексиначког, Моравског, Сокобањског и делом Ражањског. Нешто доцније утицај школа још више расте, јер се повећава и даље број ученика: тако, на пример, у учитељској школи 1932/3 године има 183 ученика, а гимназија 1940/41 год. има 860 ученика из 119 села.

Деловање Алексинца у овом периоду се не шири, али његови утицаји постају разноврснији и они се могу документованије изнети. Његова сфера се само незнатно разликује од данашње. Као најважнији чинилац за тадашње простирање сфере треба истаћи Ниш, који као тржиште и индустријско средиште све више потире у сферу Алексинца, и поједина јужна села потпуно издваја из ње (Тешница, Грејач). Поред Ниша, Житковац, као среско место, железничка станица и откупно средиште за дуван, такође му постаје значајан конкурент. Што Алексинац није сасвим изгубио значај и био потпуно потиснут, може се захвалити томе што је Сокобањска област и даље гравитирала ка њему и пружала могућност за размену између сокобањских села, као што је баштована Поморавља. Зато је већина поморавских села, као што је речено, почела само делимично да гравитира Нишу да би подмирила оне потребе које Алексинац није могао подмирити. Исто тако, већи број непољопривредног становништва у Руднику повећавао је градске потребе. Рудник, трговина и управно-просветно деловање града утицали су да се сфера само незнатно промени. Те промене се односе углавном на пролазни појас. Док је у претходном периоду овај појас био

тржишту. Но стока није једини производ којим се овде тргује, тако да је за одређивање тржишне зоне узета у обзир и продаја других производа, као например млека. Овај артикал има веома узану зону и обухвата свега неколико села из најближе околине Алексинца. То су села: Бујмир, Глоговица, Вакуп, Краљево, Бобовиште и Ћићина. Удаљеност ових села креће се 2—7 км, пошто је млеко такав производ који не подноси дуг транспорт. Најближе граду је село Вакуп (2 км), а најудаљенија Ћићина (7 км). Највећи број млекара имају Краљево и Бобовиште. Број млекара се стално мења и у Бобовишту се креће од 20—30. Млекари Бобовишта и Ћићине имају, поред Алексинца, ново тржиште у Алексиначком Руднику.

Ск. 3. — Најужа зона алексиначког тржишта: зона снабдевања млеком.

Како се сливају остали производи ка Алексинцу показује најбоље таблица 20, приложена уз овај текст, а израђена на основу анкете.

Из таблице се види да на алексиначко тржиште углавном долазе села Алексиначке котлине на северу до Сталаћке Клисуре, на југу до Тешице и Дражевца, на истоку до Бељевине и Општриковца и на западу до развођа Ј. Мораве и Беласичке Реке. Села јужно од Лужана и Тешице имају Алексинац као споредно тржиште; тако, например, Тешица, Грејач, Вел. Дреновац и Дашница иду ређе у Алексинац. Остала села, међутим, иако им је Алексинац главно тржиште, одлазе исто тако у Ниш, Сокобању, Ражањ, Крушевац, Вел. Шилеговац и Тешицу, а најјужнија чак и у Прокупље. Ражањ, Тешица и Вел. Шилеговац су важни сточни тргови за ову област, док Сокобања и Ниш претстављају места где се продају велике количине поврћа. У Прокупље и Добрич одлазе становници села из слива Турије, док се Рибарска Бања и Вел. Шилеговац јављају као тржишта за села из слива Јаковљанске Реке и изворишног дела Турије. Удаљеност не дозвољава становницима свих ових села да долазе свакодневно у Алексинац, него само два-три пута недељно или суботом,

Трњане	поврће	Тешица, Ниш, Ражањ, Крушевац	"	Алексинац	Алексинац	420	1.752	8
Д. Адровац	поврће, воће, жито, сир, живина, јаја	Тешица, Ниш, Житковац, В. Шилеговац, Ражањ, Сокобања	"	"	Ниш, Крушевац	212	923	5
Г. Адровац	воће, стока, сточни	Тешица, В. Шилеговац	"	"	"	01	375	0
Чуковрац	дуван, грожђе, воће	Тешица, Рибаре, В. Шилеговац	Алексинац	Алексинац	Тешица, Ниш	112	488	16
Врђеовица	стока, воће, дрво	"	"	"	" и Банат	204	876	18
Честа	"	"	"	"	"	81	355	19
Шурић	стока, воће, жито, дрво	Тешица, Рибаре, Ниш, В. Шилеговац	Алексинац	Алексинац	Тешица, Ниш, Банат	49	246	20
Лоћика	грожђе, жито	"	"	"	Тешица, Ниш	144	688	16
М. Дреновац	"	"	"	"	"	78	368	11
Копривница	дрво, камен, стока	"	"	"	"	100	413	18
Голешница	стока, дрво	"	"	"	"	37	190	20

ргује, тако
ругих про-
јону и обу-
Го су села:
Удаљеност
од који не
, а најуда-
во и Бобо-
од 20—30.
о тржиште

a

млеком.

ује најбоље
нкете.

вном долазе
на југу до
и на западу
жана и Те-
р, Тешица,
Остала села,
тако у Ниш,
најјужнија
жни сточни
места где се
пазе станов-
ьеговац јав-
ишног дела
да долазе
ли суботом,

Таблица 20

МЕСТО	Производи који се до- носе на алексин. пијацу	На коју пијацу још иду	Место где се најчешће купује	Остала места где се купују	Бр. дома- ћинства	Бр. ста- новника	Удаљ. од Алексин. у км.
Бован	дрво, јабуче, стока, сир, живина, гакија	Сокобања, Ражањ	Алексинац	Сокобања (жито)	194	1.084	11
Мозгово	дрво, ситна стока, жито, сир	Ражањ, Сокобања, Цараћин, Круше- вац, Ниш	Мозгово и Алексинац	Крушевац, Цараћин, Ниш	519	2.664	14
Брадарице	жито, стока, сир	Ражањ, Сокобања, Ниш	Алексинац	Ниш, Ражањ, Сокобања	137	721	10
Јасење	жито, стока, сточни производи, живина	Ражањ, Сокобања, Крушевац, Ниш, Ћићевац	Алексинац, Ражањ	Крушевац, Ниш, Соко- бања	68	346	14
Делиград	жито, стока, сточни производи, живина	"	"	"	99	492	12
Вукашиновац	"	"	"	"	167	831	10
Рутевац	жито, стока, сточни производи, поврће, воће	Ражањ, Сокобања, Ниш, Крушевац, А. Рудник	Алексинац	Крушевац, Ниш	401	1.865	9
Бобовиште	млеко, млечни произ- води, свиње, поврће, жито	Рудник, Ражањ, Сокобања. Ниш, Житковац	"	Ниш, Круше- вац, Ражањ	312	1.424	6
Ћићина	"	"	"	"	79	350	7
Суботинац	стока, жито, кромпир	Рудник	"	"	328	1.601	8
Краљево	пасуљ, мршаве свиње, млеко, поврће, живи- на, јаја	Рудник, Сокобања	"	"	194	1.034	3
Вакуп	млеко, дрво, грозђе	Сокобања, Рудник	"	"	128	612	2
Глоговица	млеко, сир, живина, јаја, свиње	Ниш, Тешица	Глоговица, Алексинац	Ниш	113	580	3
А. Бујмир	млеко, сир, живина, јаја, свиња	"	Алексинац	"	165	734	4
Катун	жито, крупа стока, сточни производи, па- суљ, сир, живина, свиње	Ниш, Тешица	"	"	192	937	10
Добрујевац	пасуљ, жито, свиње, крупа стока	"	"	"	134	750	10
Д. Кулац	жито, свиње	"	"	"	117	637	13
Бели Брег	"	"	"	"	106	611	14 (17)
Дражевац	стока, жито	Ниш, Тешица, Мрамор	Ниш	Алексинац, Мрамор, Тешица	244	1.274	13
Станце	квеч, стока, сточни производи, дрво, живина	Тешица, Ниш, Сокобања	Алексинац	Ниш, Соко- бања	108	609	8
Липовац	стока, сточни произво- ди, дрво, живина	"	"	"	153	881	10
Црна Бара	"	"	"	"	59	350	10
Пруговац	стока, сточни произ- води, живина	"	"	"	128	670	8
Д. Љубеш	поврће, жито, стока, живина	Ражањ, В. Шиле- говац, Тешица, Ниш, Крушевац, Сокобања	"	Ражањ, Ниш, Крушевац, Цараћин	233	1.027	16
Виковац	"	"	"	"	155	730	18
Срезовац	"	"	"	"	74	328	15
Г. Љубеш	"	"	"	"	73	352	14
Корман	поврће, воће, стока, сир, јаја, живина, жито	В. Шилеговац, Ражањ, Ниш, Те- шица, Сокобања	"	В. Шилеговац, Ниш, Крушевац	284	1.300	11
Д. Пешчаница	стока, сточни произ- води, жито	В. Шилеговац	Алексинац	В. Шилеговац, Ниш, Крушевац	26	146	12

Тръпане	поврће	В. Шилеговац, Тешица, Ниш, Ражањ, Круше- вац	"	"	Ражањ, Кру- шевац, Ниш, Сокобања	420	1.752	8
Д. Адровац	поврће, воће, жито, сир, живина, јаја	Тешица, Ниш, Житковац, В. Шилеговац, Ра- жањ, Сокобања	"	"	Ниш, Крушевац	212	923	5
Г. Адровац	воће, стока, сточни производи	Тешица, В. Ши- леговац	"	"	"	91	375	9
Житковац	поврће, живина, сир, јаја, млеко	Ниш, Тешица, Житковац, Соко- бања, Ражањ	Житковац	"	Алексинач, Ниш	332	1.124	3
Приливица	"	"	"	"	"	266	1.097	4
Моравац	" сем млека	"	"	"	"	352	1.504	5
Нозрина	поврће, сир, живина, јаја, жито	Ниш, Тешица, Сокобања	Алексинач	"	Ниш, Сокобања	218	940	7
Слубина	стока, сточни произв.	Ниш, Тешица	"	"	"	65	295	7
Лужане	воће, сир, живина, јаја, жито	Ниш, Тешица, Сокобања	"	"	"	345	1.396	8
М. Бујмир	поврће, сир, живина, јаја	Ниш, Тешица	"	"	"	84	322	10
Беља	стока, сточни произв.	"	"	"	"	25	106	18
Тешица	поврће, сир, живина, јаја, жито, стока	Ниш, Мрамор, Прокупље	Ниш, Тешица	"	Алексинач, Прокупље	435	1.882	12
Банковац	стока, жито, живина, јаја, воће	"	"	"	"	39	189	13
Грејач	стока, сточни произв.	Мрамор, Тешица, Ниш, Прокупље	"	"	"	193	905	17
В. Дреновац	"	Мрамор, Тешица, Ниш	"	"	"	199	1.628	16
Дашница	"	"	"	"	"	82	491	18
Г. Крупац	дрво, стока, креч, жито и др.	Ниш, Тешица	Алексинач	"	Ниш	171	1.048	13
Рсовац	дрво, стока, сено	Ниш, Сокобања	"	"	"	131	858	17
Преконог	дрво, стока, сено, мање жито	Сокобања, Ниш	"	"	"	103	618	18
Врело	стока, мање жито	Ниш, Тешица	Ниш	"	Алексинач	167	1.085	17
Д. Сухотно	стока, поврће, жито	Тешица, В. Шиле- говац, Ниш	Алексинач	"	Житковац, Ниш	105	537	8
Г. Сухотно	"	"	"	"	"	77	349	9
Лознац	воће, жито, стока, сир, живина, јаја	Тешица, Вел. Шилеговац	Алексинач	"	Житковац, Ниш	95	363	15
Крушје	"	"	"	"	"	103	459	12
Каменица	"	"	"	"	"	51	240	14
Гредетин	жито и др.	Вел. Шилеговац, Рибар. Бања	"	"	"	209	992	11
Г. Пешчаница	"	"	"	"	" и Рибаре	82	401	12
Јаковље	воће, поврће, жито, стока,	В. Шилеговац, Тешица, Рибаре	"	"	Житковац, Ниш, Рибаре	154	713	17
Радевце	"	"	"	"	"	163	793	16
Вукања	ракија, воће, стока	Рибаре, Тешица, Прокупље	Тешица, Алексинач	"	Добрнич (жито)	214	1.131	28
Породин	"	"	"	"	"	72	359	26
Кулина	грожђе, дрво, воће	Тешица	Тешица, Алек- синач, Ниш	"	Добрнич и Поморавље	120	543	18
Љуптен	воће, ракија, стока, жито	Тешица, Рибаре, В. Шилеговац	"	"	"	138	659	19
Чукоровац	дуван, грожђе, воће	Тешица, Рибаре, В. Шилеговац	Алексинач	"	Тешица, Ниш	112	488	16
Врђеновица	стока, воће, дрво	"	"	"	" и Банат	204	876	18
Честа	"	"	"	"	"	81	355	19
Шурић	стока, воће, жито, дрво	Тешица, Рибаре, Ниш, В. Шилеговац	Алексинач	"	Тешица, Ниш, Банат	49	246	20
Лоћика	грожђе, жито	"	"	"	Тешица, Ниш	144	688	16
М. Дреновац	"	"	"	"	"	78	368	11
Копривница	дрво, камен, стока	"	"	"	"	100	413	18
Голешница	стока, дрво	"	"	"	"	37	190	20

кад је сточна пијаца. Села из којих сељаци долазе свакодневно нису удаљена више од 7 км, осим оних где постоји железничка пруга.

Да би зона трговине била што јаснија, у таблицу су унети и подаци у којим градовима становници ове области врше набавку потребних индустријских производа. Главни снабдевач је сам Алексинац, јер, према анкети, само за неколико села из слива Турије и Поморавља, на пример, Тешицу и Грејач, Алексинац је другоразредно место у овом погледу; за њих је најважније место снабдевања Ниш. Северни део те области се подједнако снабдева у Ражњу и у Алексинцу (Делиград, Јасење). Соко Бања на истоку мање се јавља као снабдевач, а више као потрошач; у њу се највише довози поврће, а узгред понешто и купује. Велики Шиљеговац и Тешица, у којима се највише купује стока, поделили су између себе долину Ј. Мораве; Велики Шиљеговац је сточни трг за села северног дела, а Тешица за села на југу. Ради специјалних набавки неких добара од веће вредности иде се првенствено у Ниш, а затим у Крушевац, ређе Параћин и још ређе у Прокупље. Наравно да се онда узгред понесе понешто и за продају, тако да се у табели ова места јављају као тржишта где се продају локални производи. Села која имају главно тржиште у Нишу, везана су за Алексинац више управно; њихови становници одлазе у Алексинац обично послом, у суд, срез или слично и том приликом и купују понешто.

Кад се говори о зони трговине, свакако се морају поменути опет она откупна трговачка предузећа, с једне стране, и трговачке радње у граду, с друге стране. Наиме, видело се већ да сва три откупна предузећа имају за свој реон откупа територију целог бившег Алексиначког среза, а „Буковик“, поред тога, врши откуп производа на пијацама у Ражњу, Сокобањи и Тићевцу. Тако би се зона откупа производа трговинских предузећа из града поклапала донекле са зоном сточне пијаце, изузев крајеве на југу према Нишу.

Анкета показује другу страну овог питања, наиме показује зону продаје трговинских радњи Алексинца. Речено је већ да се највећи део области снабдева потребним прерађевинама баш у Алексинцу. То не чине само села јужно од Алексинца која су ближе Нишу. Највећи део тих набавки врши се преко трговинских радњи Алексинца, тако да та цела област чини ову зону.

Купо-продаја производа оцртава јасно трговинску зону града. Трговина, међутим, није једина привредна грана, јер је данас веома јако развијено и занатство. Из таблице о броју занатских радњи и пореклу броја занатлија, изнетој на стр. 48 видело се одакле се врши прилив занатлија у Алексинац. У 126 занатских радњи има рођених Алексинчана 47, а остатак чине занатлије овог порекла:

Ражањ	1	Корман	1	Ниш и околина	2	Приловица	3
Прокупље	1	Моравац	1	В. Дреновац	1	Рутевац	1
Босна	2	Суботинац	3	Житковац	1	Црна Гора	2
Куршумлија	2	Крушевац	1	Адровац	2	Шабац	1
Далмација	1	Књажевац	1	Краљево	2	Трнавци	1
Сврљиг	1	Македонија	1	Гостивар	6	Неготин	1
Заплање	1	Војводина	1	Јерменин	1	Непознато	1
Пирот	20	Окол. Алексинца	20				

40 занатлија из самога града и 35 из његове ближе околине чине скоро 2/3 занатлија у граду. Из удаљенијих крајева има само 53 занатлије, од којих су 20 из Пирота, што говори о приличном броју досељавања Пироћанаца у Алексинац.

Занатлије које су запослене у занатским задругама већином су пореклом из града. У кројачкој задрузи је, на пример, 14 занатлија из града, 3 са села и 1 из Чоке, а у берберско-фризерској, поред оних из Алексинца, 1 Црногорац, 1 Пироћанац и 2 из оближњих села. У пекарској и столарској задрузи сви су радници мештани, док у обућарској, поред мештана, има и 1 Македонац, 1 Пироћанац и 2 из околних села.

Област која користи занатске услуге поклапа се са зоном трговине, бар што се тиче делатности приватних занатлија. Нешто разлике има само код занатских задруга, које, поред тога што подмирују потребе града и ближе околине, обављају и извесне радове за удаљеније области. Обућарска и столарска задруга успеле су да своју производњу прилагоде нешто ширим потребама. Тако обућарска задруга ради по поручбини за продавнице обуће по разним местима Југославије, а столарска је обављала послове на грађевинама изван области, као у Трпци, Нишу, Озрену итд.

И државне занатске радионице имају доста широку зону услуга, ако би се тако могла назвати, јер оне обављају потребне послове за цео бивши Алексиначки, Ражањски и Сокобањски срез.

Сви ови подаци показују да је занатска зона ограничена углавном на град и најближу околину и поклапа се са облашћу за коју је Алексинац главно тржиште. Једино су, као што се видело, задруге и државне радионице успеле да свој утицај прошире и изван ових граница.

Занатлије се снабдевају сировинама према могућностима. Оно што могу добити у области, узимају отуд. То је на првом месту дрво, које је основна сировина за неколико заната (столари, пинтери, колари и др.). У области се снабдевају и ужари (коношљом). Већина осталих занатлија раде у зависности од индустријске производње и снабдева се преко занатске задруге, која опет добавља потребне производе из фабрика широм земље, па и ван ње.

О утицају Алексинца као привредног средишта области може да послужи као мерило још један податак, тј. колики број радника из појединих села ради у Алексинцу, а колико у другим оближњим местима. То је претстављено на табелици 21.

У алексиначком руднику запослено је највише лица из утицајне сфере Алексинца. Из ових села наведених у табелици 21 има бар понеки радник на раду у руднику. Број оних који раде у Алексинцу није толико велик, те из многих села нема ниједног становника запосленог у граду. Знатан број сељака је запослен и у Нишу, и то нарочито из села јужно од Лужана. Ово је последица већег броја фабрика које су основане у Нишу. Житковац привлачи такође један део радника, углавном из моравских села. У Ражњу ради веома мали број лица, а такође и у осталим местима (Београд, Земун, Параћин, Лапово, Зајечар итд.).

Већи број радника запослен је на железници, и то само становници из села дуж пруге. Према томе, из табелице 21 излази да Алексинац нема неког већег значаја за упошљавање становника из своје околине; ту његову улогу преузео је углавном рудник, а Ниш у јужном делу и дуж железничке пруге.

Таблица 21

Место	Алексинац						Место	Алексинац					
	Ал. Рудник	Ниш	Житковац	Ражањ	На железници	Остала места		Ал. Рудник	Ниш	Житковац	Ражањ	На железници	Остала места
Бован	—	7	—	—	—	1	Мозгово	43	100	—	—	—	—
Брадаре	—	30	—	—	—	—	Јасење	3	4	—	1	2	—
Делиград	1	1	—	—	—	—	Вукашино-	—	—	—	—	—	—
Рутевац	1	40	3	1	—	5	вац	—	7	—	—	—	—
Бобовиште	13	400	—	—	—	1	Суботинац	4-5	640	12	—	—	—
Тићина	—	—	—	—	—	—	Глоговица	7	6	—	—	—	—
А. Бујмир	—	13	—	—	—	—	Катун	—	3	1	—	—	—
Липовац	—	2	—	—	—	—	Бели Брег	—	2	1	—	—	—
Пруговац	2	1	1	—	—	—	Црна Бара	—	3	—	—	—	—
Витковац	—	7	5	—	—	8	Д. Љубеш	—	12	9	1	—	8
Г. Љубеш	—	2	—	—	—	5	Срезовац	2	6	—	—	—	3
Д. Пешча-	—	—	—	—	—	—	Корман	8	10	10	8	—	—
ница	2	5	1	—	—	3	Трњане	19	50	32	12	—	26
Д. Адровац	3	27	3	7	—	1	Грејач	—	64	—	—	—	—
В. Дреновац	—	5	93	—	—	—	Дашница	—	2	47	—	—	—
Банковац	2	1	20	—	—	—	Тешица	—	2	63	—	—	10
Лужане	—	5	40	6	—	—	Нозрина	—	2	30	6	—	—
Стублина	—	—	12	6	—	—	М. Бујмир	—	2	8	6	—	—
Беља	—	—	5	6	—	—	Г. Крупац	2	—	—	—	—	—
Врело	2	—	—	—	—	—	Дражевац	—	—	—	—	—	4
Преконози	—	2	—	—	—	—	Рсовац	5	1	—	—	—	—
Д. Сухотно	3	—	—	—	—	—	Г. Сухотно	2	—	—	—	—	—
Крушје	—	2-3	—	—	—	—	Каменица	—	3	—	—	—	—
Гредетин	—	7	3	—	—	—	Г. Пешча-	—	—	—	—	—	—
Радевце	—	5	—	—	—	—	ница	1	4	—	1	—	—
Вукања	—	2-3	—	—	—	—	Јаковље	1	—	—	—	—	5
Кулина	—	1	1	—	—	—	Љуптен	5-6	1	3	—	—	—
Врћеновица	—	—	60	—	—	—	Чукуровац	2	4	3	—	—	—
Шурић	10	—	—	—	—	—	Честа	—	—	10	—	—	—
Копривница	2	—	6	4	—	—	Лојика	4-5	—	8	—	—	—
М. Дреновац	3-4	—	2	—	—	—	Голешница	—	—	—	4	—	—

Сви ови подаци заједно дају претставу докле се пружају и какви су утицаји које Алексинац врши у својој околини. Пошто су сви они манифестација привредног живота града, то се и зона створена услед њиховог деловања може назвати привредном зоном града.

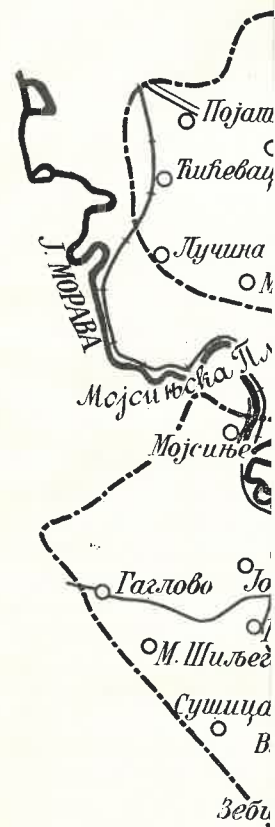
Привреда је само једна од функција Алексинца. Он је данас, као и раније, културно средиште области са гимназијом, учитељском школом, неколико основних школа и рударским техникумом. Све ове школе

имају знатан број ученика из околине, тако да се око Алексинца створила и пространа зона школа.

Подаци о ученицима у учитељској школи и гимназији у току 1950/51 године, добивени од ових школа, показују коју област школе везују за Алексинац. Гимназија има много већи број ученика, док је број села одакле ти ученици потичу далеко мањи; највећи број ученика у алексиначкој гимназији је из ових срезова: Алексиначког, Ражањског и Сокобањског, док су остали срезови заступљени са веома малим бројем села и ученика. Утицај учитељске школе је, међутим, много шири, иако она има знатно мањи број ученика. Нарочито велик број ученика у њој је из срезова: Алексиначког, Сокобањског, Ражањског, Нишког, Јабланичког, Добричког, Лесковачког, Власотиначког и Топличког. Ово је сасвим разумљиво, јер не постоји друга школа ове врсте у ближој околини, док гимназију имају сва околна места, како среска (Соко Бања, Ражањ, Крушевац, Ниш), тако и већа села у Алексиначком срезу (Љоџика, Моравац, Рутевац, Мозгово и Горњи Крупац). Свакако да ово сужава значај алексиначке гимназије, због чега је и зона ове школе много ужа у територијалном погледу од зоне учитељске школе, али је зато број ученика из појединих села у њој знатно већи. Тако, на пример, године 1950/51 укупан број ученика у учитељској школи износио је 441, а у гимназији 1.011. За одређивање зоне школе није узет у обзир рударски техникум, зато што он прима ученике са територије целе Југославије. Алексинац није само школско средиште, него се у њему развија целокупан друштвено-културни живот овог краја (библиотека, биоскоп, разна предавања и др.). Интересантно је да му у овоме, у последње време, конкурише и Рудник са биоскопом и појавом аматерског друштва.

И најзад, Алексинац је до недавно био управно средиште - среско место. Све до 1950 године срез се пружао само десном страном Мораве. Алексинац је 1952 године постао управно средиште целе котлине спајањем два среза — Алексиначког и ранијег Моравског. На територији његовог среза било је 29 општина са 72 села, укључујући и градску општину, тако да је овај срез био један од највећих у НР Србији. Градској општини припадала су два оближња села — Краљево и Вакуп, која су раније имала засебну општину. Територија среза је претстављала управну зону Алексинца све до септембра 1955 године, када су створене нове општине. Алексинац тада престаје да буде среско средиште, а цео његов ранији срез сад је део великог Нишког среза. Управни се значај, међутим, није сасвим изгубио, јер, као средиште нове општине Алексинац је данас управни центар за већи део села његовог ранијег среза. НО општине Алексинца сачињавају ова насеља, поред града: Алексиначки Рудник, Алексиначки Бујмир, Бобовиште, Бован, Брадарце, Вакуп, Вукашиновац, Глоговица, Делиград, Јасење, Краљево, Мозгово, Рутевац, Суботинац и Тићина.

У вези са управним значајем Алексинца треба да се спомене и то да је он судско средиште, затим је у њему филијала Народне банке и најважније социјалне и здравствене установе, чиме он такође везује највећи део области за себе.

Ри
Рибарски
Б. Јасаре
1070

Зона Алексинца је, у целини, данас нешто сужена у односу на претходни период. Знатан број мањих и већих тржишта око града учинио је да један део области, која и даље гравитира ка Алексинцу, буде само упола везан за њега. Ово сужавање је такође последица и тога што Алексинац не може да запосли целокупну радну снагу из области, која налази запослење у Руднику и Нишу. Подизањем школа у околини сужен је и његов просветни значај. Утицај Ниша је у овом периоду још изразитији; он је постао важно тржиште јужног дела области, као и села дуж железничке пруге. Алексинац је добио, сем тога још једног конкурента — Рудник, који данас има своје посебно тржиште, школе и друге установе.

У утицајној сфери Алексинца данас су Алексиначка котлина, слив Турије, Јаковљанске Реке, Липовачке и Катунске Реке, док област Ражањске удолине и Сокобањске котлине само повремено гравитира Алексинцу. Прелазни појас у утицајној сфери постао је у овом периоду још шири, јер су сва околна тржишта и средишта друге врсте појачала своје деловање.

Чиниоци који су деловали на стварање сфере. — Анализирајући поједине утицаје градских функција и зоне које су ове створиле око града, може се закључити докле се простире утицајна сфера. Као што се види из скице 4, она обухвата углавном долину Ј. Мораве, односно Алексиначку котлину, долину Моравице и у незнатној мери Сокобањску котлину, као и нешто мало долину Нишаве. Утицаји продиру на север до Сталаћке Клисуре и Буковика, допирући само незнатно дубље на север у област Ражањске удолине и у слив Јовановачке Реке. Граница сфере продира на исток до Лесковика, иде развођем између Ј. Мораве и Тимока све до долине Нишаве. Тако се у утицајној сфери Алексинца налазе сва села из слива Липовачке, Катунске, Белобрешке и Велепољске Реке, десних притока Ј. Мораве. Утицаји Алексинца продиру долином Нишаве само до Ниша; источно од Ниша они се осећају сасвим незнатно и врло ретко, и обележени су само појединачним доласком на трг. И у долини Ј. Мораве утицаји Алексинца не продиру јужније од Ниша. Мали Јастребац је јужна и југозападна граница ове сфере и она иде Јастрепцем све до Расине, која чини западну границу. Од Крушевца се граница одваја од Расине и иде западним гребеном Сталаћке Клисуре.

Као што су за градове у долини В. Мораве запажени појасеви у утицајној сфери, исто се тако јасно они запажају и за Алексинац. Ови појасеви су прилично концентрично распоређени око Алексинца, сем на местима где их топографија површине и распоред саобраћајних линија издужују или нагло задржавају.

Непосредни појас је најближи Алексинцу и обухвата села Поморавља од Делиграда до Витковца на северу, затим, преко Кормана, Трњана, Прфиловице и Лужана иде на Бујмир и Глоговицу, па на Суботинац и Мозгово, а одатле опет на Делиград. Овај појас обухвата само најближа села и то она која долазе редовно на алексиначки трг, доносећи највећи део производа у Алексинац; њихови становници раде

и школују се у граду, а и управном погледу припадају готово сва Алексиначкој општини. Удаљеност ових села креће се од 2—18 км. Најближе село је Вакуп, а најдаље Витковац. Учешће овако удаљених села у непосредном појасу омогућено је услед тога што села која леже на прузи користе железницу за долазак у град.

Стални појас утицајне сфере Алексинца је знатно шири и пружа се до линије Црна Бара — Преконози — Врело — Велепоље — Грејач — Врћеновица — Лознац — Радевце и иде развођем све до Сталаћке Клисуре. Остала села, обухваћена раније изнетом границом, чине повремено појас, тј. област која само повремено гравитира Алексинцу, а иначе има своје стално средиште у Ражњу, односно Сокобањи, Параћину, Нишу, Прокупљу и Крушевцу.

Стални и непосредни појас су јединствени и непрекидни, док се повремено повинује према рељефу и саобраћајним приликама, те није јединствен. Источни обод Сокобањске котлине, например, припада овом појасу, а издвојен је од села у Ражањској удолини и долини Јовановачке Реке, која такође припадају овом појасу. Од ових села је, опет, издвојена област источно од Расине, која такође повремено гравитира Алексинцу. Значи сва насеља у повременом појасу нису у непрекидном ланцу, као у сталном и непосредном појасу, већ су разбацана. Удаљеност села повременог појаса такође је много већа него удаљеност села у два прва појаса.

Овако широка сфера Алексинца залази знатним делом и у зоне других градова који леже северно, источно, западно и јужно од њега. Тако је, например, један део зоне Ниша, која се пружа готово све до Сталаћке Клисуре, створио самостално локално средиште у Алексинцу. Затим, његови утицаји продиру и у зону Крушевца, Сокобање, обухватају скоро целу зону Ражња и допиру све до зоне Параћина; они сасвим незнатно продиру и у зону Прокупља. Ово још једном чињеницама потврђује закључак да се границе утицајних сфера неког града не могу одредити линијама, него да су то уствари појасеви насеља која гравитирају у два или више праваца (44, с. 190). Овакви појасеви названи су прелазним (45, с. 116).

Распростирање прелазног појаса око Алексинца је веома карактеристично. Могло би се рећи да је цела сфера овог града у прелазном појасу. Суботинац, Краљево и Вакуп су једина насеља, која не гравитирају у више праваца. Изузев Сокобање, која их врло ретко привлачи као тржиште, Алексинац је једино и главно средиште ових насеља. Најизразитији прелазни појас претстављају села у долини Мораве, нарочито на њеној левој обали северно од Лужана, која поред Алексинца, гравитирају још и ка Нишу, Сокобањи, Ражњу, Тешици, Житковцу и Великом Шилеговцу. Села Поморавља јужно од Лужана такође су у прелазном појасу, али је код њих знатно мањи број других средишта — поред Алексинца, само Ниш и Тешица. Слично је и са другим насељима из утицајне сфере Алексинца која леже источно и западно од долине Јужне Мораве, а гравитирају такође ка једном од ових помених околних средишта.

Интересантно је видети основне узроке због којих се утицајна сфера Алексинца овако простире. Положај самог града је ту одиграо доста важну улогу. Северни део котлине био је без локалног средишта које му је било нужно. И средиште се онда јавило тамо где су се спајале две долине и два друма, Јужноморавска и Моравичка долина и сокобањски и београдски друм.

Рељеф је такође знатно утицао. Гребени Јастрепца, Сталаћке Клисуре, Буковика, Лесковика и Остриковца, који заграђују Алексиначку котлину, постали су препрека продирању утицаја овога града. Само тамо где је постојала клисура (Бованска) или неко снижење у рељефу (Ражањска удолина) утицаји су се проширили изван оквира котлине. Исто тако нижа развођа нису могла да постану препреке, као например развође између Мораве и Расине, преко кога се шире утицаји Алексинца све до долине Расине. Отвореност моравске долине на југу такође није ограничила утицаје Алексинца, него су то учинили други узроци. Рељеф је и посредно деловао на стварање сфере. Наиме, облици рељефа су дозволили или ометали изградњу саобраћајних веза: долина Моравице је, например, омогућила изградњу пута за Сокобању. Нарочито је велики утицај имало урвање. Због урвања, као што се видело, железничка пруга није прошла кроз град, а то је имало огромне последице за његов значај и утицај.

У низу фактора који делују на стварање сфере веома је значајан друштвени моменат који на њу делује посредно. Он одређује организацију привреде, а ова је један од важних фактора за стварање сфере. Није онда ни чудо што је феудално турско доба, када је привреда била природног карактера и када није било размене, и сфера овог насеља била незнатна. У периоду првобитне акумулације капитала почиње да се развија трговина, заузима се земља, привреда оживљава, а то све појачава и гравитацију. Робно-новчана привреда у капиталистичком друштвеном уређењу уводи нове културе (поврће) у алексиначку област и тиме одржава значај његовог тржишта, иако Алексинац губи ранији политички, стратешки и војни значај. Капиталистички друштвени односи доводе до осиромашења сељака и принуђују га да продаје своју радну снагу, а то опет има својих последица по Алексинац, који не може да прими све те раднике, те они одлазе у Ниш. Социјалистички друштвени односи и разне фазе у њима такође делују на привреду овог краја, а тиме и на утицајну сферу Алексинца. Систем откупа мења услове у трговини, као и промена трговинске мреже, а какве је то последице имало по сферу града, о томе је већ говорено.

Историско-политички моменти су од великог значаја у оквиру друштвених фактора. У политички потчињени град слабо је долазило околно становништво. Стварање слободне државе значи много за Алексинац: прво, појачава прилив сељака из околине, који долазе да купују земљу, затим, прилив трговаца и занатлија из још неослобођених крајева такође појачавају гравитацију ка Алексинцу. Политичка граница у непосредној близини Алексинца имала је такође важну улогу тиме што је тачно одређивала границу сфере на југу и што је град, као гранично место имао већи војно-стратешки и трговачки значај него

икад пре и после тога. Померање границе утицало је да се зона око Алексинца доста смањи.

Саобраћај и његов утицај на стварање овакве сфере Алексинца били су од највећег значаја. Због тога што је био место на друму, Алексинац је и почео да се развија и да добија тај централни значај. Друм, крај кога се јавило насеље, био је услов за његов постанак и важан чинилац за његов живот. Саобраћај који се тим друмом обављао одржао је значај Алексинца и после померања граничне линије и деловао на ширење сфере града. Друм за Сокобањску котлину омогућио је гравитацију ове области ка Алексинцу. Промене у начину саобраћаја биле су такође један од важних фактора. Подизање железничке пруге имало је за последицу појаву мањег средишта у непосредној близини — Житковца, што је смањило утицај града. Пруга је исто тако још јаче везала област за друго веће средиште — Ниш.

Привредне прилике града и околине имале су, а и сада имају, несумњиво важну улогу. Пре свега, различите привредне одлике крајева који су упућени на Алексинац створиле су у њему средиште за размену производа. Сточарска област Сокобање и повртарски крај око Мораве ту продају своје, а купују оне производе који им недостају; подгорина Јастрепца је воћарско-сточарска област, тако да и она доприноси појачању размене, а тиме и повећању значаја градског тржишта. Разлика у привредној производњи има такође још једну последицу. Тако, на пример, села Поморавља, која су донекле специјализована у повртарској производњи, носе своје производе, сем у Алексинац, и на остале ближе тргове. Бововиште, Тићина, Лужане и Нозрина одвозе поврће у Сокобању, јер ова сточарска област тога нема довољно. Друга села, међутим, много ближе Бањи, као Бован, одлазе тамо ређе на трг, јер имају сличне производе.

Привредне функције града су нарочито много утицале на гравитацију. Док је саобраћајна функција била најважнија, утицајна сфера града није била тако велика. С променом функције мењала се и утицајна сфера. Када је Алексинац постао гранична варош и добио царинарницу, његова утицајна сфера је била веома пространа, а чим је царинарница укинута и Алексинац постао локално тржиште, зона постаје одмах ужа и формира се према деловању алексиначког тржишта.

Свака промена у појединим привредним гранама такође је деловала на ширење или сужавање сфере. Тако су, на пример, промене у трговини различито деловале на сфере. Пример је за то отварање дуванске станице, која узима откуп дувана у своје руке. Пре него што је постојала станица, Алексинац је трговао дуваном са целом Србијом, а после њеног отварања ова трговина сасвим престаје, што смањује значај и утицај Алексинца у области. Извесне административне мере одмах после ослобођења 1945 године имале су такође утицаја на трговину и трговинску зону Алексинца, ограничивши је на територију среза. Сличну улогу су имала откупна предузећа која су вршила откуп само на територији Среза. Треба нагласити да је Срез тада био мањи, јер је Моравски срез са средиштем у Житковцу био издвојен, те се може схватити колико је то онда сужавало зону алексиначког тржишта.

Отварање рудника у непосредној близини Алексинца није остало без последица за развој сфере. Ако није територијално повећало сферу града, оно је утицало да се створи нова врста деловања града у околини на тај начин што је сељацима из најближих села створена могућност за рад у руднику и тиме је јаче везана област за град. Радници-сељаци су више упућени на тржиште, што је, природно, повећало и потражњу, те је у знатној мери и оживело тржиште.

Тако је рудник посредно и непосредно утицао на сферу Алексинца. Ово неколико примера јасно показују да је свака промена у привредном животу Алексинца имала веома велики утицај на стварање и развој његове утицајне сфере. Не треба заборавити ни то да је на стварање сфере деловала и промена привреде области, као и привреде околних средишта. Зато су пример повртарска села, која, почевши да се специјализују за једну врсту производа, траже све већи број тржишта, па тако, поред Алексинца, користе и оближња средишта за продају својих производа. Развој Ниша у велико индустријско средиште у непосредној близини Алексинца такође је утицао на територијално простирање сфере, јер је Ниш привукао велики број села из Алексиначке области.

Просветно-културни и управни фактори били су од утицаја на ово привлачење ка граду. Упоредо са порастом школа и других културних установа у граду растао је и културни значај Алексинца за околину, а свака промена управног карактера сужавала је или повећавала зону око њега. Стога није било свеједно да ли је Алексинац у одређено време био среско, окружно средиште или само средиште веће општине, као што је данас. Појава појединих установа, судских, здравствених и др., такође је појачавала атрактивну снагу овог градског насеља.

Близина других већих насеља је још један, нови фактор. За Алексинац је од нарочитог значаја близина Ниша. У турско доба, кад је био у истој држави као и Ниш, Алексинац је само незнатна станица на друму. Кад је Ниш одвојен политичком границом, Алексинац је веома важно место, мада и онда Ниш привлачи један део области на левој страни Јужне Мораве; чим се граница померила даље и приступ Нишу постао слободан, Алексинац је постао другоразредно средиште.

Колики је значај Ниша у утицајној сфери Алексинца показује најбоље скица 5. Из ње се види да је највећи део Алексиначке области везан за Ниш као највеће тржиште, као и да велики део становника одлази свакодневно на рад у Ниш и тиме улази у свакодневну, непосредну зону Ниша. Из скице се види да и она област која не користи Ниш за продају својих производа, даје извештај, мада мањи број радништва Нишу.

Поред Ниша, који свакако има највећи утицај у области, не треба заборавити ни близину других места, која су или тржишта или средишта неке друге врсте. То су Житковац, тржиште и железничка станица; Тешница и Велики Шилеговац, сточна тржишта; Соко Бања, нарочито привлачна за баштоване Поморавља; и Ражањ, трг за жито и стоку. Поред ових мањих, око Алексинца се осећа и утицај већих места, као Крушевца и Параћина. Између Алексинца и већих места, са чијом се

Говорећи о Алексинцу, не може се избећи да се не помене необично тројство између Алексинца, Алексиначког Рудника и Житковца. Сва ова три насеља леже у непосредној близини, на простору од 6 километара: Житковац је од Алексинца удаљен око 4 км, а Рудник око 2 км. На овако малом простору налазе се три насеља градског типа а различитих функција, која се међусобно допуњују. Међу њима је прво настао и највише се развио Алексинац; он је данас највеће и најважније место и има и највећи број функција: управну, културно-просветну, здравствено-социјалну, индустријску, пољопривредну и трговинско-занатску. Житковац, иако пољопривредно насеље, има данас изразито саобраћајну функцију у овом тројству, а слабије наглашену индустријску, трговинско-занатску и управну. Рудник, чисто рударско насеље, има, поред своје индустријске функције, и незнатно развијену културно-просветну и трговинску функцију. Можда је ово тројство и било од значаја да Алексинац, поред других разлога, буде и данас једно од средишта овог дела котлине, јер све оно што је њему недостајало имала су ова два оближња насеља, тако да су га допуњавала. Интересантно је размислити о будућности ова три насеља и могућности да се једно од њих развије на рачун друга два. Сви су изгледи да за такав развој нема довољно снаге ниједно од ова три насеља и да њихов даљи напредак треба усмерити у том правцу да се ово већ створено тројство одржи и даље правилно развија, јер ће само тако, у залеђу Ниша, ова три насеља моћи да оправдају свој опстанак.

ЛИТЕРАТУРА

1. Производне снаге НР Србије, Економски институт, Београд 1953.
2. Б. Ж. Милојевић: Главне долине у Југославији — географска проучавања и посматрања; Српска академија наука, Посебно издање CLXXXVI, Одељење природно-математичких наука, књ. 5, Београд 1951 г.
3. Хидротехничке мелиорације у НР Србији. Институт за водну привреду НР Србије, Београд 1951—I педолошка карта, II карта поплавних површина НРС, III карта бујица и наводњавања у НРС.
4. Прилози познавању климе Југославије 1. Температура, ветар и облачност у Југославији. Резултати осматрања за период од 1925—1940 године, Београд 1952 г.
5. Извештај о воденим талозима, водостајима и количинама воде за године 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939 и 1940.
6. *Ami Boué*: La Turquie d'Europe II, Paris, 1840.
7. *F. Kanitz*: Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zum Gegenwart, Zweiter Band, Land und Bevölkerung, 1904.
8. М. Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија, Београд 1876.
9. *Ј. Ерделановић* и *Т. Николић*: Трговачки центри и путеви по српској земљи у Средњем веку и у турско доба, Београд 1899.
10. *К. Косић*: Трговински центри и друмови по српској земљи у Средњем и Новом веку, Београд 1899.
11. *С. Јирећек*: Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe, Prag 1877.

12. *Др М. Појовић*: Крагујевац и његово привредно подручје, Посебно издање, Српска академија наука CCXLVI, Географски институт, књ. 8, Београд 1956.
13. *Глиша Elezović*: Iz carigradskih turskih arhiva Mühime defteri, SAN, Zbornik za istorisku i književnu gradu, knj. II, Istoriski institut, knj. 1, Beograd 1951.
14. *Р. Matković*: Putovanja po Balkanskom Poluotoku XVI veka, Rad LXXXIV, С, CXII, CXVI, CXXIX, CXXXVI.
15. *Т. Борђевић*: Алексинац после ослобођења од Турака 1833 г., Политика 1 јануар 1934 године.
16. Архив државног совјета 1836 године, Државни архив НР Србије.
17. Архив Алексиначке нахије, Државни архив НР Србије.
18. Архив Ђуприске нахије, Државни архив НР Србије, Београд.
19. Архив Државног совјета 1835 године, Државни архив НР Србије, Београд.
20. *Живојин Живановић*: Мемоари Стефана-Стевче Михаиловића у два дела од 1813 до 1842 и од 1858 до 1867, СКА Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XVIII, Београд 1928.
21. *Др Никола Вучо*: Привредна историја народа ФНРЈ до Првог светског рата, Београд 1948.
22. *Т. Борђевић*: Из Србије Кнеза Милоша (Становништво, насеља), Београд 1924.
23. *Т. Борђевић*: Архивска грађа за насеља у Србији за време I владе кнеза Милоша, Насеља књ. 22.
24. Државопис Србије (Statistique de la Serbie), Свеска I, II, III, IV, V, IX, XVI, XIX, Београд 1863, 1865, 1869, 1874, 1879, 1889 и 1892.
25. *Ј. Цвијић*: Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице; Насеља књ. 12, Београд 1922.
26. *Б. Дробњаковић*: Путевима наше земље, Београд 1952.
27. *Т. Р. Борђевић*: Састанак, један догађај из историје Алексинца, Алексинац 1900.
28. *Косија Стојановић* (Costa Stoyanovitch): Le mouvement commercial de la Serbie, Paris 1919.
29. Статистика Краљевине Србије, књ. XIII, Попис становништва у Краљевини Србији 31-XII-1895 године, I и II део, Београд 1898 и 1899.
30. Претходни резултати пописа становништва и домаће стоке у Краљевини Србији 1910 г., књ. V, Београд 1911.
31. *В. Караћ*: Србија, опис земље и народа, Београд 1888 г.
32. Статистика Краљевине Србије XXI, Београд 1913, Статистика земљорадње и жетвеног приноса у Краљевини Србији за 1904 г.
33. Геолошка карта Краљевине Југославије у размери 1: 100.000, секције Параћин, Зајечар и Ниш.
34. *Срејен Л. Појовић*: Путовање по новој Србији, СКЗ, коло XV, књига 310—311, Београд 1950.
35. *Св. Хрисић*: Трговинско-занатлиски шематизам Краљевине Србије за 1896/7, 1902/3 и 1911 год.
36. Дефинитивни резултати пописа становништва од 31-I-1921 год.
37. Дефинитивни резултати пописа становништва од 31-III-1931, књ. I, Београд 1937 год.
38. *Мил. М. Савић*: Наша индустрија, занати, трговина и пољопривреда, VIII део, Сарајево 1930.
39. Резултати пописа домаће стоке у СХС, 31-I-1921, Сарајево 1927.
40. Архив Трговинске коморе у Београду, Архив града Београда.
41. Извештај београдске Трговачке коморе за 1929 годину.
42. *М. Ђ. Милићевић*: Школе у Србији, Гласник СУД, књ. VII, свеска XXIV ст. реда, Београд 1868.
43. *П. С. Јовановић*: Бања, Насеља књ. 17, Београд.
44. *Chabot Georges*: Les villes, Collection Armand Colin Paris 1948.
45. *О. Савић*: Утицајне сфере градова у долини Велике Мораве, САН Посебна издања, књ. CCXII, Географски институт, књ. 7, Београд, 1955.

46. J. B. Fleming-F. H. Green: Some relations between country and town in Scotland, The scottish geographical magazine, Volume 68, avril 1952.
47. Dr Walter Christaller: Rapports fonctionnels entre les agglomérations urbaines et les campagnes; Comptes rendus du Congrès International de géographie, Amsterdam 1938, Tome II, Travaux de la section IIIa — Géographie humaine, Leiden 1938.
48. Архив Министарства народне привреде, Државни архив НРС, Београд.
49. Ami Boué: Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe, Tome I, Vienne, 1854.
50. Извештаји поднесени министру народне привреде о досадашњем раду на унапређењу домаће привреде и мерама за даљи рад у томе правцу, Београд; 1907 год. — Издање Министарства народне привреде.
51. Обрађена земља и жетвени принос у 1931 год., Београд 1932.
52. Стање новчаних завода Србије на дан 31-XII-1924 г.
53. Др Никола Вучо: Распадање еснафа у Србији, књ. I, Посебно издање САН, књ. ССХХII, Историјски институт, књ. 5, Београд 1954.
54. Архив првостепеног суда града Алексинца, Градски државни Архив у Нишу.
55. Архив Среза Сокобањског, Градски државни архив у Нишу.
56. Административно-територијалне промене у Србији од 1834-1954 године, Завод за статистику НРС, Прикази св. 13, Београд 1955.
57. М. Веселиновић — Вићулић: Прилог познавању терцијера алексиначког Поморавља, Зборник радова Геолошког института „Јован Жујовић” књ. VII.
58. Вукашин и Никола Ј. Петровић: Грађа за историју Краљевине Србије.
59. Према подацима академика П. Вујевића.

OLGA SAVIĆ

R é s u m é

ZONE D'INFLUENCE D'ALEKSINAC ET SES TRAITS CARACTÉRISTIQUES

La première partie du présent travail expose d'abord, du point de vue de géographie physique, les conditions naturelles de la région dans laquelle apparaît la ville d'Aleksinac à partir de la seconde moitié du XVIe siècle déjà, pour passer ensuite au développement économique de la ville et de la région, où l'on distingue quatre phases différentes.

La première phase comprend la période des origines de la ville jusqu'à la libération de la domination turque pendant laquelle Aleksinac n'était qu'une station sur la route de Constantinople.

La deuxième phase s'étend de 1833 à 1878. C'est la période florissante d'Aleksinac: située sur la frontière même, la ville avait une grande importance militaire et commerciale, elle fut dotée d'une douane, devint chef-lieu d'un département et en 1865 la fondation d'une brasserie marque le commencement de son évolution industrielle. C'est aussi dans cette phase là que la fonction scolaire vint s'ajouter aux fonctions militaires, commerciales et artisanales, industrielles et administratives.

La troisième phase, de 1878 jusqu'à la Deuxième guerre mondiale, caractérisée dans son ensemble par le déclin et la perte de certaines fonctions, dûs à la proximité de Niš, renferme deux étapes qui diffèrent l'une de l'autre.

Dans la première étape, de 1878 à 1884, après le déplacement de la frontière, la ville garde encore sa position importante comme station sur la voie principale ainsi que sa qualité de centre commercial et artisanal, administratif et scolaire, mais elle perd la douane et son ancienne importance militaire et stratégique.

La disparition de certaines fonctions continue dans l'étape suivante de 1884 jusqu'à la Deuxième guerre mondiale. Après la construction de la ligne ferroviaire en 1884 Aleksinac perd son ancienne importance comme centre de communications, cesse d'être capitale administrative du département et devient chef-lieu d'un arrondissement. Le seul progrès est marqué par l'ouverture d'une mine de houille en 1883 et par la fondation de plusieurs entreprises industrielles de moindre importance (moulin, briqueterie etc.).

Aleksinac continuait de vivre de la même façon, avec quelque changement de peu d'importance, dans l'intervalle entre les deux guerres mondiales. Il a gardé ses fonctions de centre commercial, artisanal, administratif et scolaire, où l'industrie ne se développait pas davantage. L'établissement de la manufacture de tabac à Niš et de l'entrepôt de tabac à Žitkovac le prive de sa dernière possibilité de fonder une importante branche industrielle pour laquelle ses environs lui procureraient des matières premières.

La quatrième phase commence après la Deuxième guerre mondiale. Les changements qui eurent lieu après la guerre modifièrent considérablement la structure de certaines branches d'économie de la ville. Aleksinac est toujours centre commercial et artisanal, mais le commerce entier est monopolisé par l'Etat et les coopératives. L'importance du secteur privé dans divers métiers est aussi amoindrie par l'apparition des sociétés coopératives artisanales de production. L'industrie est nationalisée, sa production élargie, surtout l'exploitation charbonnière, ce qui a contribué à augmenter l'importance de cette branche d'économie. La découverte des gisements de schistes bitumineux offre de nouvelles possibilités à l'industrie.

Dans la troisième partie du travail l'auteur expose l'évolution de la zone d'influence d'Aleksinac. La région sur laquelle s'étend la sphère d'action d'Aleksinac était tout à fait insignifiante jusqu'à la libération de la domination turque à cause des conditions économiques peu développées et des circonstances politiques défavorables.

Après la libération qui eut lieu en 1833, lorsqu' Aleksinac devint centre de la région avec une série de fonctions diverses, sa sphère d'action s'élargit. Pourtant son développement n'était pas égal dans toutes les directions. Les influences de la ville s'étendent particulièrement loin le long des routes de Constantinople et de Sokobanja vers le nord et le nord-est, tandis que la frontière, située au sud de la ville, présentait un obstacle à leur pénétration dans cette direction-là.

Après 1878, lorsque la frontière fut refoulée vers le sud et la décadence d'Aleksinac, due à la perte de certaines de ses fonctions, se manifesta, la zone d'influence de cette ville subit des modifications importantes. Niš, une agglomération urbaine à la population plus nombreuse et à l'économie plus évoluée, commence à exercer son influence dans la région d'Aleksinac. L'action de Niš devint particulièrement marquée après la construction de

la voie ferrée, et surtout dans les villages situés le long de celle-ci: ils gravitaient désormais dans les deux directions de Niš et d'Aleksinac, cette dernière ville étant toujours, en quelque sorte, leur centre (administratif, commercial etc.).

Dans la période entre les deux guerres mondiales furent renforcées les influences des autres centres avoisinants, situés au nord, à l'ouest et à l'est de la ville. Au sud, les influences de Niš, qui était devenu un important centre industriel, sont encore plus intenses à cette époque. Dans la sphère d'influence d'Aleksinac se forme une zone de transition, dont les agglomérations gravitent à la fois vers Aleksinac et quelque autre centre urbain voisin (Paraćin, Kruševac, Ražanj, Žitkovac, Sokobanja etc.).

Les observations de la sphère actuelle de cette ville ont été faites à travers les différents zones d'action, formées dans la région par certaines fonctions urbaines. La plus vaste est la zone du marché d'Aleksinac, c. à d. la région qui fournit le marché d'Aleksinac de ses produits, mais cette région gravite en même temps vers d'autres marchés, tels que: Ribare, Veliki Šiljegovac, Ražanj, Paraćin, Sokobanja, Tešica et tout particulièrement Niš. La zone artisanale de la ville coïncide exactement avec la région dont Aleksinac est le marché principal. Les sociétés coopératives artisanales ont seules réussi à étendre leur influence au-delà de ces limites.

L'importance d'Aleksinac comme centre industriel est assez restreinte. C'est la mine d'Aleksinački Rudnik, centre le plus important d'embauchage, qui remplit cette fonction. Dans les villages situés le long de la ligne ferroviaire ainsi que dans la partie méridionale de la région se fait sentir une influence très marquée de Niš comme centre industriel.

En sa fonction de centre scolaire Aleksinac n'exerce d'attraction que sur les villages des arrondissements les plus proches (le sien, et ceux de Ražanj et de Sokobanja). La création de nouveaux arrondissements lui fit perdre son ancienne importance administrative.

Toutes ces zones que l'auteur avait observées isolément forment, dans leur ensemble, la sphère d'influence d'Aleksinac. Elle s'étend jusqu'au défilé de Stalać et Bukovik au nord, jusqu'à Leskovik et la ligne de partage entre les rivières de Timok et de Južna Morava à l'est, jusqu'à la vallée de la Nišava au sud et les montagnes de Mali et de Veliki Jastrebac à l'ouest.

Il faut souligner, comme un des traits les plus caractéristiques de la zone d'influence d'Aleksinac, que la région entière représente, en effet, une zone de transition sur laquelle convergent les influence exclusive d'Aleksinac n'est formée que de trois villages les plus proches, situés sur la route de Sokobanja, à savoir: Vakup, Kraljevo et Subotinac.

Les influences de Niš, qui est en même temps le plus grand centre de ce bassin, se font tout particulièrement sentir. Il exerce une attraction sur les installations humaines de la région d'Aleksinac non seulement en sa qualité de marché, mais aussi comme un grand centre industriel. En outre, à partir de 1955, il est devenu chef-lieu d'un grand arrondissement qui englobe tout le bassin. Les influences de Niš sont tout particulièrement prononcées dans les villages situés le long de la ligne ferroviaire: ces villages entrent dans la zone directe, quotidienne de Niš, par le fait qu'une grande partie de la population rurale se rend tous les jours à Niš au travail.

Pourtant, quoi que les influences de Niš pénètrent de plus en plus et de façons diverses dans cette région, Aleksinac garde toujours son importance comme centre urbain non seulement à cause de sa situation géographique sur les grandes voies de communication, mais aussi grâce à la place qu'occupe actuellement la mine d'Aleksinački Rudnik dans l'économie de cette région et de toute la république.

A la fin l'auteur fait ressortir la curieuse trinité, formée par Aleksinac et deux autres agglomérations voisines de type urbain, Žitkovac et Aleksinački Rudnik. Žitkovac y joue le rôle de centre de communications, Aleksinački Rudnik exerce les fonctions de centre industriel et Aleksinac, occupant la position centrale et ayant une population plus nombreuse que les deux autres villages, représente le centre commercial, artisanal, culturel, scolaire, sanitaire et social de la région. Grâce au fait qu'elles se complètent mutuellement, ces trois agglomérations ont conservé jusque là leur importance en dépit de la proximité de Niš, grand centre urbain, et la garderont désormais si elles dirigent leur développement dans le même sens.